

Build

१४०

c Ind L 35615

~~IV, 5755~~
SARANGADHARA SANHITA

A

(Box on h.)

TREATISE

ON

MEDICINE

COMPILED BY

SARANGADHARA

Śārṅga-dhara. Śārṅga-dhara-
saṁhitā

EDITED BY

PANDIT JIBANANDA VIDYASAGARA B. A.

Superintendent, Free Sanskrit College.

CALCUTTA:

PRINTED AT THE
KAVYAPRAKASIKA PRESS.

1874.

To be had from Pandit Jibananda Vidyasagara B. A.
Superintendent, Free Sanskrit College of Calcutta.

पण्डित-कुल-तिलक-पूज्यपाद श्रीमत् तर्कवाचस्पति
पाद-प्रणीत-प्रकाशित-पुस्तकान्येतानि

१	आशुबोध व्याकरणम्	३।
२	धातुरूपादर्शः	२
३	शब्दकोम-महानिधि [संस्कृत अभिधान]	१०
४	सिद्धान्तकौमुदी—सरलाटोकासहितः ...	११
५	सिद्धान्तविन्दुसार [वेदान्त] ...	॥
६	तुलादानादि पद्धति [वङ्गाक्षरैः] ...	४॥
७	गयाश्राद्धादि पद्धति ..	१
८	शब्दार्थ रत्न ...	॥।
९	वाक्यमञ्जरी [वङ्गाक्षरैः] ...	।
१०	छन्दोमञ्जरी तथा उत्तररत्नाकर —सटीक	॥=
११	वेणीसंहार नाटक—सटीक ...	१
१२	मुद्राराक्षस नाटक—सटीक ...	१५
१३	रत्नावली ...	॥।
१४	मालविकाग्निमित्र—सटीक ...	१॥
१५	धनञ्जय विजय—सटीक ...	।
१६	महावीरचरित ...	१॥
१७	साङ्ख्यतत्त्व कौमुदी—सटीक ...	२
१८	वैयाकरणभूषणसार ...	॥।
१९	लीलावती ...	॥।
२०	वोजगणित ...	१
२१	शिशुपालबध—सटीक [माघ] ...	६
२२	किरातार्जुनौय—सटीक [भारवी] ...	२॥
२३	कुमारसम्भव—पूर्वखण्ड सटीक ...	१
२४	कुमारसम्भव—उत्तरखण्ड ...	॥
२५	अष्टवक्त्र पाणिनीयम् ...	॥।
२६	वाचस्पत्यम् [संस्कृत दृष्टदभिधान] ...	६०
२७	कादम्बरी—सटीक ..	४
२८	राजप्रशस्ति	=
२९	अनुमानचिन्तामणि तथा अनुमानदीधिति	४
३०	सर्वदर्शनसंग्रह ...	१
३१	भामिनीविलास—सटीक ...	१
३२	द्वितीयदेश—सटीक ...	१

शार्ङ्गधरसंहिता ।

—०००—

दामोदर-सूनुना श्रीशार्ङ्गधरेण

विरचिता ।

—०००—

वि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीजीवानन्द-विद्यासागर-भट्टाचार्येण

संस्कृतम् ।

कलिकातानगरे

काव्यप्रकाश-यन्त्र

मुद्रिता ।

इ' १८७४

~~IV, 5755~~

Ind. 3561.5

Via

श्रीश्रीगणेशाय नमः ।

अथ शार्ङ्गधरः ।

पञ्च खण्डः ।

प्रथमोऽध्यायः ।

त्रिर्य स दद्याद्भवताम्पुरारिर्यदङ्गतेजः प्रसरे भवानी ।
विराजते निर्मलचन्द्रिकायामहौषधीवज्ज्वलिता हिमाद्री १ ।
प्रसिद्धवीणा सुनिभिः प्रयुक्तासिक्लिप्तकैर्ये बहुशोऽनुभूताः ।
विधीयते शार्ङ्गधरेण तेषां सुसंग्रहः सज्जनरञ्जनाय ॥ २ ॥
हेत्वादिरूपाकृति साक्षाज्जातिभेदैः समीच्यात्तुरसर्वरोगान् ।
चिकित्सितं कर्षणं हृत्वास्त्रं कुर्वीत वैद्योविधिवत्सु योगैः ॥ ३ ॥
दिव्यौषधीनां बहवः प्रभेदा हृन्दारकाणामिव विस्फुरन्ति ।
आत्वेति सन्देहमपास्वधीरैः सम्भावनीया विविधप्रभावाः ॥ ४ ॥
स्वाभाविकागन्तुककायिकान्तरा रोगा भवेयुः किल कर्मदोषजाः ।
तच्छेदनार्थं दुरितापहारिणः श्रेयोमयं न्योगवराक्षियो-
जयेत् ॥ ५ ॥

प्रयोगानागमास्त्रिहान्प्रत्यक्षादेनुमानतः ।
सर्वलोकहितार्थाय वक्ष्याम्यनतिविस्तरात् ॥ ६ ॥
प्रथमं परिभाषा स्याद्गौषज्यास्त्रानकं तथा ।
गाढीपरौचादिविधि स्ततो दीपनपाचनम् ॥ ७ ॥

ततः कलादिकाख्यानमाहारादिगतिस्तथा ।
 रोगाणां गणना चैव पूर्वखण्डोऽयमीरितः ॥ ८ ॥
 स्वरसः काथफाण्टीच हिमः कल्कश्च चूर्णकम् ।
 तथैव गुटिकालेह्यौ स्नेहः सन्धानमेवच ॥ ९ ॥
 धातुशुद्धिरसाश्चैव खण्डोऽयं मध्यमः स्मृतः ।
 स्नेहपानं स्नेदविधिर्वमनञ्च विरेचनम् ॥ १० ॥
 ततस्तु स्नेहवस्तिः स्यात्ततश्चापि निरूहणम् ।
 ततश्चापुत्तरोवस्ति स्ततो नस्यविधि र्मतः ॥ ११ ॥
 धूमपानविधिश्चैव गण्डूषादिविधिस्तथा ।
 लेपादीनां विधिः स्यात्ततस्तथा शोणितविश्रुतिः ।
 नेत्रकर्णप्रकारश्च खण्डः स्यादुत्तरस्त्वयम् ॥ १२ ॥
 द्वात्रिंशद्विंशतिध्यायैर्युक्तेयं संहिता स्मृता ।
 षड्विंशतिशतान्यत्र श्लोकानां गणितानि च ॥ १३ ॥
 [परिभाषा] न मानेन विना युक्तिर्द्रव्याणां जायते क्वचित् ।
 अतः प्रयोगकार्यार्थं मानमत्रोच्यते मया ॥ १४ ॥
 त्रसरेणुर्बुधैः प्रोक्तस्त्रिंशतापरमाणुभिः ।
 त्रसरेणुस्तु पर्यायनाम्ना वंशी निगद्यते ॥ १५ ॥
 जालान्तरगते भानौ यत् सूक्ष्मं दृश्यते रजः ।
 तस्य त्रिंशत्तमो भागः परमाणु रिति स्मृतः ॥ १६ ॥
 जालान्तरगतैः सूर्यकरैर्वंशी विलोक्यते
 षड्वंशीभि र्मरीचिः स्यात्ताभिः षड्भिस्तु राजिका ।
 तिसृभौराजिकाभिश्च सर्षपः प्रोच्यते बुधैः ॥ १७ ॥
 यवोऽष्टसर्षपैः प्रोक्तो गुप्ता स्यात्तच्चतुष्टयम्

षड्भिस्तु रत्तिकाभिः स्यान्माषकौ हेमधान्यकौ ।
 माषैश्चतुर्भिः श्राणः स्याद्वरणः स निगद्यते ॥ १८ ॥
 टङ्कः स एव कथितस्तद्वयं कोल उच्यते ।
 सुद्रको वटकश्चैव बङ्गणः स निगद्यते ॥ १९ ॥
 कोलद्वयश्च कर्षः स्यात् प्रोक्तः पाण्डिश्चमाणिका ।
 अक्षं पितुः पाण्डित्तं किञ्चित्पाण्डिश्च तिन्दुकम् ॥ २० ॥
 विडालपदकश्चैव तथा षोडशिका मता ।
 करमध्ये हंसपदं सुवर्णं कवलग्रहः ॥ २१ ॥
 उदुम्बरश्च पर्यायैः कर्षएव निगद्यते ।
 स्यात् कर्षाभ्यामर्द्धपलं शुक्तिरष्टभिका तथा ॥ २२ ॥
 शुक्तिभ्याश्च पलं त्रैवं सुष्टिराम्नाश्चतुर्थिका ।
 प्रकुञ्चः षोडशी विल्वं पलमेवात्र कीर्तते ॥ २३ ॥
 पलाभ्यां प्रसृतिर्त्रेयाप्रसृतश्च निगद्यते ।
 प्रसृतिभ्यामञ्जलिः स्यात् कुडवोऽर्द्धशरावकः ॥ २४ ॥
 अष्टमानश्च स त्रैयः कुडवाभ्याश्च मानिका ।
 शरावोऽष्टपलं तद्वज्रं यमत्र विचक्षणैः ॥ २५ ॥
 शरावाभ्यां भवेत् प्रस्त्रश्चतुःप्रस्त्रैस्तथाटकम् ।
 भाजनं कांसप्राचश्च चतुःषष्टिपलश्च तत् ॥ २६ ॥
 चतुर्भिराटकैर्द्रोणः कलशोनल्लवणोर्म्मणः ।
 उन्मानश्च षटोराशिर्द्रोणपर्यायसंज्ञितः ॥ २७ ॥
 द्रोणाभ्यां सूर्पकुम्भीश्च चतुःषष्टिशरावकः ।
 सूर्पाभ्याश्च भवेद्द्रोणी वाह्योगोणी च सा स्मृता ॥ २८ ॥
 गोणी चतुष्टयं खारी कथिता सूक्ष्मबद्धिभिः ।

चतुःसहस्रपलिका षण्णवत्यधिका च सा ॥ २८ ॥
 पलानां द्विसहस्रस्रभार एकः प्रकीर्तितः ।
 तुलापलशतं त्रियं सर्वत्रैवैष निश्चयः ॥ २९ ॥
 माषटङ्काच्चवित्त्वानि कुडवः प्रस्वमाठकम् ।
 राशिगोणीखारिकेति यथोत्तरचतुर्गुणाः ॥ ३१ ॥
 गुञ्जादिमानमारभ्य यावत्स्यात् कुडवस्थितिः ।
 द्रवाद्रीं शुक्लद्रव्याणां तावन्मानं समं मतम् ॥ ३२ ॥
 प्रस्थादिमानमारभ्य द्विगुणं तत् द्रवाद्रीयोः ।
 मानं तथा तुलायास्तु द्विगुणं न कश्चित् स्मृतम् ॥ ३३ ॥
 स्रुचवेणुलोहादेर्भाण्डं यच्चतुरङ्गुलम् ।
 विस्तीर्णञ्च तथोच्चञ्च तन्मानं कुडवं वदेत् ॥ ३४ ॥
 यथौषधन्तु प्रथमं यस्य योगस्य कथ्यते ।
 तन्मानैव स योगोहि कथ्यते च विनिश्चयः ॥ ३५ ॥

[इति मागधपरिभाषा]

कालिङ्गं मागधं चैव द्विविधं मानमुच्यते ।
 कालिङ्गात् मागधं श्रेष्ठं मानं मानविदो विदुः ॥ ३६ ॥
 स्थितिर्नास्त्येव मात्रायाः कालमग्निं वयो बलम् ।
 प्रकृतिं दोषदेशौ च दृष्ट्वा मात्रां प्रकल्पयेत् ॥ ३७ ॥
 यतो मन्दाग्नयो ऋखा हीनसत्त्वा नराः कल्मी ।
 अतस्तु मात्रा तद्योग्या प्रोच्यते सुज्ञसम्पत्ता ॥ ३८ ॥
 यवो द्वादशभिर्गौरसर्वपैः प्रोच्यते बुधैः ।
 यवद्वयेन गुञ्जा स्याद्विगुञ्जो वज्र उच्यते ॥ ३९ ॥
 माषो गुञ्जाभिरष्टाभिः सप्तभिर्वा भवेत् कश्चित् ।

स्याच्चतुर्माषकैः शण्यः सनिष्कं दृढ एव च ॥४०॥

भद्याणो माषकैः षड्भिःकर्षः स्याद्दशमाषकः ।

चतुःकर्षैः पलं प्रोक्तं दशशण्यमितं बुधैः ।

चतुःपलैश्च कुडवं प्रस्थाद्याः पूर्ववन्मताः ॥४१॥

इति कालिङ्गपरिभाषा ।

नवान्येव हि योज्यानि द्रव्याण्यखिलकर्म्मसु ।

विना विडङ्गकृष्णाभ्यां गुडधान्याज्यमाक्षिकैः

गुडूचीकुटजोवासाकुष्माण्डश्च शतावरी ॥ ४२ ॥

अखगन्धा सहचरौ शतपुष्पा प्रसारिणी ।

प्रयोक्तव्या सदैवार्द्रा द्विगुणा नैव कारयेत् ।

शुक्लं नवीनं यद्द्रव्यं योज्यं सकलकर्म्मसु ॥ ४३ ॥

आद्रश्चद्विगुणं युञ्ज्यात् एष सर्व्वं निश्चयः ।

कालेऽनुक्ते प्रभातं स्वादङ्गेऽनुक्ते जटा भवेत् ।

भागेऽनुक्ते तु साम्यं स्यात्पात्रेऽनुक्ते च मृण्मयम् ॥ ४४ ॥

द्रवेऽनुक्ते जलं ग्राह्यं तैलेऽनुक्ते तिलोद्भवम् ।

एकमप्यौषधं योगे यस्मिन् यत् पुनरुच्यते ।

मानतो द्विगुणं प्रोक्तं तत्तद्रव्यं तत्त्वदर्शिभिः ॥४५॥

चूर्णं स्नेहा सबालेहाः प्रायश्चन्दनान्विताः ।

कषायलेपयोः प्रायो युज्यते रक्तचन्दनम् ॥४६॥

गुणहीनं भवेद्वर्षादूर्ध्वं तद्रूपमौषधम् ।

मासद्वयात्तथाचूर्णं ह्रीनवीर्यत्वमाप्नुयात् ॥४७॥

ह्रीनत्वं गुटिकालेहौ लभेते वत्सरात्परम् ।

ह्रीनाः स्युर्ध्वं ततैलाद्याश्चतुर्मासाधिकात्तथा ॥४८॥

ओषधी लघुपाकाः स्युर्निर्वीर्या वत्सरात्परम् ।
पुराणाः स्युर्गुणैर्युक्ता आसवा धातवीरसाः ॥४८॥
व्याधेरयुक्तं यद्द्रव्यं गणोक्तमपि तत्त्यजेत् ।
अनुक्तमपि यद्युक्तं योजयेत्तत्र तद् बुधः ॥५०॥

[इति युक्तायुक्तविचारः]

आग्नेया विन्ध्यशैलाद्याः सीम्यी हिमनिरि र्मतः ।
अतस्तदीक्ष्वानि स्युरनुरूपाणि हेतुभिः ।
अन्येष्वपि प्ररोहन्ति वनेषूपवनेषु च ॥५१॥
गृह्णीयात्तानि सुमनाः शुचिः प्रातः सुवासरे ।
आदित्यसन्मुखो मीनो नमस्कृत्य शिवं हृदि ।
साधारणधराद्रव्यं ग्रह्णीयादुत्तराश्रितम् ॥५२॥
वलमीककुक्षितानूपश्मशानोषरमार्यजः ।
जन्तुवह्निहिमव्याप्तानोषध्यः कार्यसाधकाः ॥५३॥
शरदखिलकार्यार्थं ग्राह्यं सरसमौषधम् ।
विरेकवमनार्थञ्च वसन्तान्धे समाहरेत् ॥५४॥
अतिस्थूलजटायासुःस्तासां ग्राह्यास्त्वचो भ्रुकम् ।
गृह्णीयात् सूक्ष्ममूलानि सकलान्यपि बुद्धिमान् ॥५५॥
न्यग्रोधादेस्त्वचो ग्राह्याः सारः स्वादीजकादितः ।
तालीसादेश्च पत्राणि फलं स्यात्त्रिफलादितः ।
धातव्यादेश्च पुष्पाणि स्रुद्धादेः क्षीरमाहरेत् ॥५६॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

भैषज्यमभ्यवहरेत् प्रभाते प्रायशो वृधः ।
 कषायांश्च विशेषेण तत्र भेदस्तु दर्शितः ॥१॥
 त्रैयः पञ्चविधः कालो भैषज्यग्रहणे नृणाम् ।
 किञ्चित्सूर्योदये जाते तथा दिवसभोजने ॥
 सायन्तने भोजने च मुहुषापि तथा निशि ॥२॥
 प्रायः पित्तकफोद्रेके विरेकवमनार्थयोः ।
 लेपनार्थं च भैषज्यं प्रभाते तत् समाहरेत् ।
 एवं स्यात् प्रथमः कालो भैषज्यग्रहणे नृणाम् ॥३॥ प्रथमकालः ।
 भैषज्यं विगुणेऽपाने भोजनाग्रे प्रशस्यते ।
 अरुचो चित्रभोज्यैश्च मिश्रं रुचिरमाहरेत् ॥४॥
 समानवाते विगुणे मन्देऽग्नावग्निदीपनम् ।
 दद्याद्भोजनमध्ये च भैषज्यं कुशलो भिषक् ॥५॥
 व्यान-कोपे च भैषज्यं भोजनान्ते समाहरेत् ।
 हिक्काक्षेपककम्पेषु पूर्वमन्ते च भोजनात् ।
 एवं द्वितीयकालश्च प्रोक्तो भैषज्य-कर्मणि ॥६॥ द्वितीयकालः ।
 उदाने कुपिते वाते स्वरभङ्गादिकारिणि ।
 ग्रासग्रासान्तरे देयं भैषज्यं सान्ध्यभोजने ॥ ७ ॥
 प्राणि प्रदुष्टे सान्ध्यस्य भुक्तस्यान्ते च दीयते ।
 औषधं प्रायशो धीरैः कालोऽयं स्वात्तृतीयकः ॥८॥ तृतीयकालः ।
 मुहुर्मुहुश्च दृष्ट-हृदि-हिक्काश्वासगरेषु च ।
 सान्नञ्च भेषजं दद्यादितिकालश्चतुर्थकः ॥९॥ चतुर्थकालः ।
 ऊर्ध्वजत्रु विकारिषु लेखने वृंहणे तथा ।

पाचनं शमनं देयमनघं भेषजं निशि ।

इतिपञ्चमकालश्च प्रोक्तोभैषज्यहेतवे ॥१०॥ पञ्चमकालः ।

द्रव्ये रसो गुणो वीर्यं विपाकः शक्तिरेव च ।

सम्बन्धेन क्रमादेताः पञ्चावस्थाः प्रकीर्त्तिताः ॥११॥

मधुरोऽम्लः पटुश्चैव तिक्तः कटु-कषायकः ।

इत्येते षड्रसा ख्याता नानाद्रव्य-समाश्रिताः ॥१२॥

धराम्बु-क्षानलजलज्वलनाकाशमारुतैः ।

वायुग्निह्मानिलैर्भूतद्वयैः रसभवः क्रमात् ॥१३॥ इति रसाः ।

गुरुःस्निग्धश्च तीक्ष्णश्च रुक्षो लघुरिति क्रमात् ।

धराम्बु-वह्निपवनव्योम्नां प्रायो गुणाः मताः ।

एष्वेवान्तर्भवन्त्यन्ये गुणेषु गुणसञ्चयाः ॥ १४ ॥ इति गुणाः ।

वीर्यमुष्णं तथाशीतं प्रायशो द्रव्यसंश्रयम् ।

यत्सर्वमग्निसोमीयं दृश्यते भुवनत्रयम् ।

अत्रैवान्तर्भवन्ति वीर्याण्यन्यानि यान्यपि ॥१५॥ वीर्यम् ।

त्रिधा विपाको द्रव्यस्य स्वादुःखकटुकात्मकः ।

मिष्टः पटुश्च मधुरमम्लोऽम्लं पच्यते रसः ।

कषायकटुतिक्तानां पाकः स्यात् प्रायशः कटुः ॥१६॥

मधुराज्जायते श्लेष्मा पित्तमम्लाश्च जायते ।

कटुकाज्जायते वायुः कर्मास्थेतानि पाकतः ॥१७॥ विपाकः ।

प्रभावस्तु यथा धात्री लकुचस्य रसादिभिः ।

समापि कुरुते दोषत्रितयस्य विनाशनम् ॥१८॥

क्वचित्तु केवलं द्रव्यं कर्म कुर्यात् प्रभावतः ।

ज्वरं हन्ति शिरो बद्धा सहदेवीजटा यथा ॥ १९ ॥ प्रभावः ।

कचिद्रसो गुणो वीर्यं विपाकः शक्तिरेव च ।
 कर्म स्व' स्व' प्रकुर्वन्ति द्रव्यमाश्रित्य संस्थिताः ॥२०॥
 चयकोपसमा यस्मिन् दोषाणां सम्भवन्ति हि ।
 ऋतुषट्कं तदाख्यातं रवे राशिषु संक्रमात् ॥२१॥
 ग्रीष्मे मेषवृषौ प्रोक्तौ प्रावृट्मिथुनकर्कयोः ।
 सिंहकन्ये श्रुतावर्षातुलावृश्चिकयोः शरत् ।
 धनुर्गर्हाश्च हेमन्तो वसन्तः कुम्भमीनयोः ॥२२॥
 ग्रीष्मे सञ्चीयते वायुः प्रावृट्काले प्रकुप्यति ।
 वर्षाषु चीयते पित्तं शरत्काले प्रकुप्यति ॥२३॥
 हेमन्ते चीयते श्लेष्मा वसन्ते च प्रकुप्यति ।
 प्रायेण प्रशमं याति स्वयमेव समीरणः ॥२४॥
 शरत्काले च हेमन्ते पित्तं प्रावृट्ऋतौ कफः ।
 कार्तिकस्य दिनान्यष्टावष्टावाग्रहणस्य च ।
 यमदंष्ट्रा समाख्याता स्वल्पभुक्तो हि जीवति ॥२५॥
 चयकोपसमा दोषा विहाराहारसेवनैः ॥
 समानैर्यान्यकालेऽपि विपरीतैर्विपर्ययम् ॥२६॥
 लघुरूक्षमिताहारादतिशीताच्छ्रमात्तथा ।
 प्रदोषे कामशोकाभ्यां भी-चिन्ता-रात्रि-जागरैः ॥२७॥
 अभिघातादपाङ्गाहाज्जीर्णेऽन्ने धातुसंक्षयात् ।
 वायुःप्रकोपं यात्येभिः विपरीतैश्च शाम्यति ॥ २८ ॥
 विदाहिकटुकान्क्षौण्णभोज्यैरत्युष्णसेवनात् ।
 मध्याह्ने क्षुत्तृषारीधाज्जीर्यत्यन्नेऽर्द्धरात्रके ।
 पित्तं प्रकोपं यात्येभिः विपरीतैश्च शाम्यति ॥ २९ ॥

मधुरस्निग्धशीतादिभोज्यैर्दिवसनिद्रया ।

मन्देऽग्नौ च प्रभाते च भुङ्क्तमात्रे तथा श्रमात् ।

श्लेष्माप्रकोपं यात्येभिः प्रत्यनीकैश्च शान्तिम् ॥३०॥

तृतीयोऽध्यायः ।

करस्याङ्गुष्ठमूले या धमनी जीवसाक्षिणी ।

तच्चेष्टया सुखं दुःखं ज्ञेयं कायस्य पण्डितैः ।

नाडी धत्ते मरुत्कोपे जलौका सर्पयोर्गतिम् ॥ १ ॥

कुलिङ्गकाकमण्डूकगतिं पित्तस्य कोपतः ।

हंस पारवतगतिं धत्ते श्लेष्माप्रकोपतः ॥ २ ॥

लावतित्तिरवर्त्तीरगमनं सन्निपाततः ।

कदाचिन्मन्दगमना कदाचिद्वेगवाहिनी ।

द्विदोषकोपतो ज्ञेया हन्ति च स्थानविद्युता ॥ ३ ॥

स्थित्वा स्थित्वा चलति या सा स्मृता प्राणनाशिनी ।

अतिक्षीणा च शीता च जीवितं हन्त्यसंशयम् ॥ ४ ॥

ज्वरकोपे तु धमनी सोष्णा वेगवती मता ।

कामक्रोधाद्देगवहा क्षीणा चिन्ताभयमुता ॥ ५ ॥

मन्दान्नेः क्षीणधातोश्च नाडी मन्दतरा भवेत् ।

असृक्पूर्णा भवेत्क्षोष्णा गुवी^० सामागरीयसी ॥ ६ ॥

लघ्वी वहति दीप्तान्नेस्तथा वेगवती मता ।

सुखितस्य स्थिरा ज्ञेया तथा बलवती स्मृता ।

चपला क्षुधितस्य स्यात् क्षमस्य वहति स्थिरा ॥ ७ ॥ नाडीपरीक्षा

स्वप्नेषु नग्नान्मुण्डांश्च रक्तकृष्णाम्बरावृतान् ।
 व्यङ्गांश्च विवृतान् कृष्णान् सपाशान् सायुधानपि ॥ ८ ॥
 बध्नतो निघ्नतश्चापि दक्षिणां दिशमाश्रितान् ।
 महिषोष्ट्रखरारूढान्स्त्रीपुंसोर्यसु पश्यति ।
 स स्वस्थो लभते व्याधिं रोगी यात्येव पञ्चताम् ॥ ९ ॥
 अधो यो निपतत्युच्चाज्जलेऽग्नौ वा विलीयते ।
 श्वापद्वैर्हन्यते योऽपि मत्स्याद्यैर्गिलितो भवेत् ॥ १० ॥
 यस्य नेत्रे विलीयेते दीपो निर्वाणतां ब्रजेत् ।
 तैलं सुरां पिवेद्वापि लोहं वा लभते तिलान् ॥ ११ ॥
 पक्वान्नं लभतेऽग्राति विशेकुञ्चच्च मातरम् ।
 स स्वस्थो लभते रोगं रोगी यात्येव पञ्चताम् ॥ १२ ॥
 दुःस्वप्नान्येव मादौनि दृष्ट्वा ब्रूयान्न कस्यचित् ।
 स्नानं कुर्यादुषस्येव दद्याच्च मत्तिलानि च ॥ १३ ॥
 पठेत् स्तोत्राणि देवानां रात्रौ देवालये वसेत् ।
 कृत्वेवं त्रिदिनं मर्त्यो दुःस्वप्नात्परिमुच्यते ॥ १४ ॥
 स्वप्नेषु यः सुरान् भूयान् जीवतः सुहृदो द्विजान् ।
 गोसमिन्नाग्नितीर्थानि पश्येत् सुखमवाप्नुयात् ॥ १५ ॥
 तीर्त्वा कलुषनीराणि जित्वा शत्रुगणानपि ।
 आरुह्य सौधगोशैलकरिवाहान् सुखी भवेत् ॥ १६ ॥
 शुम्भपुष्याणि वासांसि मांसमत्स्यफलानि च ।
 ग्राममांसाशनं स्वप्ने धनारोग्याप्तये विदुः ॥ १७ ॥
 जलौकाभ्रमरीसर्पोमक्षिका वापि यं दशेत् ।
 रोगी स भूयादरोगः स्वस्थो धनमवाप्नुयात् ॥ १८ ॥

अगम्यागमनं लेपो विष्टाया रुदितं मृतिः ।

रोगी स भूयात् आरोग्यः स्वस्थो धन मवाप्नुयात् ॥ १८ ॥

स्वप्रलक्षयम्

दूताः स्वजातयोऽव्यङ्गाः पटवो निर्मलाम्बराः ।

सुखिनोऽश्वत्थारूढा शुभ्रपुष्पफलैर्युताः ॥ २० ॥

सुजातयः सुचेष्टाश्च सजीवदिशि संव्रिताः ।

भिषजं समये प्राप्ता रोगिणः सुखहेतवे ॥ २१ ॥ दूतलक्षयम् ।

वैद्याङ्गानाय दूतस्य गच्छतो रोगिणः कृते ।

न शुभं सौम्यशकुनं प्रदीप्तञ्च सुखावहम् ॥ २२ ॥

चिकित्सां रोगिणः कर्तुं गच्छतो भिषजः शुभम् ।

यात्रायां सौम्य शकुनं प्रोक्तं दीप्तं न शोभनम् ॥ २३ ॥ शकुनम् ।

निजप्रकृतिवर्णाभ्यां युक्तः सत्वेन संयुतः ।

चिकित्सो भिषजारोगीवैद्यभक्तोजितेन्द्रियः ॥ २४ ॥ रोगीलक्षयः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

पचेन्नामं न वङ्गिष्ठञ्च दीपनं तद्यथामिषम् ।

पचत्वामं न वङ्गिष्ठं कुर्याद्यत्तद्धि पाचनम् ।

नामकेशरवद्विन्द्याच्चित्तो दीपन-पाचनः ॥ १ ॥

न शोधयति न द्वेष्टि समान्दीपांस्तथोदितान् ।

समीकरोतिव ज्ञेयं शमनं तद्यथा मृता ॥ २ ॥

कृत्वा पाकं मलानां यङ्गित्वा बन्धमधो नयेत् ।

तच्चानुलोमनं ज्ञेयं यथा प्रोक्ताहरीतकी ॥ ३ ॥

पक्तव्यं यदपक्वैव क्लिष्टं कोष्ठे मलादिकम् ।

नयत्यधः शंसनन्तयथा स्यात् कृतमालकः ॥ ४ ॥
 मलादिकमवद्धं यद् वद्धं वा पिण्डितं मलैः ।
 भित्त्वाधः पातयति तद्भेदनं कटुकी यथा ॥ ५ ॥
 विपक्वं यदपक्वं वा मलादिद्रवतां नयेत् ।
 रेचयत्यपितद् ज्ञेयं रेचनं त्रिवृता यथा ॥ ६ ॥
 अपक्वं पित्तश्लेष्मानं बलादूर्ध्वं नयेत्तु यत् ।
 वमनं तद्वि विज्ञेयं मदनस्य फलं यथा ॥ ७ ॥
 स्थानाद्वहिर्नयेदूर्ध्वमधो वा मलसञ्चयम् ।
 देहे तच्छोधनं यत्स्याद्देवदालीफलं यथा ॥ ८ ॥
 श्लिष्टान् कफादिकान्दोषानुन्मूलयति यद्वलात् ।
 भेदनं तद्यथा चारं मरिचानि शिलाजतु ॥ ९ ॥
 धातून्मलान्वा देहस्य विशोथोल्लेखयेच्च यत् ।
 लेखनं तद्यथा क्षीद्रं नीरमुष्णञ्च वायवाः ॥ १० ॥
 दीपनं पाचनं यत्स्यादुष्णत्वाद्व्रवशोषकम् ।
 ग्राही तच्च यथा शुण्ठी जीरकं गजपिप्पली ॥ ११ ॥
 रौक्ष्याच्छैत्यात् कषायत्वादलघुपाकाच्च यद्भवेत् ।
 वातकृत् स्तम्भनं तत्स्याद्यथावत्सकटुण्डुकी ॥ १२ ॥
 रसायनञ्च तज्ज्ञेयं यज्जराव्याधिनाशनम् ।
 यथाऽमृतारुदन्तीच गुग्गुलुञ्च हरीतकी ॥ १३ ॥
 यस्माद्रव्याद्भवेत् स्त्रीषु हर्षो वाजीकरञ्च तत् ।
 यथा नागवलाद्याः स्युर्वीजञ्च कपिकच्छजम् ॥ १४ ॥
 यस्माच्छुक्रस्य वृद्धिः स्याच्छुक्रलं हि तदुच्यते ।
 यथाश्वगन्धा मुशली शर्कराच शतावरी ॥ १५ ॥

दुग्धं माषाश्च भक्ष्यातफलमज्जामलानि च ।
 प्रवर्त्तकानि कथ्यन्ते जनकानि च रेतसः ॥१६॥
 प्रवर्त्तनं स्त्रीशुक्रस्य रेचनं वृहतीफलम् ।
 जातीफलं स्तम्भनं स्यात् कालिङ्गं दयकारि च ॥१७॥
 देहस्य सूक्ष्मक्षिद्रेषु विशेषः सूक्ष्ममुच्यते ।
 तद्यथा सैन्धवं क्षौद्रं निम्बस्तैलं रुक्मवम् ॥१८॥
 पूर्व्वं व्याघ्राखिलं कायं ततः पाकश्च भच्छति ।
 व्यवायि तद्यथा भङ्गाफ्नेनश्चाहिसमुद्भवम् ॥१९॥
 सन्धिवन्धांस्तु शिथिलान् यत् करोति विकाशि तत् ।
 विज्ञेयौजश्च धातुभ्यो यथा क्रमुककोद्रवौ ॥२०॥
 बुद्धिं लुम्पति यद् द्रव्यं मदकारौ तदुच्यते ।
 तमोगुणप्रधानश्च यथामद्यं सुरादिकम् ॥२१॥
 व्यवायि च विकाशि स्यात् सूक्ष्मं केदि मदावहम् ।
 आग्नेयं जीवितहरं योगवाहि स्मृतं विषं ॥२२॥
 निजवीर्येण यद् द्रव्यं श्रोतोभ्योदोषसञ्चयम् ।
 निरस्यति प्रमाथि स्यात्तद्यथामरिचं वचा ॥२३॥
 पैच्छित्याङ्गौरवादद्रव्यं रुद्धा रसवद्वाः शिराः ।
 धत्ते यङ्गौरवं तत्स्वादभिष्यन्दि यथा दधि ॥२४॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

धात्वाश्रयान्तरस्थस्तु यः क्लेदस्त्वधितिष्ठति
 देहोष्णया विपक्वो यः सा क्लेत्यभिधीयते
 कलाः सप्ताश्रयाः सप्त धातवः सप्त तन्मलाः ॥१॥

सप्तोपधातवः सप्त त्वचःसप्त प्रकीर्तिताः ।
 त्रयो दोषा नवशतं स्नायूनां सन्धयस्तथा ।
 दशाऽधिकश्च द्विशतमस्याश्च द्विशतं मतम् ॥२॥
 सप्तोत्तरं मर्मशतं शिराः सप्तशतन्तथा ।
 चतुर्विंशतिराख्याता धमन्धोरसस्यहिकाः ।
 मांसपेश्यःसमाख्याता नृणां पञ्चशतं बुधैः ॥३॥
 स्त्रीणाञ्च विंशत्यधिका कण्डराश्चैव षोडश ।
 नृदेहे दश रन्ध्राणि नारीदेहे त्रयोदश ।
 एतत्समासतः प्रोक्तं विस्तरेणाधुनोच्यते ॥४॥
 मांसासृग्मेदसां तिस्रो यत्तत्तन्नीहोश्चतुर्धिका ।
 पञ्चमीच तथान्द्रानां षष्ठी चाग्निधरा मता ।
 रेतोधरा सप्तमी स्वादितिसप्तकक्षा मताः ॥५॥
 श्लेष्माशयःस्यादुरसि तस्मादामाशयस्त्वधः ।
 ऊर्ध्वमग्न्याशयो नाभेर्वामभागे व्यवस्थितः ॥६॥
 तस्योपरि तिलं ज्ञेयं तदधःपवनाशयः ।
 मलाशयस्त्वधः स्तस्माद् वस्तिमूर्त्ताशयः स्वधः ॥७॥
 जीवरक्ताशयमुरो ज्ञेयाःसप्ताशयास्त्वमी ।
 पुरुषेभ्योऽधिकाश्चान्ये नारीणामाशयास्त्रयः ।
 धरागर्भाशयःप्रोक्तः स्तनी स्तन्याशयौ मतौ ॥८॥
 रसासृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि घातवः ।
 जायन्तेऽन्योऽन्यतः सर्वे पाचिताः पित्ततेजसा ॥९॥
 जिह्वानेतकपोलानां जलं पित्तञ्च रक्ताकम् ।
 कर्णविड्मसनादन्तकक्षामेढ्रादिजं मलम् ॥१०॥

नखनेत्रमलं वक्त्रे स्निग्धत्वं पिण्डकास्तथा ।
 जायन्ते सप्तधातूनां मलान्येवमनुक्रमात् ॥ ११ ॥
 कफपित्तामलं चैव प्रखेदो नखरोम च ।
 स्नेहाक्षित्वग्वसामीजीधातूनां क्रमशो मलाः ।
 रसाद्रक्तं ततो मांसं मांसाद्भेदः प्रजायते ॥ १२ ॥
 भेदसोऽस्थि तथा मज्जा मज्जात् क्रस्य सम्भवः ।
 स्तन्यं रजश्च नारीणां काले भवति गच्छति ।
 शुक्रमांसभवः स्नेहो यः सा सङ्कीर्तयते वसा ॥ १३ ॥
 स्वेदो दन्तास्तथा केशास्तथैवीजश्च सप्तमम् ।
 ओजः सर्वशरीरस्थं शीतं स्निग्धं स्थिरं मतम् ।
 सोमात्मकं शरीरस्य बलपुष्टिकरं मतम् ॥ १४ ॥
 इति ध तु नवा ज्ञेया एते सप्तोपधातवः ।
 ज्ञेयावभासिनी पूर्व्या सिद्धस्थानञ्च सा मता ।
 द्वितीया लोहिता ज्ञेया तिलकालकजम्भभूः ॥ १५ ॥
 श्वेता तृतीया संख्याता स्थानं चर्मदलस्य सा ।
 ताम्रा चतुर्थी विज्ञेया किलासश्चिन्नभूमिका ॥ १६ ॥
 पञ्चमी वेदनी ख्याता सर्वकुष्ठोद्भवस्ततः ।
 विख्याता लोहिता षष्ठी ग्रन्थिगण्डापचौस्थितिः ॥ १७ ॥
 स्थूला त्वक् सप्तमी ख्याता विद्रव्यादेः स्थितिश्च सा ।
 इति सप्त त्वचः प्रोक्ताः स्थूला ब्रीहि द्विमात्रया ॥ १८ ॥
 वायुः पित्तं कफो दोषा धातवश्च मलास्तथा ।
 तत्रापि पञ्चधा ख्याताः प्रत्येकं देहधारणात् ॥ १९ ॥
 पवनस्तेषु बलवान्विभागीकरणात्मनः ।

रजोगुणमयःसूक्ष्मः शीतो रूक्षो लघुश्चलः ।
 शरीरद्रवणाद्दोषा धातवो देहधारणात् ॥ २० ॥
 वातपित्तकफा ज्ञेयाः मलिनोदरणात्मलाः ।
 पित्तं पण्डुः कफः पङ्क्तुः पङ्क्त्यो मलधातवः ।
 वायुना यत्र नीयन्ते तत्र यच्छब्दो मेघवत् ॥ २१ ॥
 मलाशये चरेत् कोष्ठे वज्रिस्थाने तथा हृदि ।
 कण्ठे सर्वाङ्गदेशेषु वायुः पञ्चप्रकारतः ।
 अपानः स्यात्समानश्च प्राणोदानौ तथैव च । ॥ २२ ॥
 व्यानश्चेति समीरस्व नामान्युक्तान्यनुक्रमात् ।
 हृदि प्राणो गुदेऽपानः समानो नाभिसंस्थितः
 उदानः कण्ठदेशस्थो व्यानः सर्वशरीरगः ॥ २३ ॥
 पित्तमुष्णद्रवं पीतं नीलं सत्त्वगुणोत्तरम् ।
 कटुतिक्तारसं ज्ञेयं विदग्धं चान्नतां व्रजेत् ।
 अग्न्याशये भवेत्पित्तमग्निरूपं तिलोन्मितम् ॥ २४ ॥
 त्वचि कान्तिकरं ज्ञेयं लेपाभ्यङ्गादि पाचकम् ।
 दृश्यं यकृति यत्पित्तं तद्रसं शीणतां नयेत् ।
 यत्पित्तं नेत्रयुगले रूपदर्शनकारि तत् ॥ २५ ॥
 यत्पित्तं हृदये तिष्ठन्निधाप्रज्ञाकरश्च तत् ।
 पाचकः भ्राजकश्चैव रञ्जकास्त्रोचके तथा ।
 साधकश्चैव पचैव पित्तनामान्यनुक्रमात् ॥ २६ ॥
 कफः क्षिग्धो गुरुः श्वेतः पिच्छलः शीतलस्तथा ।
 तमोगुणाधिकः स्वादुर्विदग्धो खवणो भवेत् ॥ २७ ॥
 कफश्चामाशये मूर्ध्नि कण्ठे हृदि च सन्धिषु ।

तिष्ठन् करोति देहस्य स्थैर्यं सर्वाङ्गपाटवम् ॥२८॥

क्लेदनः स्नेहनश्चैव रसनश्चाप्यलम्बनः ।

श्लेष्मणश्चेति नामानि कफस्योक्तान्यनुक्रमात् ॥२९॥

स्नायवो बन्धनं प्रोक्तादेहे मांसास्थिमेदसाम् ।

सन्धयश्चाङ्गसन्धानात् देहे प्रोक्ताः कफान्विताः ।

आधारश्च तथासारः कायेऽस्थीनि बुधा विदुः ॥३०॥

मर्माणि जीवाधाराणि प्रायेण मुनयो जगुः ।

सन्धिवन्धनकारिण्यो दोषधातुवहाः शिराः ॥३१॥

धमन्यो रसवाहिन्यो धमन्ति पवनं तनौ ।

मांसपेश्यो बलायस्युरवष्टभाय देहिनाम् ॥३२॥

प्रसारणाकुञ्चनयोरङ्गानाङ्गण्डरा मताः ।

नासानयनकर्णानां द्वे द्वे रन्ध्रे प्रकीर्त्तिते ॥ ३३ ॥

मेहनापानवक्त्राणामेकैकं रन्ध्रमुच्यते ।

दशमं मस्तके प्रोक्तं रन्ध्राणीति नृणां विदुः ॥ ३४ ॥

स्त्रीणान्त्रीण्यधिकानि स्युः स्तनयोर्गर्भवर्त्मनः ।

तृक्ष्मक्षिद्राणि चान्यानि मतानि त्वचि जम्बिनाम् ॥ ३५ ॥

तदामे फुफ्फुसग्रीही दक्षिणाङ्गे यत्कम्बतम् ।

उदानवायोराधारः फुफ्फुसः प्रोच्यते बुधैः ॥

रक्तवाहि शिरामूलं ग्रीहा ख्याता महर्षिभिः ।

यज्जद्रज्जकपित्तस्य स्थानं रक्तस्य संश्रयः ॥ ३७ ॥

जलावाहि शिरामूलं तृणाच्छादनकं तिलम् ।

वृक्को पुष्टिकरौ प्रोक्तौ जठरस्थस्य मेदसः ॥ ३८ ॥

वीर्यवाहिशिराधारी वृषणो पौरुषावहौ ।

गर्भाधानकरो लिङ्गमयनं वीर्यमूत्रयोः ॥ ३८ ॥
 हृदयं चेतनास्थानमोजसश्चाश्रयं मतम् ।
 गिराधमन्यो नाभिस्थाः सर्वं व्याप्य स्थितास्तनुम् ।
 पुष्णन्ति चानिशं वायोः संयोगात्सर्वधातुभिः ॥ ४० ॥
 नाभिस्थः प्राणपवनः स्पृष्ट्वा हृत्कमलान्तरम् ।
 कण्ठाद्वहिर्विनिर्याति पातुं विष्णुप्रदामृतम् ॥ ४१ ॥
 पीत्वा चाम्बरपीयूषं पुनरायाति वेगतः ।
 प्रीणयन्देहमखिलं जीवयन् जठरानलम् ॥ ४२ ॥
 शरीरप्राणयोरेवं संयोगादायुरुच्यते ।
 कालेन तद्वियोगाच्च पञ्चत्वं कथ्यते बुधैः ॥ ४३ ॥
 न जन्तुः कश्चिदमरः पृथिव्यां जायते कश्चित् ।
 अतो मृत्युरवार्थः स्यात् किन्तु रोगान्निवारयेत् ॥ ४४ ॥
 याप्यत्वं याति साध्यस्तु याप्यो गच्छत्यसाध्यताम् ।
 जीवितं हृत्यसाध्यस्तु नरस्याऽप्रतिकारिणः ॥ ४५ ॥
 अतो रुग्भ्यस्तनुं रक्षेन्नरः कर्मविपाकवित् ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां शरीरं साधनं यतः ॥ ४६ ॥
 धातवस्तन्मलादोषा नाशयन्त्यसमास्तनुम् ।
 समाः सुखाय विघ्नेयाः वलायोपचयाय च ॥ ४७ ॥
 इति कलादिकथनम् ।
 जगद्योनेरनिच्छस्य चिदानन्दैकरूपिणः ।
 पुंसोऽस्ति प्रकृतिर्नित्या प्रतिच्छायेव भास्वतः ॥ ४८ ॥
 अचेतनापि चैतन्ययोगेन परमात्मनः ।
 अकरोद्विद्भूमखिलमनित्यं नाटकाकृतिम् ॥ ४९ ॥

प्रकृतिर्विश्वजननी पूर्वं बुद्धिमजीजनत् ।
 इच्छामयो महद्रूपा अहङ्कारस्ततोऽभवत् ।
 त्रिविधः सोऽपि सञ्जातो रजःसत्त्वतमोगुणैः ॥ ५० ॥
 तस्मात्सत्त्वरजोयुक्ता दिन्द्रियाणि दशाभवत् ।
 मनश्च जातं तान्याहुः श्रोत्रत्वक् नयनन्तथा ॥ ५१ ॥
 जिह्वा-घ्राण-वचो-हस्तपादोपस्थ गुदानि च ।
 पञ्चबुद्धोन्द्रियाण्याहुः प्राक्तनानीतराणि च ।
 कर्मेन्द्रियाणि पञ्चैव कथ्यन्ते सूक्ष्म-बुद्धिभिः ॥ ५२ ॥
 तमः सत्त्वगुणोत्कृष्टादहङ्कारादथाभवत् ।
 तस्मात्त्रपञ्चकं तस्य नामान्युक्तानि सूरिभिः ॥ ५३ ॥
 शब्दतन्मात्रकं स्पर्श-तन्मात्रं रूपमात्रकम् ।
 रसतन्मात्रकं गन्धतन्मात्रञ्चेति तद्विदुः ॥ ५४ ॥
 तन्मात्र पञ्चकं तस्मात्सञ्जातं भूतपञ्चकम् ।
 व्योमानिलानलजल क्षीणीरूपञ्च तन्मतम् ॥ ५५ ॥
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसगन्धावनुक्रमात् ।
 तन्मात्राणां विशेषाः स्युः स्थूलभावमुपागताः ॥ ५६ ॥
 बुद्धोन्द्रियाणां पञ्चैव शब्दाद्या विषया मताः ।
 कर्मेन्द्रियाणां विषया भाषादानविहारिताः ॥ ५७ ॥
 आनन्दोत्सर्गकौ चैव कथितास्तत्त्वदर्शिभिः ।
 प्रधानं प्रकृतिः शक्तिर्निर्त्याचाविकृतिस्तथा ।
 एतानि तस्य नामानि शिवमाश्रित्य वा स्थिता ॥ ५८ ॥
 महानहङ्कृतिः पञ्च तन्मात्राणि पृथक् पृथक् ।
 प्रकृतिर्विकृतिश्चैव सप्तैतानि बुधा जगुः ॥ ५९ ॥

दशेन्द्रियाणि चित्तञ्च महाभूतानि पञ्च च ।
विकाराः षोडश त्रैयाः सर्वं व्याप्य जगत् स्थिताः ॥ ६० ॥
एवं चतुर्विंशतिभिस्तत्त्वैः सिद्धे वपुर्गृहे ।
जीवात्मा नियतो नित्यो वसति स्वात्मदूतवान् ॥ ६१ ॥
स देही कथ्यते पाप-पुण्य-दुःखसुखादिभिः ।
व्याप्तो वद्वश्च मनसा कृत्रिमैः कर्मबन्धनैः ॥ ६२ ॥
कामक्रोधौ लोभमोहावहङ्कारश्च पञ्चमः ।
दशेन्द्रियाणि बुद्धिश्च तस्य बन्धाय देहिनः ।
आप्नोति बन्धमज्ञानादात्मज्ञानाच्च मुच्यते ॥ ६३ ॥ सृष्टिक्रमः ।

अथ षष्ठीऽध्यायः ।

यात्यामाशयमाहारः पूर्वं प्राणानिलेरितः ।
माधुर्यं फेनभावश्च षड्रसोऽपि लभेत सः ॥ १ ॥
अथ पाचकपित्तेन विदग्धश्चास्त्रतां व्रजेत् ।
ततः समान मरुता ग्रहणी मभिनीयते ॥ २ ॥
ग्रहिण्यां पाचितः कोष्ठे वह्निना जायते कटुः ।
रसो भवति सस्रक्कादपक्कादामसम्भवः ।
वह्नेर्वलेन माधुर्यं स्निग्धतां याति तद्रसः ॥ ३ ॥
पुष्टौ पित्तधरा नाम सा कला परिकीर्तिता ।
पक्वामाशयमध्यस्था ग्रहणीत्यभिधीयते ।
पुष्णाति धातू नखिलान् सम्यक् पक्वो मृतीपमः ॥ ४ ॥
मन्दवह्निविदग्धश्च कटुर्वाक्लो भवेद्रसः ।

विषभारं व्रजेहापि कुर्याद्वा रोगसङ्करम् ॥ ५ ॥
 आहारस्य रसः सारः सारहीनी मलद्रवः ।
 शिराभिस्तज्जलं नीतं वस्ती भ्रूचत्वमाप्नुयात् ॥
 तत्किञ्च मलं ज्ञेयं तिष्ठेत्पक्वाशये च तत् ॥ ६ ॥
 वलित्रितय-मार्गेण यात्यपानेन नोदितम् ।
 प्रवाहिणी सर्जनीच आहिकेति वलित्रयम् ॥ ७ ॥
 रसस्तु हृदयं याति समान-भरतेरितः ।
 रञ्जितः पाचितस्तत्र पित्तेनायाति रक्तताम् ॥ ८ ॥
 रक्तं सर्वशरीरस्थं जीवस्याधारमुत्तमम् ।
 स्रग्धं गुरुतरं स्वादुविदग्धं पित्तवद्भवेत् ॥ ९ ॥
 पाचिताः पित्ततापेन रसाद्या धातवः क्रमात् ।
 शुक्रत्वं यान्ति मासेन तथा स्त्रीणां रजोभवेत् ॥ १० ॥
 कामाग्निद्युनसंयोगे शुद्धशीणित-शुक्रजः ।
 गर्भः संजायते नार्थाः संजातो बाल उच्यते ॥ ११ ॥
 आधिक्ये रजसः कन्या पुत्रः शुक्राधिके भवेत् ।
 नपुंसकं समत्वेन यथेच्छा पारमेश्वरौ ॥ १२ ॥
 अस्थीनि मज्जा शुक्रञ्च पितुरंशास्त्वयोमताः ।
 शुक्राश्रितो भवेत् श्यावो गौरश्च रजसाश्रितः ।
 बालस्य प्रथमे मासि देया भेषजरक्तिका ॥ १३ ॥
 अवलेही कृतैकैव क्षीरक्षौद्रसिताष्टतैः ।
 बर्द्धयेत्तावदेकैकां यावद्भवति वत्सरः ।
 माषैर्द्विस्तदूर्ध्वं स्याद्यावत् षोडश वत्सरः ॥ १४ ॥
 ततः स्थिराभवेत्तावद्यावद्वर्षाणि सप्ततिः ।

ततो बालकवन्मात्रा क्लासनीया शनैः शनैः ।
 मात्रेयं कल्कचूर्णानां कषायाणां चतुर्गुणाः ॥ १५ ॥
 अञ्जनञ्च तथा लेपः स्नानमभ्यङ्गकर्म च ।
 वमनं प्रतिमर्शञ्च जन्मप्रभृति शस्यते ॥ १६ ॥
 कवलः पञ्चमादृषादष्टमादस्थ-कर्मच ।
 विरेकः षोडशादृषाद्विंशतेश्चैव मैथुनम् ॥ १७ ॥
 बाल्यं वृद्धिश्च विमेषात्त्वग्दृष्टिः शुक्रविक्रमौ ।
 बुद्धिः कर्मेन्द्रियञ्चेति जीवितं दशतो क्रसेत् ॥ १८ ॥
 इति आहार पाकगर्भोत्पत्ति कुमारपोषणानि ॥
 अल्पकेशः कृशोरुचो वाचालश्चलमानसः ।
 आकाशचारी स्वप्नेषु वातप्रकृतिको नरः ।
 अकाले पलितैर्व्याप्तो धीमान् खेदीच रोषणः ॥ १९ ॥
 स्वप्नेषु ज्योतिषां द्रष्टा पित्त-प्रकृतिको नरः ।
 गम्भीरबुद्धिः स्थूलाङ्गः स्निग्धकेशो महाबलः ॥ २० ॥
 स्वप्ने जलाशयालोको श्लेष्मप्रकृतिको नरः ।
 घ्रातव्या मिश्रचिह्नैश्च द्वित्रिदोषोत्पन्ना नराः ॥ २१ ॥
 कौमारं यौवनं वार्द्धं प्राणिनां त्रिविधं वयः ।
 कफपित्तानिलप्रायं क्रमतः प्रकृतिस्त्रिधा ॥ २२ ॥
 आपोऽङ्गशङ्खवेङ्गालो वर्षात् क्षीराद्वर्द्धितः
 मध्यमं सप्ततिर्यावत्तद्रूपं ब्रह्म उच्यते । इति द्वितीयोपदेशात् ॥
 तमः कफाभ्यां निद्रा स्यात्सूक्ष्मा पित्ततमोभवा ॥
 रजः पित्तानिलैर्भ्रान्तिस्तन्द्रा श्लेष्मतमोऽनिलैः ॥ २३ ॥
 ग्लानिरोजः क्षयाद् दुःखादजीर्णाच्च अमाद्भवेत् ।

यः सामर्थ्येऽप्यनुत्साहस्तदालस्यमुदीर्यते ॥ २४ ॥
 चैतन्यशिशिलत्वाद्यःपीत्वैकं श्वासमुदरेत् ।
 विदीर्णवदनः श्वासं जृम्भा सा कथ्यते बुधैः ॥ २५ ॥
 उदानप्राणयोरुर्ध्वं योगाग्नौलिकफश्रवात् ।
 शब्दः सञ्जायते नस्तः क्षुतं तत्कथ्यते बुधैः ॥ २६ ॥
 उदान-कोपादाहारःसुस्थिरत्वाच्च यद्भवेत् ।
 भवनस्योर्ध्वगमनं तमुन्नारं प्रचक्षते ॥ २७ ॥ प्रकृति लक्षणानि ।

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

रोगाणां गणना पूर्व्वं मुनिभि र्यां प्रकीर्त्तिता ।
 मयात्र प्रोच्यते सैव तद्भेदा बहवो मताः ॥ १ ॥
 पञ्च विंशतिरुद्दिष्टाज्वरास्तद्भेद उच्यते ।
 पृथग्दोषैस्त्रियो हन्वभेदेन त्रिविधः स्मृतः ॥ २ ॥
 एकश्च सन्निपातेन तद्भेदा बहवः स्मृताः ।
 प्रायशः सन्निपातेन पञ्च स्युर्विषम ज्वराः ॥ ३ ॥
 सन्ततः सततश्चैव अन्येद्युक्कस्तृतीयकः ।
 चातुर्थकश्च पञ्चैते कीर्त्तिता विषमज्वराः ॥ ४ ॥
 तथा गन्तुज्वरोऽप्येकस्त्रयोदशविधो मतः ।
 अभिचारग्रहावेशशपैरागन्तुकस्त्रिधा ॥ ५ ॥
 अमाच्छेदात् क्षताहाहाञ्चतुर्धा घातजोज्वरः ।
 कामाङ्गीतेः शुचोरोषाहिषादौषधगन्धतः ।
 अभिषङ्गज्वराः षट्स्युरेवं ज्वर विनिश्चयः ॥ ६ ॥
 पृथक् दोषैःसमस्तैश्च शोकादामाङ्गयादपि ।

अतोसारः सप्तधा स्याद् ग्रहणी पञ्चधा मता ॥ ७ ॥

पृथग्दीपैः सन्निपातात्तथामेनच पञ्चमी ।

प्रवाहिका चतुर्धा स्यात् पृथग्दीपैस्तथा स्रजः ॥ ८ ॥

अजीर्णं त्रिविधं प्रीक्तं विष्टम् वायुना मतम् ।

पित्तादिदग्धं विष्टेयं कफेनाम तदुच्यते ॥ ९ ॥

विषाजीर्णं रसादेकं दीपैः स्यादलसस्त्रिधा ।

विमूची त्रिविधा प्रीक्ता दीपैः सा स्यात् पृथक् पृथक् ।

दण्डकालसकञ्चैव एकैर्जं स्याद्विलम्बिका ॥ १० ॥

अप्यंति षड्विधान्वाहुर्वीतपित्तकफस्त्रिधा ।

सन्निपाताच्च संसर्गात्तेषां भेदा द्विधा स्मृतः ॥ ११ ॥

सहजोत्तरजमेभ्यां तथा शुक्लार्द्रभेदतः ।

त्रिजैश्चर्मकोलानि वातात्पित्तात् कफादपि ॥ १२ ॥

वाय्विगतिप्रकारेण क्षमयः स्युर्विधा च ते ।

वाङ्मास्त्रायस्तराः स्युस्तेषु यूका वहिश्चराः ॥ १३ ॥

लिङ्गाद्यान्येऽभ्यन्तराः स्युः कफात्ते हृदयादिकाः ।

अन्त्रादा उदरा चेष्टा गुरवश्च महाङ्कुराः ॥ १४ ॥

शुगंधा दर्भकुसुमास्तथा रक्ताश्च मातरः ।

शोरमा लोमविर्धता रोमहीपा उदुम्बराः ॥ १५ ॥

केयादाश्च तथैवान्ये शकृज्जातामकेशकाः ।

लेलिहाश्च सल्लाश्च सोसुरादाश्च केशकाः ।

तथान्ये कफरक्ताभ्यां सञ्जाताः स्रायुकाः स्मृताः ॥ १६ ॥

अथस्य क्षमयश्चान्ये विषमा वाङ्मायोमयः ।

पाण्डुरोगाश्च पञ्च स्युर्वीतपित्तकफैस्त्रिधा ।

त्रि-दीर्घैर्दृष्टिकाभिश्च तथैका कामला स्मृता ॥ १७ ॥
 स्वात् कुम्भ-कामला चैका तथैकश्च हलीमकम् ।
 रक्त-पित्तं त्रिधा प्रोक्तमूर्द्धगं कफ-सम्भवम् ।
 अधोगं मातुलं ज्ञेयं तद्द्वयेन द्वि-मार्गगम् ॥ १८ ॥
 कासाः पञ्च समुद्दिष्टास्ते त्रयःस्य स्त्रिभिर्मलैः ।
 उरःक्षताश्चतुर्थः स्वात् क्षयादातोश्च पञ्चमः ॥ १९ ॥
 क्षयाः पञ्चैव विज्ञेया स्त्रिभिर्दीर्घैस्त्रयश्च ते ।
 चतुर्थः सन्निपातेन पञ्चमः स्वादुरःक्षतात् ॥ २० ॥
 शेषाःस्युःषट्प्रकारेण स्त्री-प्रसङ्गाच्छुचौ व्रणात् ।
 अध्व-अमाश्च व्यायामादार्द्ध्यादपि जायते ॥ २१ ॥
 श्वासश्च पञ्च विज्ञेयाः क्षुद्रः स्वात्तमकस्तथा ।
 जर्द-श्वासो महाश्वासश्चिन्नश्वासश्च पञ्चमः ॥ २२ ॥
 कथिताः पञ्च हिक्कास्तु तास्तु क्षुद्रान्नजा तथा ।
 गन्धोरा यमला चैव महतो पञ्चमी तथा ॥ २३ ॥
 चत्वारोऽग्नेर्विकाराः स्युर्विषमो वात-सम्भवः ।
 तीक्ष्णः पित्तात्कृत्स्नान्नदो भस्मको वात-पित्ततः ॥ २४ ॥
 पञ्चैवारोचकाः ज्ञेया वात-पित्त-कफैस्त्रिधा ।
 सन्निपातान्ननस्तापाच्छर्दयः सप्तधा मताः ॥ २५ ॥
 त्रिभिर्दीर्घैः पृथक् तिस्रः क्षमिभिः सन्निपाततः ।
 दृष्टायाश्च तथा स्त्रीणां गर्भाधानाश्च जायते ॥ २६ ॥
 स्वर-भेदाः षडेवस्युर्वात-पित्त-कफैस्त्रयः ।
 मेदसा-सन्निपातेन क्षयात् षष्ठः प्रकीर्तितः ॥ २७ ॥
 दृष्ट्याश्च षड्विधा प्रोक्ता वातात्पित्तात् कफादपि ।

त्रि-दोषैरुपसर्गेण क्षयाद्वातोश्च षष्टिका ॥ २८ ॥
 मूर्च्छा चतुर्विधा ज्ञेया वात-पित्त-कफैः पृथक् ।
 चतुर्थी सन्निपातेन तथैकश्च भ्रमः स्मृतः ॥
 निद्रा तन्द्राच सन्न्यासो ग्लानिश्चैकैकशः स्मृतः ॥ २९ ॥
 मदाः सप्त समाख्याता वात-पित्त-कफैस्त्रयः ।
 त्रि-दोषैरसृजा मद्याद्विषादपि च सप्तमः ॥ ३० ॥
 मदाख्यश्चतुर्धा स्याद्वात-पित्त-कफादपि ।
 त्रि-दोषैरपि विज्ञेय एकः परमदस्तथा ॥ ३१ ॥
 पानाजौर्णे तथाचैकं तथैकः पान-विभ्रमः ।
 पानाख्यस्तथाचैको दाहाः सप्त मतास्तथा ॥ ३२ ॥
 रक्त-पित्ता-तथारक्तात्तृणायाः पित्ततस्तथा ।
 धातु-क्षयाभ्रम-धाताद्रक्त-पूर्णोदरादपि ॥ ३३ ॥
 उन्मादाः षट् समाख्यातास्त्रिभिर्दोषैस्त्रयश्च ते ।
 सन्निपाताद्विषाद ज्ञेयः षष्ठो दुःखेन चेतसः ॥ ३४ ॥
 भूतोन्मादा विंशतिः स्युस्ते देवादानवादपि ।
 गन्धर्वात् किन्नराद्यक्षात्पितृभ्यो गुरु-शापतः ॥ ३५ ॥
 प्रेताश्च गुह्यकादृक्षास्त्रिद्वन्द्वतात्पिशाचतः ।
 जलाधिदेवतायाश्च नागाश्च ब्रह्मराक्षसात् ॥
 राक्षसादपि कुम्भाण्डात् कृत्या वेतालयोरपि ॥ ३६ ॥
 अपस्मारश्चतुर्धा स्यात्कर्मोरात्पित्ततस्तथा ।
 ज्ञेयश्चोऽपि तृतीयः स्याच्चतुर्थः सन्निपाततः ॥ ३७ ॥
 चत्वारश्चाम-वाताः स्युर्वात-पित्त-कफैस्त्रिधा ।
 चतुर्थः सन्निपातेन ग्लान्याद्यष्टौबुधा जगुः ॥ ३८ ॥

पृथग् दोषैस्त्रिधा हन्द्-भेदेन दि-विधान्यपि ।
 अमेन सप्तमं प्रोक्तं सन्निपातेन चाष्टमम् ॥ ३८ ॥
 परिणाम-भवं शूलमक्ष्वा परिकीर्त्तिवम् ।
 मलैर्यैः शूल-संख्या स्यात्तैरेव परिणामजम् ।
 अत्र-द्रव-भवं शूलं ज्वर-पित्त-भवन्तथा ॥ ४० ॥
 एकैकां गणितं सुप्तैरुदावर्त्तास्त्रयोदश ।
 एकः क्षुब्धिग्रहात् प्रोक्तस्तृणारोधाद् द्वितीयकः ॥ ४१ ॥
 निद्रा-घातात् तृतीयः स्याच्चतुर्थः खास-निग्रहात् ॥
 कर्दिरोधात्पञ्चमः स्यात् षष्ठः क्षवग्र-निग्रहात् ॥ ४२ ॥
 जृम्भा-रोधात्सप्तमः स्यादुद्गार-ग्रहतोऽष्टमः ।
 नवमः स्यादशु-रोधाद्दशमः शुक्रधारणात् ॥ ४३ ॥
 मूत्र-रोधात्तथास्यापि रोधाद्वात-त्रिनिग्रहात् ।
 उदावर्त्तास्त्रयश्चेते घोरोपद्रव-कारकाः ॥ ४४ ॥
 आनाहो द्वित्रिधो ज्ञेय एकः पञ्चाशयोद्भवः ।
 आमाशयोद्भवश्चाहः प्रत्यानाहः स कथ्यते ॥ ४५ ॥
 उरोग्रहस्तथाचैको हृद्रोगाः पञ्च कीर्त्तिताः ।
 वातादिभिस्त्रयः प्रोक्तश्चतुर्थः सन्निपाततः ॥ ४६ ॥
 पञ्चमः क्रिमि-संजातस्तथाष्टावुदराणि तु ।
 वातात्पित्तात् कफाच्चीणि त्रि-दोषेभ्यो जज्ञादपि ।
 शीहात्क्षताक्षुग्नुदादष्टमं परिकीर्त्तितम् ॥ ४७ ॥
 गुल्मास्त्वष्टौ समाख्याता वाक्-पित्त-कफैस्त्रयः ।
 हन्द्-भेदास्त्रयः प्रोक्ताः सप्तमः सन्निपाततः ॥ ४८ ॥
 रक्षादष्टमकः स्थितो मूत्र-घातास्त्रयोदश ।

वात-कुण्डलिकापूर्वा वाताष्टीका ततःपरा ॥ ४८ ॥
 वात-वस्तिस्तृतीयः स्यान्मूत्राघात चतुर्थकः ।
 पञ्चमं मूत्र-जठरं षष्ठो मूत्र-क्षयः स्मृतः ॥ ५० ॥
 मूत्रोत्सर्गः सप्तमः स्नायूत्रयन्त्रिस्तथाष्टमः ।
 मूत्र-शुक्रान्तु नवमं विड्घातो दशमः स्मृतः ॥ ५१ ॥
 मूत्र-साद शोण-वातो वस्ति-कुण्डलिका तथा ।
 त्रयोऽप्येते मूत्र-घाताः पृथक् घोराः प्रकीर्त्तिताः ॥ ५२ ॥
 मूत्र-क्षच्छाणि चाष्टौ सुर्वात-पित्त-कफैस्त्रिधा ।
 सन्निपाताच्चतुर्थः स्नाच्छुक्र-क्षच्छ पञ्चमम् ॥ ५३ ॥
 विट्क्षच्छं षष्ठमं स्थातं घातक्षच्छं सप्तमम् ।
 अष्टमश्चाश्वरी-क्षच्छं चतुर्धा चाश्वरी मता ॥ ५४ ॥
 वातात्पित्तात् कफाच्छुक्रात्तथा मेहाश्च विंशतिः ।
 इक्षु-मेहः सुरा-मेहः पिष्ट-मेहश्च सान्द्रकः ॥ ५५ ॥
 शुक्र-मेहोदकास्थौ च लाला-मेहश्च शीतकः ।
 सिकतास्थः ग्रन्थिर्मेहो द्रव्येते कफ-सम्भवाः ॥ ५६ ॥
 मन्त्रिष्टास्थो हरिद्रास्थो नील-मेहश्च रक्तकः ।
 कृष्ण-मेहः क्षार-मेहः षडेते पित्त-सम्भवाः ॥ ५७ ॥
 हस्ति मेहो वसा-मेहो मज्जामेहो मधु-प्रभः ।
 चक्षुरोवातजा मेहाश्च त्रिमेहाश्च विंशतिः ॥ ५८ ॥
 सोम-रोगस्तथाचैकः प्रमेह-पिडिका दश ।
 शराविक्रम कच्छपिक्रम पुत्रिणी विनतालजी ॥ ५९ ॥
 मसूरिक्रम सर्षपिक्रम जालिनी च विदारिक्रम ।
 विद्रधिश्च दशैताः स्युः पिडिका मेह-सम्भवाः ॥ ६० ॥

मेदो-दोषस्तथाचैको शोफ-दोषा नव स्मृताः ।
 दोषैः पृथक् द्वयैः सर्वैरभिघातादिषादपि ॥ ६१ ॥
 वृक्षयः सप्त गदिता वातात्पित्तात् कफेन च ।
 रक्तेन मेदसा मूत्रादन्त्रवृद्धिश्च सप्तमी ॥ ६२ ॥
 गण्ड-वृद्धिस्तथा चैका तथैका गण्ड-महाक्षिका ।
 गण्डा-लज्जति चैका स्याद् अन्ययो नवधा खताः ॥ ६३ ॥
 त्रिभिर्दोषैस्त्रयोरक्ताच्छिराभिर्मेदसो व्रणात् ।
 अस्या मांसेन नवमः षड्विधं स्यात्तथावर्तुदम् ॥ ६४ ॥
 वातात्पित्तात् कफाद्रक्तान्मांसादपि च मेदसः ।
 श्लेष्मिदश्च त्रिधा प्रोक्तं वातात्पित्तात् कफादपि ॥ ६५ ॥
 विद्रधिः षड्विधः स्याती वात-पित्त-कफैस्त्रयः ।
 रक्तात् क्षतादिदोषैश्च व्रणाः पञ्चदशोदिताः ॥ ६६ ॥
 तेषां चतुर्धा भेदाः स्युरागन्तुर्देहजस्तथा ।
 शुद्धो दुष्टश्च विज्ञेयस्तत्संस्थ-कथ्यते पृथक् ।
 वात-व्रणः पित्तजश्च कफजो रक्तजो व्रणः ॥ ६७ ॥
 वात-पित्त-भवश्चान्यो वात-श्लेष्म-भवस्तथा ।
 तथा पित्त-कफाभ्याञ्च सन्निपातेन चाष्टमः ।
 त्रयमो वात-रक्तेन दशमो रक्त-पित्ततः ॥ ६८ ॥
 श्लेष्म-रक्त-भवश्चान्यो वात-पित्ताष्टगुणवः ।
 वात-श्लेष्माष्टगुणवः पित्त-श्लेष्मास्त-सम्भवः ।
 सन्निपाताष्टगुणवः इति पञ्चदश व्रणाः ॥ ६९ ॥
 सद्यो-व्रणस्त्वष्टधा स्याद्वक्त्रिण-विलम्बिनी ।
 क्षिप्र-भिन्न-प्रचलिताः पृष्ट-विह-विपातिताः ॥ ७० ॥

कौष्ठ-भेदो द्विधा प्रोक्तः स्थिन्नान्धो निवृत्तान्धकः ।
 अस्थि-भङ्गोऽष्टधा प्रोक्तो भग्न-पिष्ट-विदारिताः ।
 विवर्त्तितश्च विस्फिष्टस्तिर्य्यक्क्षिप्तमधो-गतः ॥ ७१ ॥
 ऊर्ध्वगः सन्धि-भग्नश्च वक्त्रि-दग्धश्चतुर्विधः ।
 भ्रुष्टोऽतिदग्धो दुर्दग्धः सम्यग्दग्धः प्रकीर्तितः ॥ ७२ ॥
 नाड्यः पञ्च समाख्याता वात-पित्त-कफैस्त्रिधा ।
 त्रि-दोषैरपि शल्येन तथाष्टौ स्युर्भगन्दराः ॥ ७३ ॥
 शत-पोनसु पवनादुद्ग्रीवश्च पित्ततः ।
 परिस्त्रावी-कफाज्ज्ञेयः ऋजुर्वात-कफोद्भवः ॥ ७४ ॥
 परिक्षेपी मरुत्पित्तादर्शोजः कफ-पित्ततः ।
 आगन्तु-जातसोन्मार्गी शङ्खावर्त्त-स्त्रिदोषजः ॥ ७५ ॥
 मेद्रे पञ्चोपदंशास्त्रु-र्वात-पित्त-कफैस्त्रिधा ।
 सन्निपाताश्च रक्ताश्च मेद्रे शूकामयास्तथा ॥ ७६ ॥
 चतुर्विंशतिराख्याता लिङ्गाश्चोपन्यस्तथा ।
 निवृत्तमवमन्यश्च मृदितं शत-पोनकः ॥ ७७ ॥
 अष्टौलिका सर्वपिका त्वक्पाकश्चावपाटिका ।
 मांस-पाकः स्पर्श-हानिर्विरुद्ध-मणिरुद्भवः ॥ ७८ ॥
 मांसार्बुदं पुष्करिका संव्यूढ-पिडिकालजी ।
 रक्तार्बुदं विद्रधिश्च कुम्भीका तिलकालकः ।
 निरुद्ध-प्रकाशः प्रोक्तस्तथैव परिवर्त्तिका ॥ ७९ ॥
 कुष्ठान्यष्टादशोक्तानि वातात्कापालिकं भवेत् ।
 पित्तेनोदुम्बरं प्रोक्तं कफान्मण्डल-चर्चिके ॥ ८० ॥
 मरुत्पित्ताद्रक्तजिह्वं स्त्री भवाताद्विपादिका ।

तथा सिधैककुष्ठश्च किष्टिभञ्जालसम्पन्ना ॥ ८१ ॥
 कफपित्तात् पुनर्द्विदुःपामा-विस्फोटकस्तथा ।
 महाकुष्ठं चर्क-दलं पुण्डरीकः शताश्वकः ॥ ८२ ॥
 त्रि-दीपैः काकशं ज्ञेयं तथान्धं चित्रसंघ्निकम् ।
 तच्च वातेन पित्तेन ज्ञेयं च त्रिधा भवेत् ॥ ८३ ॥
 क्षुद्र-रोगाः षष्टि संख्यास्तेष्वेकादौ शर्करावुदम् ।
 इन्द्र-वृद्धा पनसिका विवृताश्वत्थजौ तथा ॥ ८४ ॥
 वाराहदंष्ट्रो वल्मीकं कच्छपी तिलकालकः ।
 मर्दभो रकसा चैव यव-प्रख्या विदारिका ॥ ८५ ॥
 कदरं मसकश्चैव नीलिका जाल-गर्दभः ।
 इरिवेङ्गी जतु-मणिर्गुदम्भश्चोऽग्नि-रोहिणी ॥ ८६ ॥
 सन्निरुद्ध-गुदः कोष्ठः कुनखोऽनुशयो तथा ।
 पद्मिनी कण्टकशिफामलसी मुख-दूषिका ॥ ८७ ॥
 कक्षा वृषणकच्छुश्च मन्धःपाषाण-गर्दभः ।
 राजिका च तथा व्यङ्ग्यतुर्धा परिकीर्तिताः ॥ ८८ ॥
 कातापित्तात् कफाद्रक्तादित्युक्तं व्यङ्ग्य-लक्षणम् ।
 विस्फोटाः क्षुद्ररोगेषु तेऽष्टधा परिकीर्तिताः ॥ ८९ ॥
 पृथग्दोषैस्त्रयो हृन्दैस्त्रिविधा सप्तमोऽसृजः ।
 अष्टमः सन्निपातेन क्षुद्र-रुक्षमसूरिका ॥ ९० ॥
 चतुर्दश-प्रकारेण त्रिभिर्दोषैस्त्रिधा च सा ।
 हन्वजा त्रिविधा प्रोक्ताः सन्निपातेन सप्तमी ॥ ९१ ॥
 अष्टमीत्वक्मता ज्ञेया नवमी रक्तजा मता ।
 दशमी मांससञ्जाता शतस्रोऽन्याश्च दुस्तराः ॥

मैदो-स्त्रि-मज्जा-शुक्ल-रुक्म-रोग-इतीरिताः ॥ ८२ ॥

विसर्प-रोगानवधा वात-पित्त-कफैस्त्रिधा ।

त्रिधाच हन्ते भेदेन सन्निपातेन सप्तमः ।

अष्टमो वक्त्रि-दाहेन नवमस्याभि-घातजः ॥ ८३ ॥

तथैकः श्लेष्म-पित्ताभ्यां मुदरैः परिकीर्तितः ।

वात-पित्तेन चैकसु शीत-पित्तामयः स्मृतः ॥ ८४ ॥

प्रपञ्च-पित्तं त्रिधा प्रोक्तं वातेन श्लेष्मया तथा ।

द्वितीयं श्लेष्म-वाताभ्यां वात-रक्तन्तथाष्टधा ॥ ८५ ॥

वाताधिक्येन पित्ताच्च कफाद्दोष-त्रयेण च ।

रक्ताधिक्येन दोषाणां हन्तेन त्रिविधं मतम् ॥ ८६ ॥

अशीतिर्वातजारोगाः कथ्यन्ते मुनि-भाषिताः ।

आक्षेपको हनु-स्तम्भकर-स्तम्भः शिरो-ग्रहः ॥ ८७ ॥

वाङ्मायामोन्तरायामः पार्श्वशूलं कटि-ग्रहः ।

दण्डापतनकः खण्डी जिह्वास्तम्भस्तथार्द्धितम् ॥ ८८ ॥

पक्षाघातः क्रोष्टु-शीर्षं मन्यास्तम्भश्च पङ्कता ।

कलाय-खण्डता तूनी प्रतितूनी च खण्डता ॥ ८९ ॥

पाद-हर्षो गृध्रसीच विश्वाची चापवाहकः ।

अपतानो व्रणायामो वात-कण्ठोपतन्दकः ॥ ९० ॥

अङ्ग-भेदोऽङ्गशोषश्च मिश्रितत्वश्च बह्वहः ।

स्य्छीलाऽछीलिकाश्च वामनत्वश्च कुञ्जता ॥ ९१ ॥

अङ्ग-पीडाङ्गशूलश्च सङ्घातश्च स्तम्भ-रुचता ॥

अङ्ग-भङ्गोऽङ्गविभ्रंशो विह्वलश्च बहुविदकता ॥ ९२ ॥

सूक्ष्मत्वमतिजृम्भा स्यादत्युद्गारोऽङ्गज्वनश्च ॥

वात-प्रवृत्तिः स्फुरणं शिराणां पूरकस्तथा ॥ १०३ ॥
 कम्पः काश्यं श्यावताश्च प्रलापः क्षिप्र-मूत्रता ।
 निद्रा-नाशः स्निग्ध-नाशो दुर्बलत्वं बल-क्षयः ॥ १०४ ॥
 अतिप्रवृत्तिः शुक्रस्य काश्यं नाशश्च रेतसः ।
 अनवस्थित-चित्तत्वं काठिन्यं विरसास्यता ।
 कषाय-वक्रता-ध्यानं प्रत्याधानश्च शीतता ॥ १०५ ॥
 रोम-हर्षश्च भौरत्वं तोदः कण्डूरसाघ्नता ।
 शब्दाघ्नता-प्रसृतिश्च गन्धाघ्नत्वं दृशः क्षयः ॥ १०६ ॥

इति वातज-रोग-गणना ।

अथपित्त-भवा रोगाश्चत्वारिंशदिहोदिताः ।
 धूमोद्गारो विदाहः स्यादुष्णोष्णत्वं मति-भ्रमः ॥ १०७ ॥
 कान्ति-हानिः कण्ठ-शीघ्रो-मुख-शीघ्रो-ऽल्पशुक्रता ॥ १०८ ॥
 तिक्तास्यताम्ब-वक्रत्वं स्निग्धत्वघ्नाङ्ग-पाकता ।
 क्लमो हरित-वर्णत्वमदृतिः पीत-कायता ॥ १०९ ॥
 रक्त-त्रावोऽङ्ग-दरणं लोह-गन्धास्यता तथा ।
 दौर्गन्ध्यं पीत-मूत्रत्वमरतिः पीत-विट्-कृता ॥ ११० ॥
 पीतावलोकनं पीत-नेत्रता दन्त-पीतता ।
 शीतेच्छा पीत-नखता तेजोहेषोऽल्पनिद्रता ॥ १११ ॥
 क्रीपश्च गात्रसादश्च भिन्न-विट्-कत्वमन्धता ।
 उष्णोष्णोष्णसत्वमुष्णत्वं मूत्रस्य च मलस्य च ॥ ११२ ॥
 तमसो दर्शनं पीत-मण्डलानाश्च दर्शनम् ।
 निस्सहत्वं च पित्तस्य चत्वारिंशद्रुजः स्मृताः ॥ ११३ ॥

इति पित्तज-रोग-गणना ।

कफस्य विंशतिः प्रोक्ता रोगास्तद्भ्रतिनिद्रता ।

गौरवं मुख-माधुर्यं मुधु-लेपः प्रसेकता ॥ ११३ ॥

श्वेतावलोकनं श्वेतविट्कलं श्वेत-मूत्रता ।

श्वेताङ्गवर्णता शैत्यमुष्णं च्छातिक्तकामिता ॥ ११४ ॥

मलाधिक्यञ्च शुक्रस्य वाहुल्यं बहु-मूत्रता ।

आलस्यं मन्द-बुद्धित्वं दृष्टिर्धुर्धुर-वाक्यता ।

अचैतन्यञ्च गदिता विंशतिः श्लेष्मजा गदाः ॥ ११५ ॥

इति कफज-रोग-गणना ।

रक्तस्य च दशप्रोक्ताव्याधय स्तेषु गौरवम् ।

रक्त-मण्डलता रक्त-नेत्रत्वं रक्त-मूत्रता ॥ ११६ ॥

रक्त-छीवनता रक्त-पिटिकानाञ्च दर्शनम् ।

श्रोण्याञ्च पूति-गन्धित्वं पीडा-पाकश्च जायते ॥ ११७ ॥

चतुःसप्तति संख्याता मुख-रोगास्तथोदिताः ।

तेष्वोष्ठ-रोगा गणिता एकादश मिता बुधैः ॥ ११८ ॥

वात-पित्त-कफैस्तेषां त्रि-दोषैरसृज्य तथा ।

क्षतं मांसार्जुदं चैव खण्डीष्ठञ्च जलार्जुदम् ॥ ११९ ॥

मेदोर्जुदं चार्जुदञ्च रोगा एकादशौष्ठ्याः ।

दन्त-रोगा दशाख्याता दासनः कृमि-दन्तकः ॥ १२० ॥

दन्त-हर्षः करालश्च दन्त-चालश्च शर्कराः ।

अधिदन्तः श्याव-दन्तो दन्त-भेदः कपालिका ॥ १२१ ॥

तथा त्रयोदश मिता दन्त मूलामयाः स्मृताः ।

शीतादीपकुशौ द्वौ तु दन्त-विद्रधिपुष्पटौ ॥ १२२ ॥

अधिमांसो विदर्भश्च महा-सुखिर सौखिरौ ।

तेष्वेवगतयः पञ्च वातात्पित्त्वात्कफादपि ॥ १२३ ॥
 सन्निपातात्गतिश्चाग्धा रक्त-नखौ च पञ्चमी ।
 तथा जिह्वामयाः षट् सुर्वात-पित्त-कफैस्त्रिधा ॥ १२४ ॥
 अससञ्च चतुर्थः स्यादधिजिह्वाय पञ्चमी ।
 षष्ठी चैवोपजिह्वा स्यात्तथाष्टी तालुजा गदाः ॥ १२५ ॥
 अर्बुदं तालु-पिङ्गका कच्छपी-तालुसंहतिः ।
 गल-गुण्ठी तालुशोषः तालुपाकश्च पुण्ड्रः ॥ १२६ ॥
 गल-रोगा स्तथाख्याता अष्टादश मिता बुधैः ।
 वात-रोहिणिका पूर्वं द्वितीय पित्त-रोहिणी ॥ १२७ ॥
 कफ-रोहिणिका प्रोक्ता त्रिदोषैरपिरोहिणी ।
 मेदो-रोहिणिका वृन्दोगलीघो गल-विद्रधिः ॥ १२८ ॥
 खरहा तुण्डीकेरौ च शतघ्नी तालुकोऽर्बुदम् ।
 मिलायुर्बलयाद्यापि वाताङ्गण्डः कफात्तथा ॥ १२९ ॥
 मेदो-गण्डस्थैकः स्यादित्यष्टादश कण्ठजाः ।
 मुखान्तः सम्भवा रोगा अष्टी स्थाता महर्षिभिः ॥ १३० ॥
 मुख-पाको भवेद्वातात् पित्तात्तद्वत्कफादपि ।
 रक्ताच्च सन्निपाताच्च पूत्यास्योर्ध्वगदादपि ।
 अर्बुदश्चेति मुखजाश्चतुःसप्तति रामथाः ॥ १३१ ॥
 कर्ण-रोगाः समाख्याता अष्टादश मिता बुधैः ।
 वातापित्तात् कफाद्रक्तात् सन्निपाताच्च विद्रधिः ॥ १३२ ॥
 शोथोऽर्बुदं पूति-कर्णः कर्णार्थः कर्ण-हस्तिका ।
 बाधिर्यं तन्द्रिका कण्डः शष्कुली लम्बिकर्णकः ॥ १३३ ॥
 कर्णनादः प्रतीनाह इत्यष्टा दश कर्णजाः ।

कर्ण-पाली-समुद्भूता रोगाः सप्त इहोदिताः ॥ १३४ ॥

उत्पातः पालि-शोषश्च विदारौ दुःख-वर्धनः ।

रिपोटश्च लेही च पिप्पली चेति संस्कृताः ॥ १३५ ॥

कर्ण-मूलामयाः पञ्च वातात्पित्तात्कफादपि ।

सन्निपाताच्च रक्ताच्च तथा नासाभवा गदाः ॥ १३६ ॥

अष्टादशैव संख्याताः प्रतिश्लायसु तेष्वपि ।

वातात्पित्तात्कफाद्रक्तात्सन्निपातेन पञ्चमः ॥ १३७ ॥

पीनसः पूत-नासश्च नासार्थश्च भृशश्चैव ।

बासा-नाहः पूति-रक्तमर्बुदं दुष्ट-पीनसम् ॥ १३८ ॥

नासा-शोषो घ्राण-पाकः पूय-स्त्रावश्च दीप्तयः ।

तथा दश शिरो-रोगा वातेनार्ह-विभेदकः ॥ १३९ ॥

शिरस्तापश्च वातेन पित्त-पीडा तृतीयका ।

चतुर्थी कफजा पीडा रक्तजा सन्निपातजा ॥ १४० ॥

सूर्यावर्त्तः शिरः पाकात् क्रिमिभिः ग्रहकेन च ।

तथा कपाल-रोगाः स्त्रुर्नव तेषु-पशोर्षकम् ॥ १४१ ॥

अरुत्रिका विद्रधिश्च दारुणं पिण्डकार्बुदम् ।

इन्द्र लुप्तश्च खलतिः पक्षित-चेति ते नव ॥ १४२ ॥

तथा नेत्र-भवाः स्थाताश्चतुर्नवतिरामयाः ।

तेषु वर्त्म-गदाः श्रोताश्चतुर्विंशति संज्ञिताः ॥ १४३ ॥

कच्छ्रोणीलः पक्ष्म-घातः कफोत्क्लिष्टश्च लोहितः ।

हग्निमेषः कर्दमश्च रक्तीर्त्क्लिष्टः कुकूष्कम् ॥ १४४ ॥

पक्ष्मार्थः पक्ष्म-रोधश्च पित्तोत्क्लिष्टश्च पीषको ।

क्लिष्ट-वर्त्मा च वहलः पक्ष्मीत्सङ्गस्तथार्बुदः ॥ १४५ ॥

कुम्भिका सिकता वर्त्मलङ्घयो जननामिका ।
 तथैव श्याव-वर्त्मा च विश-वर्त्मा तथासजी ॥१४६॥
 उत्कलिष्ट-वर्त्मेति गदाः प्रोक्ता वर्त्म-समुद्भवाः ।
 नेत्र-सन्धिसमुद्भूता नव रोगाः प्रकीर्त्तिताः ॥१४७॥
 जल-स्त्रावः कफ-स्त्रावो रक्त-स्त्रावश्च पर्वण्यौ ।
 पूष-स्त्रावः क्रिमि-ग्रन्थि रूपनाहस्तथालजी ॥१४८॥
 पूयालस इति प्रोक्ता रोगा नयन-सन्धिजाः ।
 तथा शिरा-गता रोगाः बुधैः प्रोक्तास्त्रयोदश ॥१४९॥
 शिरोत्पातः शिराहर्षः शिराजालश्च शुक्लिका ।
 शुक्लार्न्धाचाधिमांसार्न्धा प्रस्तार्न्धाश्च पिष्टकः ॥१५०॥
 शिरायाः पिष्टकश्चैव कफग्रन्थितकोऽर्जुनः ।
 स्त्रायुर्न्धाचाधिमांसः स्वादिति शुक्ल-गता गदाः ।
 तथा कृष्ण-समुद्भूताः पञ्च रोगाः प्रकीर्त्तिताः ॥१५१॥
 शुद्ध-शुक्रं शिरा-शुक्रं क्षत-शुक्रस्तथाऽञ्जिका ।
 शिरा-सङ्गश्च सर्वेऽपि प्रोक्ताः कृष्ण-गता गदाः ॥१५२॥
 काचन्तु षड्विधं ज्ञेयं वातात् पित्तात् कफादपि ।
 सन्निपाताश्च रक्ताश्च षष्ठं संसर्ग-सम्भवम् ॥ १५३ ॥
 तिमिराणि षडेव स्युर्वात-पित्त-कफैस्त्रिधा ।
 संसर्गेण च रक्तेन षष्ठं स्वाक्सन्निपाततः ॥ १५४ ॥
 सिङ्ग-नाशः समधा स्याद्वातात्पित्तात् कफेन च ।
 त्रिदोषै रूपसर्गेण-रक्तात् संसर्गजस्तथा ॥ १५५ ॥
 अष्टधा दृष्टि-रोगाः स्युस्तेषु पित्त-विदग्धकम् ।
 अन्तःपित्त-विदग्धश्च तथैषोष्ण-विदग्धकम् ॥ १५६ ॥

नकुलान्धं धूसरान्धं राक्षान्धं कृत्स्नदृष्टिका ।
 नन्मीर-दृष्टिरित्येते रोगा दृष्टि-गताः स्मृताः ॥ १५७ ॥
 चत्वारश्चाधिमन्याः स्युर्वात-पित्त-कफा-सृजः ।
 अभिव्यन्दाश्च चत्वारो रक्ता-दोषैस्त्रिभिस्तथा ॥ १५८ ॥
 सर्वाक्षि-रोगाश्चाष्टौ स्युस्तेषु वात-विपर्ययः ।
 अल्प-शोफोऽन्यतो वातस्तथा पाकात्ययः स्मृतः ॥ १५९ ॥
 शुष्काक्षिपाकश्च तथा शोफोऽस्त्रोषित एवच ।
 हृताधिमन्य इत्येते रोगाः सर्वाक्षि-सम्भवाः ॥ १६० ॥
 पुंस्व-दोषास्तु पथैव प्रोक्तास्तन्नेर्थकः स्मृतः ।
 आसेकश्चैव कुम्भीकः सुगन्धो षण्ड-संज्ञितः ॥ १६१ ॥
 शुक्र-दोषास्तथाष्टौ स्युर्वात-पित्त-कफेन च ।
 कुण्ठं श्लेष्मवाताभ्यां पूयान्ध-श्लेष्म-पित्ततः ॥ १६२ ॥
 क्षीणश्च वात-पित्ताभ्यां ग्रन्थिश्च श्लेष्म-रक्ततः ।
 मलानां सन्निपाताश्च शुक्र-दोषा इतीरिताः ॥ १६३ ॥
 अथ स्त्री-रोग-नामानि प्रोच्यन्ते पूर्व-शास्त्रतः ।
 अष्टावार्त्तवदोषाः स्युर्वात-पित्त-कफैस्त्रिधा ।
 पूयाभं कुण्ठं ग्रन्थिःक्षीणं मलसमन्तथः ॥ १६४ ॥
 तथा च रक्त-प्रदरं चतुर्विध-मुदाहृतम् ।
 वात-पित्त-कफैस्त्रिधा चतुर्थं सन्निपाततः ॥ १६५ ॥
 विंशतिर्योनि-रोगाः स्युर्वातात्पित्तात् कफादपि ।
 सन्निपाताश्च रक्ताश्च लोहितं चयतस्तथा ॥ १६६ ॥
 शुष्काश्च वामिनी चैव खण्डितान्तर्मुखी तथा ।
 सूची-मुखी विभ्रुता च जातघ्नी च परिभ्रुता ॥ १६७ ॥

उपप्लुता प्राक्चरणा महा-योनिरुदाहता ।
 कणिका चातिचरणा योनि-रोगा ह्यतीरिताः ॥ १६८ ॥
 चतुर्विधं योनि-क्रन्दं वात-पित्त-कफैस्त्रिधा ।
 चतुर्थं सन्निपातेन तथाष्टौ गर्भजा गदाः ॥ १६९ ॥
 उपविष्टक-गर्भः स्यात्तथानागोदरः स्मृतः ।
 मज्जन्तो मूढ-गर्भश्च विष्कम्भो मूढ-गर्भकः ।
 जरायु-दोषो गर्भस्य पातस्याष्टमकः स्मृतः ॥ १७० ॥
 पथैव स्तन-रोगाः स्युर्वातात्पित्तात् कफादपि ।
 सन्निपातात् क्षताश्चैव तथा स्तन्योद्धवा गदाः ॥ १७१ ॥
 बालरोगेषु कथिता स्त्री-दोषाश्च त्रयः स्मृताः ।
 अदक्ष-पुरुषोत्पन्नः सपत्नी-विहितस्तथा ॥ १७२ ॥
 देवाज्जातस्तृतीयस्तु तथा ये सूतिका गदाः ।
 ज्वरादयश्चिकित्स्या स्ते यथादोषं यथाबलम् ॥ १७३ ॥
 द्वाविंशतिर्बालरोगास्तेषु क्षीर-भवास्तयः ।
 वातात्पित्तात्कफाश्चैव दन्तोद्गेष्वतुर्थकः ।
 दन्तघातो दन्त-शब्दः कालदन्तोहिपूतनम् ॥ १७४ ॥
 मुख-पाको मुख-स्त्रावो गुदपाकोपशीर्षके ।
 पार्श्वारुणस्तालु-कण्ठो विच्छिन्नं परिगर्भिकः ॥ १७५ ॥
 दौर्बल्यं गात्र-शोषश्च शय्या-मूत्रं कुकूणकः ।
 रोदनञ्चाजगन्तो स्यादिति द्वाविंशतिः स्मृताः ॥ १७६ ॥
 तथा बालग्रहाः स्यातां द्वादशैव मुनीश्वरैः ।
 स्कन्द-ग्रहो विशाखः स्यात् खग्रहश्च मित्र-ग्रहः ॥ १७७ ॥
 नैगमेयग्रहस्तद्वच्चक्रकुनिः शीतपूतना ।

सुख-मण्डितिका तद्वत् पूतना चान्ध-पूतना ।
 रेवती चैव संख्याता तथा स्याच्छुष्करेवती ॥१७८॥
 तथावरणभेदास्तु वात-रक्तादिकाश्च ये ।
 द्वि-चत्वारिंशदुक्तास्ते रोगेष्वेव मुनीश्वरैः ॥१७९॥
 द्विषष्टिर्दोषभेदाःस्युः सन्निपातादिकाश्च ये ।
 तेऽपि रोगेषु गणिताः पृथक्प्रोक्ता न ते कश्चित् ॥१८०॥
 हीन-मिथ्याऽतियोगानां भेदैः पञ्चदशोदिताः ।
 पञ्च कर्म-भवा रोगास्तेऽपि रोगेषु संज्ञिताः ॥१८१॥
 स्नेह-स्नेहौ तथा धूमो गण्डूषो जन-तर्पणं ।
 अष्टादशैव याः पीडा स्ताश्च रोगेषु लक्षिताः ॥१८२॥
 शीतोपद्रव एकः स्यादेकशोणोद्भवो मतः ।
 श्लेष्मोपद्रव एकश्च क्षीरश्चैकः स्मृतस्तथा ॥१८३॥
 स्थावरं जङ्गमश्चैव कृत्रिमश्च त्रिधा विषम् ।
 तेषाञ्च काल-कुटायैर्नैवधा स्थावरं विषम् ।
 जङ्गमं वहूधा प्रोक्तं तत्र खूता भुजङ्गमाः ॥१८४॥
 हस्त्रिका मूषिकाः कौटाः प्रत्येकं ते चतुर्विधाः ।
 दंष्ट्रा-विषं नख-विषं बाल-शृङ्गास्थिभिस्तथा ॥१८५॥
 मूत्रात्पूरीषाच्छुक्राश्च हृष्टेर्निश्वासतस्तथा ।
 लालायाः स्पर्शतस्तद्वत् तथा शङ्खा-विषं मतम् ॥१८६॥
 कृत्रिमं द्विविधं प्रोक्तं गर-दूषीविभेदतः ।
 सप्त धातु-विषं त्रैयं तथा सप्तोपधातुजम् ॥१८७॥
 तथैवोपविषेभ्यश्च जातं सप्त-विधं मतम् ॥
 दुष्ट-नोर-विषश्चैकं तथैकं दिग्भजं विषम् ॥१८८॥

कपि-कण्डू-भवा कण्डूदृष्ट-नीर-भवा तथा ।
 तथा शूरण-कण्डूश्च शोथो भस्मातजस्तथा ।
 मदसतुर्विधश्चान्यः पूग-भङ्गाच्चकोद्रवैः ॥१८८॥
 चतुर्विधोऽन्यो द्रव्याणां फल-त्वग्मूत्रपत्रजम् ।
 इति प्रसिद्धा गणिता ये क्लिप्तोपद्रवा भुवि ।
 असंख्यान्परि घातु-मूल-जीवादिसम्भवाः ॥१८९॥

समाप्तोऽयं पूर्व-खण्डः ।

मध्य-खण्डः ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथात्रः खरसः कल्कः काथश्च हिम-फाण्टकी ।
 त्रेयाः कषाकाः पञ्चैते सघवः सूर्ययोत्तरम् ॥१॥
 खरसकल्पना आहतात्तत्तत्रणाकृष्टाद् द्रव्यात् शुष्कान्समुद्भवैत ।
 वस्त्र-निष्पीडितो यः स्यात् खरसो रस उच्यते ॥२॥
 कुडवं चूर्णितं द्रव्यं क्षिप्तञ्च द्विगुणं जले ।
 अहीराजं स्थितं तस्माद्भवेद्वा रस उत्तमः ॥३॥
 आदाय शुष्कं द्रव्यं वा खरसानामसम्भवे ।
 जलेऽष्टगुणिते साध्यं पाद-शिष्टञ्च गृह्यते ॥४॥
 खरसस्य गुरुत्वाच्च पलमर्धं प्रयोजयेत् ।
 निशीषितश्चाग्निसिद्धं पलमात्रं रसं पिबेत् ॥५॥
 मधुक्षेता-शुद्ध-क्षारान् जीरकं सवण्मसृषा ।

घृतं तैलञ्च चूर्णादीन् कोल-मानान् रसे क्षिपेत् ॥६॥
 अमृतोयाः रसः क्षौद्र-युक्तः सर्व-प्रमेह-जित् ।
 हरिद्रा-चूर्ण-युक्तो वा रसोधात्राः समप्रक्षिक्तः ॥७॥
 वासकः खरसः पियो मधुना रक्त-पित्त-जित् ।
 ज्वर-कास-क्षय-हरः कामला श्लेष्म-पित्तहा ॥८॥
 त्रिफलाया रसः क्षौद्र-युक्तो दार्वी-रसोऽथवा ।
 निम्बस्य वा गुडूच्या वा पीतो जयति कामलाम् ॥९॥
 पीतो मरिच-चूर्णेन तुलसी-पत्रजो रसः ।
 द्रोण-पुष्पो रसोवापि निहन्ति विषम-ज्वरान् ॥१०॥
 जम्बूवाम्नामलकीनाञ्च पल्लवोत्थो रसो जयेत् ।
 मध्वाज्य-क्षीर-संयुक्तो रक्तातीसारमुत्खण्णम् ॥११॥
 स्थूलवच्छूलिका-पत्ररसः पानादव्यपीहति ।
 सर्वातिसारान् श्लोमाक-कुटज-त्वग्रसोऽथवा ॥१२॥
 आर्द्रक-खरसः क्षौद्र-युक्तो वृषण-वात-नुत् ।
 श्वास-काशारुचौ र्हन्ति प्रतिश्यायं व्यपीहति ॥१३॥
 बीज-पूर-रसः पानाश्च धु-क्षार-युतो जयेत् ।
 पार्श्व-हृदस्ति-शूलानि कोष्ठ-वायुञ्च दारुणम् ॥१४॥
 शतावरीयाञ्च मधुना पित्त-शूल-हरो रसः ।
 मिश्रा-चूर्ण-युतः कल्पा-रसः झीहाऽपक्षीहरः ॥१५॥
 अलम्बुषायाः खरसः पीतो द्वि-पल-मात्रया ।
 अपक्षी-गण्ड-मालानां कामलायाञ्च नाशनः ॥१६॥
 रसो मुष्काः सक्कोष्णो वा मरिचैरवधूक्षितः ।
 जयेत्सर्दिनाभ्यासाक्षुर्यावर्त्तार्हभेदकौ ॥१७॥

ब्राह्मी-कुभाण्ड-वट-प्रत्याशङ्गिनी खरसाः पृथक् ।
 मधु-कुष्ठ-युताः पीताः सर्वोन्मादापहारिणः ॥१८॥
 कुभाण्डकस्य खरसो गुडेन सह योजितः ।
 दुष्टकोद्रव-सञ्जात मदं पानादय रोहति ॥१९॥
 खड्गादि-च्छिन्न-गात्रस्य तत्कालं पूरितो ब्रणः ।
 गाङ्गेरुकी-मूलरसैर्जायते गत-वेदनः ॥२०॥
 अत्र पुटपाकः । पुट-पाकस्य कल्कस्य खरसो गृह्यते वतः ।
 अतस्तु पुटपाकानां युक्तिरबोध्यते मया ॥२१॥
 पुट-पाकस्य मात्रेयं लेपस्थाङ्गार-वर्षता ।
 लेपश्च द्वाङ्गुलं स्थूलं कुर्याद् द्वाङ्गुष्ठ-मात्रकम् ।
 काश्मरी-वट-जम्बादि-पत्रैर्वेष्टनमुत्तमम् ॥२२॥
 पल-मात्र-रसो ग्राह्यः कर्ष-मात्रं मधु क्षिपेत् ।
 कल्क-चूर्ण-द्रवाद्यास्तु देयाः खरसवदुभयैः ।
 तज्जालाल्लष्ट-कुटज-त्ववं तण्डुलवारिणा ॥२३॥
 पिष्टाक्षतः पलमितां जम्बू-पल्लव-वेष्टिताम् ।
 सूत्रेणवद्वां गोधूम-पिष्टेन परिवेष्टिताम् ।
 लिप्ताश्च घन-पक्वेन गोमयैर्वर्जिता दृढेत् ॥२४॥
 अङ्गार-वर्णाश्च सुदं दृष्ट्वा वक्त्रैः समुदरेत् ।
 ततो रसं गृहीत्वा च शीतं क्षौद्र-युतं पिबेत् । [पुटपाकः ।
 जयेऽर्जानतीसारान्दुस्तरान् सुचिरोत्थितान् ॥२५॥ कुटज-
 कण्डितं तण्डुलपलं जलेऽष्ट-गुणिते क्षिपेत् ।
 भावयित्वा जलं ग्राह्यं देयं सर्वत्र कर्मसु ॥२६॥ तण्डुलजलम् ।
 अरस्तु-त्वक्कृतश्चैव पुट-पाकोऽग्नि-दीपनः ।

मधु-मोचरसाभ्याश्च युक्तः सर्वातिसारनुत् ॥२७॥ अरसु-पाकः
अधोधादेश कल्केन पूरयेन्नैर-तित्तरम् ।

निरम्बमुदरं सम्यक्पुटपाकेन तत्पचेत् ॥२८॥ [पाकः

तत्कल्कस्य रसः क्षौद्रयुक्तः सर्वातिसारनुत् । तित्तरि पुट-
पुटपाकेन विपचेत् सुपक्वं दाडिमौ-फलम् ॥२९॥

तद्रसो मधु-संयुक्तः सर्वातीसार-नाशनः । दाडिमौपुटपाकः ।
बीजपूराऽम्ब-जम्बूनां पल्लवानि जटाः पृथक् ।

विपचेत्पुटपाकेन क्षौद्र-युक्तश्च तद्रसः ॥३०॥

हृदि निवारयेद्-घोरां सर्व-दोषसमुद्भवाम् । पल्लव-पुटपाकः ।

पिष्टानां वृष-पत्राणां पुटपाक-रसोहिमः ॥३१॥

मधु-युक्तो जयेद्रक्त-पित्त-कास-ज्वर-क्षयान् । वासा-पुटपाकः

पचेत् क्षुद्रां सपञ्चाङ्गां पुटपाकेन तद्रसः ॥३२॥ [पाकः

पिप्पली-चूर्ण-संयुक्तः कास-श्वास-क्षुधाऽपहः । कण्टकारी पुट-
विभीतक-फलं किञ्चिद्दृतेनाभ्यज्य लेपयेत् ।

गोधूम-पिष्टेनाङ्गारैर्विपचेत् पुटपाकवत् ॥ ३३ ॥

ततः पक्वं समुद्धृत्य त्वचन्तस्य मुखे क्षिपेत् । [पाकः ।

कास-श्वास-प्रतिश्याय-स्वरभङ्गाञ्जयेत्ततः ॥३४॥ विभीतक-पुट-
चूर्णं किञ्चिद् दृताभ्यक्तं शुण्ठ्या एरण्डजैर्दलैः ।

वेष्टितं पुटपाकेन विपचेन्मन्द-वह्निना ॥ ३५ ॥

तत उद्धृत्य तच्चूर्णं ग्राह्यं प्रातः सितासमम् । [पाकः ।

तेन यान्ति शमं पीडा आमातीसार-सम्भवाः ॥३६॥ शुण्ठीपुट-
शुण्ठी-कल्कं विनिक्षिप्य-रसैरेरण्ड-मूलजैः ।

विपचेत्पुटपाकेन तद्रसः क्षौद्र-संयुतः ।

आमवात-समुद्भूतां पीडां जयति दुस्तराम् ॥१७॥ द्वितीय-गुणः
 सौरणं कन्दमादाय पुटपाकेन पाचयेत् ।
 सतैल-लवणस्तस्य रसधार्योविकार-गुत् ॥१८॥ सूर्य-पुटपाकः
 शराव-सम्पुटे दग्धं शृङ्गं हरणजं पिवेत् ।
 गव्येन सर्पिषा युक्तं कृच्छूलं नाशयेद् भुवम् ॥१९॥ शृङ्ग-पुटपाकः
 इति मध्य-खण्डे प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ काथ-कल्पना ॥

पानीयं षोडश-गुणं क्षुण्णे द्रव्य-पले क्षिपेत् ।
 मृत्पात्रे काथयेद् आक्षमष्टमांशवशेषितम् ॥१॥
 तज्जलं पाययेद्दीमान् कोष्णं मृदग्नि-साधितम् ।
 मृतः काथः कषायश्च निर्वृहः स निगद्यते ॥२॥
 आहार-रस-पाकेषु सञ्जाते द्विपलोन्मितम् ।
 हृद-वैद्योपदेशेन पिवेत्काथं सुपाचितम् ॥३॥
 काथे क्षिपेत्सितामंशैश्चतुर्थाष्टम-षोडशैः ।
 वात-पित्त-कफातङ्के विपरीतं मधु स्मृतम् ॥४॥
 जीरकं गुग्गुलुं चारं लवणञ्च शिलाजतु ।
 हिङ्गुं त्रिकटुकञ्चैव काथे शाणोन्मितं क्षिपेत् ॥५॥
 क्षीरं घृतं गुडं तैलं मूत्रं चान्यद्रवन्तथा ।
 कल्कं चूर्णादिकं काथे निक्षिपेत्कार्ष-सन्धितम् ॥६॥
 गुडूची-धान्यकाऽरिष्ट-पद्मकारक्तचन्दनैः ।

गुडूच्यादि-गणःकायः सर्व-ज्वर-हरः स्मृतः । [कायः ॥
दीपनो दाह-हृच्छास-तृष्णा-क्षय-रुचौ र्जयेत् ॥७॥गुडूच्यादि-
गुडूचो पिप्पली-मूल नागरैः पाचनं स्मृतम् । [वातज्वरे
दद्याद्वात-ज्वरे पूर्ण-लिङ्गे सप्तम-वासरे ॥८॥गुडूच्यादिपाचनम्
शालि-पर्णो बला द्राक्षा गुडूचो सारिवातया । [पर्णादिक्वाथः ।
आसां काथं पिवेल्लोषां तौत्र-वात-ज्वर-च्छिदम् ॥९॥शालि
काश्मरी सारिवा द्राक्षा-त्रायमाणामृताभवः । [काथः
कषायः सगुडः पीतो वात-ज्वर-विनाशनः ॥१०॥काश्मर्यादि
कट्फलेन्द्र्यवापाठातिक्तामुस्तैः स्मृतं जलम् । [पाचनं पित्तज्वरे
पाचनं दशमेऽङ्गि स्यात्तौत्र-पित्तज्वरे नृणाम् ॥११॥कट्फलादि
पर्पटो वासकस्तिक्ता कैरातो धन्वयासकः ।
प्रियङ्गुश्च कृतः काथ एषां शर्करया युतः । [क्वाथः ।
पिपासा-दाह-पित्तास्रयुक्तं पित्त-ज्वरं जयेत् ॥१२॥पर्पटादि
द्राक्षा हरीतकी-मुस्तं कटुकीकृतमालकः ।
पर्पटश्च कृतः काथ एषां पित्त-ज्वरापहः ।
तृष्ण-दाह-पित्ता-रुक्शमनो-भेदनः स्मृतः ॥१३॥
एकः पर्पटकः श्रेष्ठः पित्तज्वर विनाशनः ।
किं पुनर्यदि युज्येत चन्दनोशोरबालकैः ॥१४॥द्राक्षादि काथं
वीज-पुर-शिफा-पथानागर-ग्रन्थिकैः स्मृतम् । [पाचनं श्लेष्मज्वरे
सच्चारं पाचनं श्लेष्म-ज्वरे हादश-वासरे ॥१५॥वीजपूरादि-
भूनिम्ब-निम्ब-पिप्पल्यः सटो-शुण्ठी-शतावरी । [काथः
गुडूचो वृहतीचेति क्वाथो हन्यात् कफज्वरम् भूनिम्बादि
पर्पटाद्यामृताविश्व-कैरातैः साधितं जलम् ॥१६॥

पञ्च-भद्रमिदं त्रैयं वात-पित्त-ज्वरापहम् । पञ्चभद्रम् ॥
 पटोल-त्रिफला-तिक्ता-सटो वासाऽमृताभवः । [सादिकायः ।
 काथो मधु-युतः पीतो हन्यात् कफकृतं-ज्वरम् ॥१७॥ पटो-
 नुद्रा-शुण्ठी-शुङ्खीनां कषायः पौष्करस्य च ।
 कफ-वाताधिके पेयो ज्वरे-वापि त्रिदोषजे ॥१८॥
 कास-श्वासा-हृचिकरेपार्श्व-शूलविधायिनि । लघुक्षुद्रादिकायश्च
 आरग्वध-कणामूल-मुस्ता-तिक्ता-भवाकृतः ।
 काथः शमयति क्षिप्रं ज्वरं वात-कफोद्भवम् ॥१९॥
 आम-शूल-प्रशमनोभेदो दीपन-पाचनः । आरग्वधादिकायः ॥
 अमृतारिष्ट-कटुका-मुस्तेन्द्रव-नागरैः ।
 पटोल-चन्दनाभ्याश्च पिप्पली-चूर्ण-युक्तम् ॥२०॥
 अमृताष्टकमेतच्च पित्त-श्लेष्म-ज्वरापहम् ।
 छर्द्यरोचक-हृत्तासदाह-दृष्णा-विनाशनम् ॥२१॥ अदृताष्टकं
 कण्टकारी-हयं शुण्ठीधान्वकं सुरदाहच ।
 एभिः शृतं पाचनं स्वात्सर्व-ज्वरविनाशनम् ॥२२॥
 ॥ इति कण्टकारी पाचनं सर्वज्वरेषु ॥—
 शालि-पर्णी पृष्टि-पर्णी बृहती-हय गोक्षुरैः
 बिल्वग्निमन्थ-शोनाक-काश्मरी-पाटला-युतैः ।
 दशमूलमिति ख्यातं कथितं तज्जलं पिबेत् ॥२३॥
 पिप्पली चूर्णं संयुक्तं वातश्लेष्महरं परम् ।
 सन्निपातज्वरहरं सूतिका-दोष-नाशनं ॥२४॥
 शोषशैत्यभ्रम-स्त्रेह-कास-श्वास-विकार-नुत् [सन्निपातज्वरे ।
 हृत्कण्टग्रह-पार्श्वान्ति-तन्द्रा-मस्तक-शूलहृत् ॥२५॥ दशमूलं

अभया मुस्तधान्याकरक्त चन्दन पद्मकैः ।
 वासकेन्द्रयवोशीर गुडूचीकृत मालकैः ॥२६॥
 पाठा नागर तिक्ताभिः पिप्पलीचूर्णयुक् कृतम् ।
 पिवेत्रिदाघ ज्वरजित् पिपासाकासदाहनुत् ॥२७॥
 प्रलापश्वासतन्द्राघ्नं दीपनं पाचनं परं । [सन्निपात ज्वरे ।
 विष्मूत्रानिलविष्टभ्रममीशोषारुचिच्छिदम् ॥२८॥ अभयादिः
 पिप्पलीपिप्पली-मूल चव्यचित्तकनागरैः ।
 वचासातिविषाजाजीपाठा-वत्सकरेणुकैः ॥२९॥
 किराततिक्तकं मूर्वासर्षपामरिचानिच ।
 कटुकं पुष्करभार्गीविङ्गङ्गूर्कटाक्षयम् ॥३०॥
 अर्कमूल वृहत्सिंहौ त्र्येयसी सदुरालभा ।
 दीप्यकञ्चाजमोदाच शुकनासादिहिङ्गुभिः ॥३१॥
 एतानि समभागानि गणोऽष्टविंशकी मतः ।
 कषायमुपमुञ्जीत वातस्त्रे अज्वरापहम् ॥३२॥
 हन्ति वातं तथा शीतं क्खेदजं प्रवलं कफम् ।
 प्रलापश्चातिनिन्द्राश्च रोमहर्षारुचिस्तथा ॥३३॥
 महावातेऽपतन्त्रे च सर्वगात्रे च शून्यताम् । [सन्निपाते ।
 अयं सर्वज्वरान् हन्ति सन्निपातास्त्रयोदश ॥३४॥ पिप्पल्यादिः
 किरातकटुकीमुस्ताधान्येन्द्रयवनागरैः ।
 दशमूल महादारुगजपिप्पलिकायुतैः ॥३५॥
 कृतः कषायः पार्श्वार्त्तिसन्निपातज्वरं जयेत् ।
 कासश्वासवमोहिक्कातन्द्राहृदग्रहनाशनः ॥३६॥ अष्टादशाङ्गः
 कटुफला म्लुदभार्गीभिर्धान्यरोहिष पण्यटैः ।

वचा हरीतकी मृङ्गी देवदारु महीषधैः ॥३७॥ [क्वाथः
क्वाथः कासं ज्वरं हन्ति खास श्लेष्मगल ग्रहान् । कट्फलादि-
क्वाथो जीर्णज्वरान् हन्ति गुडूच्यापिप्पलीयुतः ॥३८॥
तथा पर्पटजः क्वाथः पित्तज्वरहरः परः ।
निदिग्धिकाऽमृताशुण्ठी कषायं पाययेन्निषक् ॥३९॥
पिप्पली-चूर्णं संयुक्तं खास कासार्हितापहम् । [दिजीर्णज्वरे
पीनसारुचिवैश्वर्यशूलाजीर्णज्वरच्छिदम् ॥४०॥ निदिग्धिका-
क्षुद्रा धान्याक शुण्ठीभिर्गुडूची मुस्त पञ्चकैः ।
रक्तचन्दनभूनिम्ब पटोल वृष पीष्करैः ।
कटुकेन्द्रयवाऽरिष्ट भार्गी पर्पटकैः समैः ॥४१॥ [ज्वरे
क्वाथं प्रातर्निषेवेत सर्व शीत ज्वरच्छिदम् । वृहत्क्षुद्रादिशीत-
मुस्तक्षुद्रामृताशुण्ठी धात्रीक्वाथः समाक्षिकः ॥४२॥
पिप्पली चूर्णं संयुक्तो विषम ज्वर नाशनः । मुस्तादिविषमज्वरे
पटोल त्रिफला निम्ब द्राक्षपा शम्पाक वासकैः ॥४३॥ [ह्रिकज्वरे
क्वाथः सिता मधु युतो जयेदेकाहिकं ज्वरम् । पटोलादिएका-
गुडूची धान्य मुस्ताभिश्चन्दनोशीर नागरैः ।
कृतं क्वाथं पिवेत् क्षौद्र सिता युक्तं ज्वरातुरः ॥४४॥ [ज्वरे
तृतीय ज्वर नाशाय दृष्टादाह निवारणम् । गुडूच्यादिः तृतीय
देवदारु शिवा वासा शालिपर्णी महीषधैः ॥४५॥
धात्री युक्तं कृतं शीतं दद्यान्मधु सितायुतम् । [चातुर्थकज्वरे
चातुर्थक ज्वरे खासे कासे मन्दाऽनले तथा ॥४६॥ [देवदार्यादिः
गुडूची धान्यकोशीर शुण्ठी बालक पर्पटैः ।
विल्वप्रतिविषा पाठा रक्तचन्दन वत्सकैः ॥४७॥

किरातमुस्तेन्द्रयवैः कथितं शिशिरं पिवेत् । [ज्वरातीसारै
सक्षौद्रं रक्त पित्तघ्नं ज्वरातीसार नाशनम् ॥४८॥ वृहद्बुध्यादि
नागरं कुटजी मुस्तमृताऽतिविषा तथा । [ज्वरातीसारै
एभिः कृतं पिवेत् काथं ज्वरातीसार नाशनम् ॥४९॥ नागरादिः
धान्य बालक विल्वान्द नागरैः साधितं जलम् ।
धाम शूजहरं ग्राहि दीपनं पाचनं परम् ॥ ५० ॥ धान्यपञ्चकम्,
धान्य नागरजः काथः पाचनो दीपनस्तथा । [गरम्
एरण्ड मूल युक्तश्च जयेदामानिलव्यथाम् ॥ ५१ ॥ [धान्यना-
वत्सकार्कतविषा-विल्व मुस्त बालकजः स्रुतः ।
अतीसारं जयेत्सामं चिरजं रक्त शूल जित् ॥५२॥ वत्सकादिः
कुटजातिविषा पाठा धातकी लोध्रमुस्तकैः ।
ह्रीवैर दाडिम युतैः कृतः काथः समाचिकः ॥५३॥
पेयो मोचरसेनेव कुटजाष्टक संज्ञकः ।
अतीसारान् जयेद्दाह रक्तशूलामदुस्तरान् ॥५४॥ कुटजाष्टकम्
ह्रीवैरधातुकी लोध्र पाठा लज्जालु वत्सकैः ।
धान्यकातिविषा मुस्ता गुडूचो विल्वनागरैः ॥५५॥
कृतः कषायः शमयेदतीसारं चिरोस्थितम् ।
अरोचकामशूलघ्नो ज्वरघ्नः पाचनः स्मृतः ॥ ५६॥ ह्रीवैरादिः
धातुकोविल्व लोध्राणि पाटालज्जालुवत्सकैः ।
धान्य कातिविषामुस्तबालकं गजपिप्पली ।
एभिः कृतं स्रुतं शीतं शिशुभ्यः क्षौद्रसंयुतम् ॥५७॥
प्रदद्याद्वलेहं वा सर्वातीसारयान्तये । धातक्कादिः
शालपर्णी बलाविल्वधान्यशुण्ठीकृतः स्रुतः ॥५८॥

आधानशूलसहितां वातजां ग्रहणीं जयेत् । शालपर्णादिः

गुडूचतिविषा शुण्ठी मुस्तैःकाथः कृतो जयेत् ॥ ५८ ॥

आमानुसक्तां ग्रहणीं ग्राही पाचन-दीपनः । चातुर्भद्रकम्

यव धान्य पटोलानां काथः सचौद्र शर्करः ॥ ६० ॥

योन्व ऋद्यं तिसारेषु विखान्नास्थिभवस्तथा । इन्द्रयवादिः

त्रिफला देवदारुश्च मुस्ता मूषककर्णिका ॥ ६१ ॥

शियुरेतैःकृतः काथः पिप्पली-चूर्ण-संयुतः ।

विडङ्ग-चूर्ण-युक्तश्च कमिन्नः किमि रोगहा ॥ ६२ ॥ त्रिफलादिः

फलत्रिकाऽमृता तिक्ता निम्ब क्रैरात वासकैः । [कादिः

जयेन्मधुयुतः काथः कामला पाण्डुतान्तथा ॥ ६३ ॥ फलत्रि

पुनर्नवाऽभया निम्ब दार्वी तिक्त पटोलकैः ।

गुडची नागर युतैः काथो गोमूत्र संयुतः ॥ ६४ ॥

पाण्डु कासोदर श्वासशूल सर्वाङ्ग शोथहा ।

वासा द्राक्षाभया काथः पीतः सचौद्र शर्करः । [वासककाथः

निहन्ति रक्त पित्तार्त्तिश्वास कासश्च दारुणम् ॥ ६५ ॥ रक्तपित्त

रक्त पित्तं क्षयं कासं श्लेष्म पित्त ज्वरन्तथा ।

केवलो वासकः काथः पीतः चोद्रेण नाशयेत् ॥ ६६ ॥

वासा क्षुद्राऽमृता काथः चोद्रेण ज्वर कासहा ।

कासघ्नः पिप्पलीचूर्णयुक्तः क्षुद्रासृतस्तथा ॥ ६७ ॥

क्षुद्रा कुलथ वासाभिर्नागरेण च साधितः ।

काथः पुष्कर चूर्णाब्जः श्वास कासौ निवारयेत् ॥ ६८ ॥

रेणुका पिप्पली काथो हिङ्गु कल्केन संयुतः ।

पानादेवहि पञ्चापि हिक्का नाशयति क्षणात् ॥ ६९ ॥

विल्व त्वचो गुडूचा वा काथः क्षौद्रैश्च संयुतः ।

जबोक्षिदीपजं कर्हि पथ्यटः पित्तजन्तया ॥ ७० ॥

अथ गृध्रस्यां योमद्वयमाह ॥ —

हिङ्गु पौष्कर चूर्णाच्चो दग्धमूलसृतो जयेत् ।

गृध्रसीं केवलः काथः शैफाली पत्रजस्तथा ।

[रास्त्रापञ्चकम्] रास्त्रासृता महादारु नागरैरण्डजं सृतम् ७१

सप्तधातुगते कंते सामिसर्वाङ्गने पिबेत् ।

[रास्त्रासप्तकम्] रास्त्रा गोक्षुरकैरण्डदेवदारु पुनर्नवा ॥ ७२ ॥

गुडूचारग्वधैव काथमेषां विपाचयेत् ।

शुण्ठी चूर्णेन संयुक्तं पिबेज्जङ्घा कटी-ग्रहे ॥ ७३ ॥

पार्श्वपृष्ठोर पौडाया मामवाते सुदुस्तरे ।

[महारास्त्रादिः] रास्त्रादिगुण भामा स्यादिक भागा ततो वरा ७४

धन्वयासवलैरण्ड देवदारु सटी वचा ।

वासकी नागरं पथ्या चव्यमुस्त पुनर्नवा ॥ ७५ ॥

गुडूची वृह दारुश्च शत पुष्पाश्च गोक्षुरः ।

अश्व-गन्धा प्रतिविषा कृतमास्य शतावरी ॥ ७६ ॥

कृष्णासहचरश्चैव धान्यकं वृहती द्वयम् ।

एभिः कृतं पिबेत् काथं शुण्ठी चूर्णेन संयुतम् ॥ ७७ ॥

कृष्णाचूर्णेन वा योगे राज गुग्गुलुना-थवा ।

अजमोदादिना वापि तैलेनैरण्डजेन वा ॥ ७८ ॥

सर्वाङ्ग कम्पे कुञ्जले पञ्चाघाते च बाहुके ।

गृध्रस्यामाम-वाते च क्षीपदे चापतानके ॥ ७९ ॥

अन्ध-वृद्धौ तन्वाध्मीने जङ्घा जानु भेदेऽर्हिती ।

शुक्रामये मेदु रोगे बन्धा योन्धामयेषु च ॥८०॥

महाराक्षादिराख्यातो ब्रह्मणा गर्भकारणम् । महाराक्षादिः

एरण्डी बीजपूरस गोक्षुर उहती इवम् ॥८१॥

अश्वम भदस्तथाविष्य एतन्मूत्रैः कृतःकृतः ।

एरण्ड तलं हिङ्गवाक्यः सयवचार सैन्धवः ॥८२॥

स्तनस्कन्धकटी मेदु हृदयोत्थां व्यथां जयेत् । एरण्डसप्तकः

नागरैरण्डजः काथः काथ इन्द्रयवस्य च ॥८३॥

हिङ्गु सौवर्चलोपेती वात शूल निवारणः ।

त्रिफलारग्वधः काथः शर्करा चोद्रे संयुतः ॥८४॥

रक्त पित्त हरो दाह पित्त शूल निवारणः । इति पित्तशूल

एरण्ड मूलद्विपलं जलेऽष्टगुणिते पचेत् ॥८५॥

तत्काष्ठो यावश्शुक्राक्यः पार्श्वं हृत् कफ शूलहा ।

दशमूलकृतः काथः सयवचारसैन्धवः ॥८६॥

हृद्रोग गुल्म शूलानि कासं श्वासश्च नाशयेत् ।

हरीतकी दुरालम्बा कृतमालकमोक्षुरैः ॥८७॥

पाषाणभेदसहितैः काथो माचिकसंयुतः । [मूत्रकण्ठे ।

विबन्ध मुत्रकण्ठे च सदाहै सकृज्जे हितः ॥८८॥ हरीतकादि-

वीरतरुह च वन्दाकाशः सहचर त्रयम् ।

कुश-इयं नलो गुन्द्रा वक् पुष्पोऽग्निमन्त्रकः ॥ ८९ ॥

मूर्वा पाषाणभेदश्च श्लोनाको गोक्षुरस्तथा ।

अपामार्गश्च कमलं ब्राह्मी चेति गणधोवरः ॥ ९० ॥

वीर तर्वादिस्त्रिभुक्तः शर्कराश्मरि कण्ठहा ।

मृन्नाघात वायुरोगावाशयेन्निखिलानपि ॥९१॥वीरतर्वादिः

एलामधुक गोकण्ट रेणुकैरण्डवासकः ।

कृष्णाश्वमेद सहितः काथ एषां सुसाधितः ॥ ८२ ॥

शिलाजतु-युतः पेयः शक् राश्वरि कच्छहा । एलादिः ।

समूत्र-गोक्षुर-काथः सितामाचिक संयुतः ॥ ८३ ॥

नागयेन्मूत्र कच्छाणि तथा चोष्ण समीरणम् ।

[अथ प्रमेहे] वज्रादार्यब्द दारुणां काथो चौद्रेण मेदहं ॥ ८४ ॥

वक्त्रकत्रिफला दार्वी मुस्ता बीजकजस्तथा ।

फलतिकाब्ददार्वीणां विशालायाः क्षतं पिवेत् ॥ ८५ ॥

निर्या कल्क युतं सर्वप्रमेह विनिवृत्तये । फलतिकादिः ।

दार्वी रसाञ्जनं मुस्तं भस्मातः शीफलं त्वषः ॥ ८६ ॥

कैरातश्च पिवेदेषां काथं शीतं समाचिकम् ।

जयेत्सगूलं प्रदरं पीत खेतासितारुणम् ॥ ८७ ॥ दार्यदिः

न्यग्रोधं भृक्ष कोशाम्ब वेतसो बदरी तुषिः ।

मधु यष्टी पियालश्च रोद्र इयमुदुम्बरः ॥ ८८ ॥

पिप्पलश्च मधूकश्च तथा पारिश पिप्पलः ।

सप्तकौ तिन्दुकौ जम्बू-द्वयमान्नतदः शिवा ॥ ८९ ॥

कदम्ब ककुभौ चैव भस्मातक फलानि च ।

न्यग्रोधादि गणकाथं यथालाम्ब कारयेत् ॥ ९० ॥

अयं काथो महाभाहो ब्रह्मोभग्नश्च साधयेत् । [कषायः

शोनिदोष-हरो दाहमेदोमेह विषापहः ॥ ९१ ॥ न्यग्रोधादि-

विष्णोऽग्निमन्थः श्लोनाकः काश्मर्य पाटलिस्तथा ।

काथ एषां जयेन्नेदोदोषं चौद्रेण संयुतः ॥ ९२ ॥

चौद्रेण त्रिफला-काथः पीतो मेदोहरः क्षतः ।

शीतीभूतं तथोष्णाम्बु मेदीहृत् चीद्वसंयुतः ॥१०३॥

चव्य चित्रक विखानां साधितो देवदारुणा ।

क्वाथः त्रिवृक्षैः युतो गोमूत्रेषोदरान् जयेत् ॥१०४॥

पुनर्नवास्तदादाह पथ्या नागर साधितः ।

गोमूत्र गुग्गुलु युतः क्वाथः शोथोदरापहः ॥१०५॥

पथ्यारोहितक क्वाथं व्यवहार कणासुतम् ।

पिवेत्प्रातर्यक्तप्लीहगुल्मोदर निवृत्तये ॥१०६॥

[अथशोथे] पुनर्नवा दाह निशा निशा शुण्ठी हरौतकी ।

गुडूचीचित्रकोभार्गी देवदारुकृतैः स्मृतः ॥१०७॥

पाणि पादोदरमुख प्राप्तं शोफं निवारयेत् ।

फल-त्रिकोङ्गं क्वाथं गोमूत्रेषैव पाचयेत् ॥१०८॥

वात-श्लेष्म-कृतं हृत्ति शोथं वृषण-सम्भवम् ।

[अथान्तरवृद्धौ] रास्त्रास्तदा वला यष्टी गोकर्णैश्च जः स्मृतः ॥१०९॥

एरण्ड तैल-संयुक्तो वृद्धिमन्त्र-भवां जयेत् ।

गण्डमालायां योग इयमाह ।—

काञ्चनारत्वचः क्वाथः शुण्ठी चूर्णेन नाशयेत् ॥११०॥

गण्डमालान्तश्चाक्वाथः चौद्रेण वरुणत्वचः ।

साखोट बल्कल-क्वाथं गो-मूत्रेण युतं पिवेत् ॥१११॥

श्लेष्मदानां विनाशाय मेदी-दोष निवृत्तये ।

पुनर्नवा वरुणयोः क्वाथोऽन्तर्विद्रधिं जयेत् ॥११२॥

तथा शिशु भवः क्वाथो हिङ्गु सैन्धवसंयुतः ।

वरुणादि-गण-क्वाथमपको मध्य विद्रघी ॥११३॥

जषकादि-रजो युक्तं पिवेच्छमन-हेतवे ।

वरुणोवक पुष्पश्च विष्वापामार्गचिद्रकाः ॥११४॥

अग्निमन्य हयं शिशु हयश्च वृहती हयम् ।

सैरेयक त्रयं मूर्वा मेघशृङ्गी किरातकः ॥११५॥

अजाशृङ्गीच विम्बीच करञ्जश्च शतावरी ।

वरुणादि-गण काथः कफ मेदो हरः स्मृतः ॥११६॥

हन्ति गुल्मं शिरःशूलं तथाभ्यन्तरविद्रधीन् । वरुणादिः ।

खदिर त्रिफला काथो महिषो घृत संयुतः ॥११७॥

विडङ्ग चूर्णं युक्तश्च भगन्दर विनाशनः ।

[अथो पदंशे] पटोल त्रिफला निम्बकिरात खदिरासनैः ॥११८॥

काथः पीतो जयेत्सर्वाणुपदंशान् सुगुण्मुलुः ।

अमृतेरण्ड वासानां काथ एरण्ड तैल युक् ॥११९॥

पीतः सर्वाङ्ग सञ्चारि वातरक्तं जयेद्ध्रुवम् ।

पटोल त्रिफला तिक्ता गुडूचीच शतावरी ॥१२०॥

एतत्काथो जयेत्पीतो वातास्त्रं दाह संयुतम् । पटोलादिः ।

काथोऽवलाजचूर्णाभ्यो धात्री खदिर सारयोः ॥१२१॥

जयेत् सुशीलितो नित्यं श्वित्रं पथ्याग्निनां नृणाम् । अवलाजादिः

मांशुष्टा त्रिफला तिक्ता वचा दारु निशा मृताः ॥१२२॥

निम्बशैषां कृतः काथो वात रक्त विनाशनः । [ष्टादिः

पामा-कपालिका कुष्ठं रक्त मण्डल जिह्मतः ॥१२३॥ लघुमस्त्रि-

मस्त्रिष्टा मुस्त कुटजगुडूची कुष्ठ नागरैः ।

भागीं क्षुद्रा वचा निम्ब निशा हय फल त्रिकैः ॥१२४॥

पटोल कटुका मूर्वा विडङ्गासन चिचकैः ।

शतावरौ त्रायमाणा कृष्णेन्द्रयव वासकैः ॥१२५॥

भृङ्गराज महादारु पाठा खदिर चन्दनैः ।

वृद्धहरणकौरात वाकुची कृतमालकैः ।

शाखोटक महानिम्ब करजाति विषाजलैः ॥१२६॥

इन्द्रवारुणिकानन्ता सारिवापर्पटैः समैः

एभिः कृतं पिवेत् क्वाथं कणा गुग्गुलु संयुतम् ।

अष्टादशेषु कुष्ठेषु वात रक्तेऽर्हिते तथा ॥१२७॥

उपदंशे श्लेष्मदेच प्रसुप्तौ पक्ष घातके । [छादिः

मेदोदोषे नेत्ररोगे मञ्जिष्ठादिः प्रशस्यते ॥१२८॥ वृद्धमञ्जिः

पथ्याच्च धात्री भूनिम्ब निशानिम्बामृतायुतैः

कृतः क्वाथः वडङ्गोऽयं सगुडः शीर्षं शूलं हृत् ॥१२९॥

भूशङ्ख कर्णशूलानि तथार्द्धशिरसो रुजम् ।

सूर्यावर्त्तं शङ्खकक्ष दन्तपानञ्च तद्गुजम् ॥१३०॥

नक्तान्धं पटलं शक्रं चक्षुः पीडां व्यपोहति । पथ्यादिः ।

वासा विश्वामृता-दार्वारिक्त चन्दन चित्रकैः ॥१३१॥

भूनिम्ब निम्बकटुकापटोल त्रिफलाम्बुदैः ।

यव कालिङ्ग कुटजेः क्वाथः सर्वाक्षि रोगहृत् ॥१३२॥

वैस्वर्यं पीनसं श्वासं नाशयेदुरसः क्षतम् । वासादिः ।

अमृता त्रिफला क्वाथः पिप्पलीचूर्णं संयुतः ॥१३३॥

सञ्जीवः शीतलो नित्यं सर्वं नेत्र व्यथां जयेत् । अमृतादिः ।

अमृत्योदुम्बरं प्लक्षं षट्-वे तसजः स्मृतः ॥१३४॥

अथ शोथोपदंशानां नाशनः क्षालनः स्मृतः । इतिक्वाथः ।

[प्रमथ्या] प्रमथ्या प्रीच्यते द्रव्यं पलात्कल्कीकृतात्स्मृता ॥१३५॥

तोयेऽष्टगुणिते तस्याः पानमाहुः पल इयम् ।

मुस्तकेन्द्रयवैः सिद्धा प्रमथ्या द्विपलोष्मिता ॥१३६॥

सुशीता मधु संयुक्ता रक्तातीसारनाशिनी ।

यवागू] साध्यं चतुःपलं द्रव्यं चतुःषष्टि-पलेऽम्बुनि ॥ १३७ ॥

तत्क्वाथेनार्द्ध-शिष्टेन यवागू' साधयेद्वनाम् ।

आम्नाऽम्नातक-जम्बूत्वक् कषाये विपचेद्बुधः ॥१३८॥

यवागू' शालिभिर्युक्तान्तां मुक्ता ग्रहणीं जयेत् ।

[यूषः] कल्क-द्रव्यं पलं शुण्ठी-पिप्पली-चार्द्धकर्षिका ॥१३९॥

वारि-प्रस्थेन विपचेत्स द्रवो यूष उच्यते ।

कुलत्थ-यवकोलैश्च मुद्गैर्मूलक-मुद्गिकैः ॥१४०॥

शुण्ठी-धान्याक-युक्तैश्च यूषः श्लेष्मानिलापहः ।

सप्त-मुष्टिक इत्येषः सन्निपात-ज्वरान् जयेत् ॥१४१॥

आमवात-हरः कण्ठ-हृदक्ताणां विशोधनः । सप्तमुष्टिकयूषौ

क्षुण्णं द्रव्य-पलं साध्यं चतुःषष्टि-पले जले ॥१४२॥

अर्द्ध-शिष्टञ्च तद्देयं पाने भक्तादि-सम्बन्धौ ।

उशीरं पर्पटोदीच्यमुस्त-नागर-चन्दनैः ॥१४३॥ [कल्पना

जलं स्रुतं हिमं पेयं पिपासा-ज्वर-नाशनम् । इति पानादि-

अष्टमेनांशशेषेण चतुर्थे-नार्द्धकेन वा ॥१४४॥

अथवा कथनेनैव सिद्धमुष्णोदकं पिवेत् ।

श्लेष्मावामवात-मेदोघ्नं वस्ति-शोधन-दीपनम् ॥१४५॥ [दकम्

कांस-श्वास-ज्वरान् हन्ति पीतमुष्णोदकं निशि । इतिउष्णो-

[क्षीरपाक विधिः] क्षीरमष्टगुणं द्रव्यात्क्षीरान्नीरं चतुर्गुणम् ।

क्षीरावशेषं तत्पीतं शूलमामोहं जयेत् ॥१४६॥

[अथान्नप्रक्रिया]अथान्नप्रक्रिया चैव प्रोच्यते नातिविस्तरात्१४७

यवागूः षड्गुण-जले सिद्धा स्यात्क्षयरा घना ।

तण्डुलैर्मुद्गमाषैश्च तिलैर्वा साधिता हिता ॥१४८॥

यवागू-ग्राहिणी बल्यातर्पणी-वात-नाशिनी । इति यवागूः

विलेपीच घनासिक्कैःसिद्धा नीरे चतुर्गुणे ॥१४९॥

विलेपी तर्पणी हृद्या मधुरा पित्त नाशिनी । इति विलेपी

द्रवाधिका स्वल्पसिक्का चतुर्दश-गुणे जले ॥१५०॥

सिद्धा पेया बुधैर्ज्या यूषः किञ्चिद्भनः स्मृतः ।

पेया लघुतरा ज्ञेया ग्राहिणी धातु पुष्टिदा ॥१५१॥

यूपोयत्यस्तनोकण्ठगोलघुपाके कफापहः । पेयायूपौ

जले चतुर्दश-गुणे तण्डुलानां चतुःपलम् ॥१५२॥

विपचेत्स्त्रावयेन्मण्डं सभक्तो मधुरो लघु । इति भक्तः ।

नीरे चतुर्दश-गुणे सिद्धो मण्डस्व सिकथकः ॥१५३॥

शुण्ठी-सैन्धव-संयुक्तः पाचनो दीपनः स्मृतः । इतिशुद्धमण्डः।

धान्य-त्रिकटु-सिन्धू-त्य-युक्तस्तक्रेण योजितः ॥१५४॥

भृष्टश्च हिङ्गुतैलाभ्यां स मण्डोऽष्ट-गुणः स्मृतः ।

दीपनः प्राणदो वस्ति शोधनो रक्त वर्धनः ॥१५५॥ [मण्डः

ज्वर-जिह्व-दोषघ्नो मण्डोऽष्ट-गुणमुच्यते । इत्यष्टगुण-

सुकण्डितैस्तथाभृष्टैर्वाद्यमण्डो यवैर्भवेत् ॥१५६॥

कफ-पित्त-हरः कण्ठगो रक्त-पित्त-प्रसादनः । इतिवाद्यमण्डः

लाजै र्वा तण्डुलैर्भृष्टैर्लाज मण्डःप्रकीर्तितः । [मण्डः

[श्लेष्म-पित्त-हरो ग्राही-पिपासा ज्वर-जिह्व-घ्नः ॥१५७॥लाज-

इति काथादिक-ख्याना नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

[अथ फाण्टकल्पना] क्षुणे द्रव्यपले सम्यक् जलमुष्णं विनिक्षिपेत्
 मृत्पात्रे कुडवोन्मानं ततस्तु स्त्रावयेत्पटात् ॥ १ ॥
 सः स्याच्चूर्णं द्रवः फाण्टस्तन्मानं द्विपलोन्मितम् ।
 मधुस्वेतामुडादींश्च क्वाथक्तत्र निक्षिपेत् ॥ २ ॥
 मधूक पुष्पं मधूकं चन्दनं सपरुषकम् ।
 मृत्पालं कमलं लोभ्रं कम्भारी नागकेशरम् ॥ ३ ॥
 त्रिफला सारिवा द्राक्षा लाजा कीर्णजले क्षिपेत् ।
 सिता मधुयुता पेया फाण्टोवासी हिमोऽथवा ॥ ४ ॥
 वात पित्तज्वरं दाहं तृणा मूर्च्छा रति भ्रमान् ।
 रक्त पित्तं मदं हन्यान्नात्र कार्या विचारणा । इति मधूकफाण्टः ।
 आम्रजम्बू किशलयैः वटसुङ्ग प्ररोहकैः ॥ ५ ॥
 उशीरेण कृतः फाण्टः सचौद्रो ज्वरनाशनः । [दिफाण्टः
 पिपासा क्षयतीसारान्मूर्च्छां जयति दुस्तराम् ॥ ६ ॥ आम्रा-
 मधूकपुष्प कम्भारी चन्दनोशीर धान्यकैः ।
 द्राक्षयाच कृतः फाण्टः शीतः शर्करयायुतः ॥ ७ ॥ [प्यादिफाण्टः
 तृणा पित्तहरः प्रोक्तो दाह मूर्च्छा भ्रमान्जयेत् । लघु मधूकपु-
 [मन्यः] मन्योऽपि फाण्टभेदः स्यान्नेन चात्रैव कथ्यते ॥ ८ ॥
 जले चतुष्पले शीते क्षुषं द्रव्यपलं क्षिपेत् ।
 मृत्पात्रे मन्ययेत्सम्यक् तस्माच्च द्विपलं पिबेत् ॥ ९ ॥
 खर्जूर-दाडिमो-द्राक्षा-तिन्त्रिडी-कान्त्रिका-मलैः । [दिमन्यः
 सपरुषैः कृतो मन्यः सर्व-मद्य-विकार-नुत् ॥ १० ॥ खर्जूर-
 श्रीद्र युक्ता मसूराणां सक्तवो दाडिमाभस्ता । [दिमन्यः

[अथान्नप्रक्रिया]अथान्नप्रक्रिया चैव प्रोच्यते नातिविस्तरात्१४७

यवागूः षड्गुण-जले सिद्धा स्यात्त्रयशरा घना ।

तण्डुलैर्मुद्गमाषैश्च तिलैर्वा साधिता हिता ॥१४८॥

यवागू-ग्राहिणी बल्यातर्पणी-वात-नाशिनी । इति यवागूः

विलेपीच घनासिक्कैःसिद्धा नीरे चतुर्गुणे ॥१४९॥

विलेपी तर्पणी हृद्या मधुरा पित्त नाशिनी । इति विलेपी

द्रवाधिका स्वल्पसिक्का चतुर्दश-गुणे जले ॥१५०॥

सिद्धा पेया बुधैर्ज्ञेया यूषः किञ्चिद्धनःस्मृतः ।

पेया लघुतरा ज्ञेया ग्राहिणी धातु पुष्टिदा ॥१५१॥

यूपोयव्यस्तनोकण्ठगोलघुपाके कफापहः । पेयागूधौ

जले चतुर्दश-गुणे तण्डुलानां चतुःपलम् ॥१५२॥

विपचेत्स्त्रावयेन्मण्डं सभक्तो मधुरो लघु । इति भक्तः ।

नीरे चतुर्दश-गुणे सिद्धो मण्डस्त्व सिकथकः ॥१५३॥

शुण्ठी-सैन्धवसंयुक्तः पाचनो दीपनः स्मृतः । इतिशुण्ठमण्डः।

धान्य-त्रिकटु-सिन्धूत्य-युक्तस्तक्रेण योजितः ॥१५४॥

भृष्टश्च हिङ्गुतैलाभ्यां स मण्डोऽष्ट-गुणः स्मृतः ।

दीपनः प्राणदो वस्ति शोधनो रक्त वर्धनः ॥१५५॥ [मण्डः

ज्वर-जिह्ववर्ष-दोषघ्नो मण्डोऽष्ट-गुणमुच्यते । इत्यष्टगुण-

सुकण्डितैस्तथाभृष्टैर्वाद्यमण्डो यवैर्भवेत् ॥१५६॥

कफ-पित्त-हरः कण्ठगो रक्त-पित्त-प्रसादनः । इतिवाद्यमण्डः

लाजैर्वा तण्डुलैर्भृष्टैर्लाज मण्डःप्रकीर्तितः । [मण्डः

[श्लेष्म-पित्त-हरो ग्राही-पिपासा ज्वर-जिह्वतः ॥१५७॥लाज-

इति क्वाथादिक-ख्याना नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

[अथ फाण्टकल्पना] क्षुप्ते द्रव्यपले सम्यक् जलमुष्णं विनिक्षिपेत्
 मृत्पात्रे कुडवोन्मानं ततस्तु स्त्रावयेत्पटात् ॥ १ ॥
 सःस्याच्चूर्णं द्रवः फाण्टस्तन्मानं द्विपलोन्मितम् ।
 मधुस्वेतामुडादींश्च क्वाथवत्तत्र निक्षिपेत् ॥ २ ॥
 मधूक पुष्पं मधूकं चन्दनं सपरुषकम् ।
 मृत्पालं कमलं लोभ्रं कम्भारी नागकेशरम् ॥ ३ ॥
 त्रिफला सारिवा द्राक्षा लाजा कोष्णजले क्षिपेत् ।
 सिता मधुयुता पेया फाण्टोवासी हिमोऽथवा ॥ ४ ॥
 वात पित्तज्वरं दाहं तृष्णा मूर्च्छा रति भ्रमान् ।
 रक्त पित्तं मदं हन्यान्नात्र कार्या विचारणा । इति मधूकफाण्टः ।
 आम्बजम्बू किशलयैः वटसुङ्ग प्ररोहकैः ॥ ५ ॥
 उशीरेण कृतः फाण्टः सचौद्रो ज्वरनाशनः । [दिफाण्टः
 पिपासा क्षयतीसारान्मूर्च्छां जयति दुस्तराम् ॥ ६ ॥ आम्बा-
 मधूक पुष्प कम्भारी चन्दनोशीर धान्यकैः ।
 द्राक्षयाच कृतः फाण्टः शीतः शर्करयायुतः ॥ ७ ॥ [आदिफाण्टः
 तृष्णा पित्तहरः प्रोक्तो दाह मूर्च्छा भ्रमान्जयेत् । लघु मधूक पु-
 [मन्यः] मन्योऽपि फाण्टभेदः स्यान्नेन चात्रैव कथ्यते ॥ ८ ॥
 जले चतुष्पले शीते क्षुप्ते द्रव्यपलं क्षिपेत् ।
 मृत्पात्रे मन्ययेत्सम्यक् तस्माच्च द्विपलं पिबेत् ॥ ९ ॥
 खजूर-दाडिमो-द्राक्षा-तिन्त्रिडी-कान्तिका-मलैः । [दिमन्यः
 सपरुषैः कृतो मन्यः सर्व-मद्य-विकार-नुत् ॥ १० ॥ खजूर-
 श्रीद्र युक्ता मसूराणां रक्तवो दाडिमाभस्ता । [दिमन्यः

मथिता वारयन्थाश्च छदिं दोषत्रयोद्भवाम् ॥११॥ ममूरा-
 प्रावितैः शीत-नीरेण सृष्टैर्यव-सक्तुभिः ।
 नाति-सान्द्र-द्रवैर्मन्यस्तृष्णा-दाहास्त्र पित्तहा ॥१२॥

[हिमकल्पना] चतुर्थोऽध्यायः ।

क्षुषं द्रव्यपलं सम्यक्षड्भिर्नीरपलैः प्लुतम् ।
 निशोषितं हिमः सः स्यात्तथाः शीत कषायकः ॥१॥
 तन्मानं फोण्टवज्ज्ञेयं सर्व्ववैवैष निश्चयः ।
 आम्न जम्बं च ककुभं चूर्णीकृत्य जले क्षिपेत् ॥२॥
 हिमं तस्य पिवेत्प्रातः सद्योद्वं रक्त-पित्त-जित् । आम्नादिहिमः
 मरिचं मधु यष्टीचं काकोडुम्बर-पल्लवम् ॥३॥
 नीलोत्पलं हिमस्तस्य दृष्ट्वा छदिं निवारणः । मरिचादिहिमः
 नीलोत्पलं बला द्राक्षा मधूकं मधुकं तथा ॥४॥
 संशिरं पद्मकञ्चैव काश्मरीच परूषकम् ।
 एतच्छोत-कषायश्च वात पित्त ज्वरान् जयेत् ॥ ५॥
 सप्रलाप-भ्रमछदिमो हृत्क्षानिवारणः । नीलीत् पलादिः
 अमृताया हिमः पेयो जोर्ण-ज्वर-हरः स्मृतः ॥६॥
 वासायाश्च हिमः कासं रक्त-पित्त-ज्वरान् जयेत् । अमृतादिः-
 [धान्यादिहिमः] प्रातः सशर्करः पेयो हिमो धान्यक-सम्भवः
 अन्तर्दाहं तथा दृष्ट्वा जयेच्छीतो विशोधनः ॥७॥
 धान्याकधात्रीवासानां द्राक्षा पर्पटयोहिमः
 रक्तपित्त ज्वरं दाहं दृष्ट्वा शोषश्च नाशयेत् ॥८॥

[कल्क कल्पना] पञ्चमीऽध्यायः ।

द्रव्यमाद्रं शिलापिष्टं शुष्कं वासजलं पिवेत् ।

प्रक्षेपाश्चापि कल्कास्ते तन्मानं कर्षं सञ्चितम् ॥१॥

कल्के मधु घृतं तैलं देयं द्विगुण-मात्रया ।

सितां गुडं समं दद्याद् द्रवादियाश्चतुर्गुणाः ॥२॥

त्रि-वृद्धा पञ्चवृद्धा वा सप्तवृद्धा-यवा कणाः ।

पिवेत्पिष्टा दशदिनं तथाचैवापकर्षयेत् ॥ ३ ॥

एवं विंशद्दिनं सिद्धं पिप्पली वर्धमानकम् ।

अनेन पाण्डु वातास्र कास श्वासाक्षि-ज्वराः ॥ ४ ॥

उदरार्शः क्षय स्त्री अवातान्शस्तुरोयद्दः पिप्पली-वर्धमानं

लेपान्निम्बदलैः कल्को ब्रह्म-शोधन-रोपणः ।

भक्षणाच्छर्दि-कुष्ठानि पित्त स्त्री अक्षमीन् जयेत् ॥५॥

महानिम्बजटाशकलो गृध्रसीनाशनः स्मृतः ।

शुद्धकल्कोरसो नस्यतिल-तैलेन मिश्रितः ।

वात-रोगान् जयेत्तौब्रान् विषम-ज्वर-नाशनः ॥ ६ ॥

पक्व-कन्दरसो नस्य-गुटिका निसुषीकृताः ।

पाटयित्वाच मध्यस्थं दूरीं कुर्यात् तदद्भुतम् ॥७॥

तदुग्र-गन्धनाशाय राक्षो तक्त्रे विनिक्षिपेत् ।

अपनीयच तन्मध्याच्छिलायां प्रेषयेत्ततः ।

तन्मध्ये पञ्चमांशेन चूर्णमेषां विनिक्षिपेत् ॥८॥

सौवर्चलं यवानोच्च भर्जितं हिङ्गु-सैन्धवम् ।

कटुत्रिकं जीरकञ्चसमभागानि कारयेत् ।

एकौकृत्य ततः सर्वकल्कं कर्ष-प्रमाणतः ॥९॥

खादेदग्निं वलापेक्षी ऋतुदोषाद्यपेक्षया ।
 अनुपानं ततः कुर्यादेरण्डं शृतमन्वहम् ।
 सर्वाङ्गैकाङ्गजं वातमर्दितञ्चापतन्त्रकम् ॥१०॥
 अपक्षारं मथोन्मादमूत्रस्तम्भञ्च गृध्रसीम् ।
 उरः पृष्ठं कटी पार्श्वं कुक्षिं पीडां क्रिमीन् जयेत् ॥११॥
 अजीर्णमातपं रोषमतिनीरंपयो गुडम् ।
 रसोनमग्नन्पुरुषस्यजेदेतन्निरन्तरम् ॥१२॥
 मद्यं मांसन्तथास्त्रञ्च रसं खेवेत नित्यशः । इति रसोनकल्कः ।
 पिप्पलीपिप्पलीमूलं भस्मातकफलानि च ।
 एतत्कल्कश्च सक्षौद्रज्जस्तम्भनिवारणः ॥१३॥
 विष्णुक्लान्ता जटा कल्कः सिता क्षौद्रं घृतैर्युतः ।
 परिणामं भवं शूलं नाशयेत्सप्तभिर्दिनैः ।
 शुण्ठीतिलगुडैः कल्कं दुग्धेन सह योजयत् ॥१४॥
 परिणामं भवं शूलमामवातश्च नश्यति ।
 अपामार्गस्य बीजानां कल्कस्तण्डुलवारिणा ।
 पीतो रक्ताग्निं नाशं कुरुते नात्र संशयः ॥१५॥
 वदरी मूलकल्केन तिलकल्कश्च योजितः ।
 मधुक्षौरयुतः कुर्याद्रक्तातीसारं नाशनम् ॥१६॥
 कुष्माण्डकरसैः पिष्टां लाक्षां कर्षद्वयं पिवेत् ।
 रक्तक्षयमुरोधातं क्षयरोगञ्च नाशयेत् ॥१७॥
 तण्डुलीयजटाकल्कः सक्षौद्रः सरसाञ्जनः ।
 तण्डुलोदकसम्पीतो रक्तप्रदरनाशनः ॥१८॥
 अङ्गोल मूलकल्कश्च सक्षौद्रस्तण्डुलाश्च ना ।

अतीसारहरः प्रोक्तस्तथाविषहरः स्मृतः ॥१८॥
 बन्ध्याकर्कोटिकामूलं पाटलाया जटाञ्जवा ।
 घृतेन विस्त्रमूलं वा द्विविधं नाशयेद्विषम् ॥२०॥
 अभयासैन्धवकणाशुण्ठीकल्कस्त्रिदोषहा ।
 पथ्यासैन्धवशुण्ठीभिः कल्को दीपनपाचनः ॥२१॥
 त्रिवृत्पलाशबीजानि पारसीकयवानिका ।
 कम्पिज्जकं विडङ्गश्च गुडश्च समभागिकः ॥२२॥
 तत्रेण कल्क एतेषां पीतः क्रिमिगणापहः ।
 नवनीततिलैः कल्को जेता रक्तार्गसां स्मृतः ॥२३॥
 नवनीतसिता नागकेशरैश्चापि तद्विधः ।
 पीतो मसूरयूषेण कल्कःशुण्ठीसलाटुजः ।
 जयेत्संघहृणीं तद्वत्तत्रेण वृद्धतीभवः ॥२४॥

[चूर्णकल्पना] षष्ठोऽध्यायः ।

अत्यन्तशुष्कं । यद्द्रव्यं सुपिष्टं वस्त्रगालितम् ।
 तत्स्याच्चूर्णं रजः शीद्रस्तन्माना कर्षसन्निता ॥१॥
 चूर्णे गुडः समो देयः शर्करा द्विगुणा भवेत् ।
 चूर्णेषु भर्जितं हिङ्गुदेयं नोत्क्लेदकमेवेत् ॥२॥
 लिहेच्चूर्णं द्रवैः सर्वैर्घृताद्यैर्हिगुणोन्मितैः ।
 पिवेच्चतुर्गुणैरेव चूर्णमालोडितं द्रवैः ॥३॥
 चूर्णं बलेह-गुटिकाकल्कानामनुपानकम् ।
 वातपित्तकफातङ्गे त्रिदोषकपलमाहरेत् ॥४॥
 यथा तैलं जले प्राप्तं क्षणेनैव प्रसर्पयेत् ।
 अनुपानबलादङ्गे तथा सर्पति भेषजम् ॥५॥

द्रवेष यावतासम्यक्चूर्णं सर्वं भुतं भवेत् ।
 भावनायाः प्रमाणन्तु चूर्णं प्रीतं भिषग्वरैः ॥६॥
 आमलं चित्तकं पथ्या पिप्पली सैश्वस्तथा ।
 चूर्णितोऽयं गणो ज्ञयः सर्वज्वरविनाशनः ॥७॥ [चूर्णम्
 भेदौ रुचिकरः श्लेष्मजेतादीषणपाचनः । आमलकादि-
 मधुना पिप्पलीचूर्णं लिहेत्कासज्वरापहम् ॥८॥
 हिकान्धासहृदं कण्ठं ग्रीहन् वातकोचितम् । मधुपिप्पली
 एका हरीतकी योज्या हौ तु योज्यौ विभीतकी ॥९॥
 चत्वार्यामलकान्येवं त्रिफलैषा प्रकीर्तिता ।
 त्रिफला मेहयोधनी नायये विषमज्वरान् ॥१०॥
 दीपनी श्लेष्मपित्तघ्नी कुष्ठहन्त्री रसावनी ।
 सर्पिर्मधुभ्यां संयुक्ता संध नेचामयान् जयेत् ॥११॥ इति त्रिफला ।
 पिप्पली मरिचं शुण्ठीत्रिभिस्त्रूषणमुच्यते ।
 दीपनं श्लेष्मभेदोन्नं कुष्ठपीनसः नाशनम् ॥१२॥
 जयेदरोचकं सामं मेहगुल्मगलामयान् । चूषणम्
 पिप्पलीचय्य विश्वाह्वापिप्पली मूलचित्तकैः ॥१३॥
 पञ्चकोल मिति स्थितं द्रव्यं पाचनदीपनम् ।
 पानाहग्रीहगुल्मान्नं शूलश्लेष्मोदरापहम् ॥१४॥ पञ्चकोलम्
 त्रिगन्धमेलातृक् पथ्यैश्चातुर्जातं सकेशरैः ।
 त्रिगन्धं स चतुर्जातं रुच्योन्नं लघुपित्तकृत् ॥१५॥ [जितकम्
 वर्णं रुचिकरन्तीत्यं विषमैषा मयान् जयेत् । त्रिगन्धं चातु-
 काकोली क्षीरकाकोली जीवकर्षभकी तथा ॥१६॥
 मेदा चान्या महाभेदा जीवन्ती बहुकदाया ।

सुहृत्पर्णी माषपर्णी जीवनीयोगणस्त्रयम् ॥१७॥

जीवनीय गणः स्वादुर्गर्भसन्धानकृद्गुः ।

स्नान्यकद्वहं हृणो हृथः स्निग्धः शीतस्तृषापहः ॥१८॥

रक्तपित्तं क्षयं शोथं ज्वरादाहानिलान् जयेत् । जीवनीयगणः

हे मेदे हे च काकोत्थौ जीवकर्षभक्तौ तथा ॥१९॥

ऋद्धिहृद्दी च तैः सर्वैरष्टवर्गमुदाहृतः ।

अष्टवर्गो बुधैः प्रोक्तो जीवनीयसमो गुणैः ॥२०॥ अष्टवर्गः

सिन्धुसौवर्चलक्षैव विडं सामुद्रिकं गडम् ।

एकद्वित्रिचतुः पञ्चलवणानि क्रमादिदुः ॥२१॥

तेषु मुख्यं सैन्धवं स्यादनुक्ते तत्प्रयोजयेत् ।

सैन्धवाद्यं रोमकान्तं ज्ञेयं लवणपञ्चकम् ॥२२॥

मधुरं स्रष्टविश्रूतं स्निग्धं सूक्ष्मं बलापहम् । [पञ्चकम्

वीर्यशैवं दीपनं तीक्ष्णं कफपित्तत्रिवर्द्धनम् ॥२३॥ लवण-

स्वर्जिकायावसूक्ष्मं चारयुग्ममुदाहृतम् ।

ज्ञेयौ वह्निसमौ चारौ स्वर्जिकायावशूकजौ ॥२४॥

चाराखान्येऽपि गुल्माशोथहृणीरुक्छिदः सराः ।

पाचनाः क्रिमिपुंस्त्वन्नाः शर्कराश्मरिनाशनः ॥२५॥ चाराः

त्रिफला रजनीयुग्मं कण्टकारोयुगं सटी ।

त्रिकटुग्रन्थिकं मूर्वा गुडूचीधन्वयासकः ॥२६॥

कटुकीर्पणटीमुस्तं त्रायमाणश्च बालकम् ।

निम्बः पुष्करमूलश्च मधुयष्टीसवत्सकः ॥२७॥

यवान्जैन्द्रयवोभार्मी शिथुवीजं सुराष्ट्रजाः ।

वचात्वक्पद्मकोशीरं चन्दनातिविषावला ॥२८॥

शालिपर्णी पृष्ठपर्णी विडङ्गं तगरन्तथा ।
 चित्रको देवकाष्ठश्च चव्यं पत्रं पटोलजम् ॥२८॥
 जीवकर्षभक्ती चैव लवङ्गं बंशलोचनम् ।
 पुण्डरीकश्च काकोली-पत्रजं जातिपत्रकम् ॥३०॥
 तालीशपत्रश्च तथा समभागानि चूर्णयेत् ।
 सर्वचूर्णस्य चार्द्धांशङ्केरातं निक्षिपेक्षुधीः ॥३१॥
 एतत्सुदर्शनं नाम चूर्णं दीप-त्रयापहम् ।
 ज्वरांश्च निखिलान् हन्यान्नात्रकार्या विचारणा ॥३२॥
 पृथग्द्वन्द्वागन्तुकांश्च धातुस्थान् विषम ज्वरान् ।
 सन्निपातोद्भवांश्चापि मानसानपि साधयेत् ॥३३॥
 शीतज्वरैकाहिकादीन् मोहं तन्द्रां भ्रमं तृषाम् ।
 श्वासं कासश्च पाण्डुश्च हृद्रोगं हन्ति कामलाम् ॥३४॥
 त्रिक-पृष्ठ-कटी-जानु-पार्श्व-शूल-निवारणम् ।
 शीताम्बुना पिवेद्दीमान् सर्वज्वर-निवृत्तये ॥३५॥
 सुदर्शनं यथा चक्रं दानवानां विनाशनम् ।
 तद्वज्ज्वराणां सर्वेषामिदं चूर्णं प्रणाशनम् ॥३६॥ [सुदर्शनचूर्णम्
 कास-श्वास-ज्वर-हरी त्रिफला पिप्पली-युता ।
 चूर्णिता मधुना लीढा भेदनी चाग्निबोधिनी ॥३७॥
 कट्फलं मुस्तकं तिक्ता शटी शृङ्गीच पौष्करम् ।
 चूर्णमेषाञ्च मधुना शृङ्गवेर-रसेन वा ॥३८॥
 लिहेत् ज्वरहहरं कण्ठं कास श्वासाऽरुचौर्जयेत् ।
 वायुं हृदि तथा शूलं चयञ्चैव व्यपोहति ॥३९॥ कट्फलादिचूर्णम्
 शृङ्गी प्रतिविषा कृष्णाचूर्णिता मधुना लिहेत् । [चूर्णम् ।

शास कास-ज्वर च्छर्दिं शान्त्यै वा केवलां विषाम् ॥४०॥ गृह्यादि

शुण्ठी-प्रतिविषा-हिङ्गु-मुस्ता-कुटज-चित्रकैः ।

चूर्णं मुष्णाम्बुना पीतमामाती-सार-नाशनम् ॥४१॥

हरीतकी प्रतिविषा सिन्धु-सौवर्चलं वचा ।

हिङ्गु-चेति कृतं चूर्णं पिवेदुष्णेन वारिणा ॥४२॥

आमातीसार-शमनं ग्राहिचाग्नि-प्रबोधनम् ।

मुस्तमिन्द्रयवं विष्वं लोघ्नं मोचरसन्तथा ॥४३॥

धातकीं चूर्णयेत्तक्र-गुडाभ्यां पाययेत् सुधीः ।

सर्वातीसार-शमनं निरुणद्धि प्रवाहिकाम् ॥४४॥ [र्णम्

लघु गङ्गा धरं नाम चूर्णं संग्राहकं परम् । लघुगङ्गाधर-चूर्णम्

मुस्ता-रलक-शुण्ठी भिर्धातकी लोघ्न-वालकैः ॥४५॥

विष्व-मोचरसाभ्याश्च पाठेन्द्रयव-वत्सकैः ।

आम्र-जीजं प्रतिविषा लज्जालुरिति चूर्णकैः ॥४६॥

चौद्र-तण्डुल पानीय पीतैर्याति प्रवाहिका ।

सर्वातीसार-ग्रहणी प्रशमं याति वेगतः ॥४७॥

वृद्ध-गङ्गा-धरं चूर्णं सरिद्वेगेऽपि बन्धकम् । वृद्धगङ्गाधर-चूर्णम्

तक्रेण यः पिवेन्नित्यं चूर्णं मरिच-सम्भवम् ॥४८॥

चित्र-सौवर्चलोपेतं ग्रहणी तस्य नश्यति ।

उदर-प्लीह मन्दाग्निगुल्माशीनाशनं भवेत् ४९ मरिचाद्यंचूर्णम्

अष्टौ भागाः कपित्थस्य षड्भागा शकरा मता ।

दाडिमं तिन्तिडीकञ्च श्रीफलं धातकी तथा ॥५०॥

अजमोदाच पिप्पल्यः प्रत्येकं स्युस्त्रिभागिकाः ।

मरिचं जीरकं धान्यं ग्रन्थिकं वालकन्तथा ॥५१॥

सौवर्चलं यवानौच चातुर्जातं सचित्रकम् ।
 नागरचैकभागाः स्युः प्रत्येकं सूक्ष्म-चूर्णितः ॥५२॥
 कपित्थाष्टकसंघं स्याच्चूर्णं मेतद्दलामयान् ।
 अतीसारं क्षयंगुल्मं ग्रहणीञ्च व्यपोहति । कपित्थाष्टकचूर्णम्
 दाडिमे द्वेपले ग्राह्ये खण्डादष्टपलानिच ॥५३॥
 त्रिगन्धस्य पलं चैकं त्रिकटीञ्च पलत्रयम् ।
 एतदेकीकृतं सर्वं चूर्णं स्याद्दाडिमाष्टकम् ॥५४॥
 रुचिकहीपनं सर्थं ग्राहिकासज्वरापहम् । दाडिमाष्टकम् ।
 दाडिमस्य पलान्यष्टौ शर्करायाः पलाष्टकम् ॥५५॥
 पिप्पली पिप्पली-मूलं यवानौ मरिचन्तथा ।
 धान्यकं जीरकं शुण्ठी प्रत्येकं पल-सम्भिता ॥५६॥
 कर्ष-मात्रातु-गाक्षीरोत्वक्पत्रैलाञ्च केसरम् ।
 प्रत्येकं कोलमात्रा स्युस्तच्चूर्णं दाडिमाष्टकम् ॥५७॥
 अतीसारं क्षयं गुल्मं ग्रहणीञ्च गल ग्रहम् । [माष्टकम् ।
 मन्दान्निं पीनसं कासं चूर्णं मेतद्दपोहति ॥५८॥ हृद दाडि-
 क्षवक्कं शुक्कपूरं मेलात्वग्नागकेसरम् ।
 जातीफल मुश्रीरञ्चनागरं कृष्णजीरकम् ॥५९॥
 कृष्णागुरसुगाक्षीरी मांसी नीलोत्पलं कणा ।
 चन्दनं तगरं बालं कंकोलञ्चेति चूर्णयेत् ॥६०॥
 समभागानि सर्वाणि सर्वेभ्योर्द्वासिता भवेत् ।
 खवक्कायमिदं चूर्णं राजार्हं वक्त्रि दीपनम् ॥६१॥
 रोचनं तर्पणं हृष्यन्निदोषघ्नं बलप्रदम् ।
 हृद्रोगं कण्ठरोगञ्च कासं हिक्काञ्च पीनसं ॥६२॥

यस्मात्तमकंश्चासमतीसारमुरःक्षतं ।

प्रमेहा रुचि गुल्मादीन्यहणी मपिनाशयेत् ॥३॥ लवणाद्यं चूर्णम्
जातीफलं लवङ्गे लापत्र त्वन्मागकेशरम् ।

कर्पूर चन्दन तिलै स्त्वकक्षीरीतगरामलैः ॥६४॥

तालीस पिप्पली पथ्या स्थूलजीरकचित्रकैः ।

शुण्ठीविडङ्गमरिचैः समभागविचूर्णितैः ॥६५॥

यावन्त्येतानि सर्वाणि कुर्याद्गङ्गाञ्च तावतीम् ।

सर्वचूर्णं समादेया शर्कराञ्च भिषग्वरैः ॥६६॥

कर्षमात्रं ततः खादेन्मधुना प्रावितं सुधीः ।

अस्य प्रभावाद् ग्रहणीकासश्चासारुचिचयाः ॥६७॥

वातश्चेत्प्रतिश्यायाः प्रशमं यान्ति वेगतः जालीफलाद्यं चूर्णम्

मरिचं नागपुष्पाणि तालीसं लवणानिच ॥६८॥

प्रत्येकमेकभागाःस्युः पिप्पली मूलचित्रकैः ।

त्वक्कणातिन्तिडीकञ्च जीरकञ्च द्विभागकम् ॥६९॥

धान्यान्मवेतसौ विश्वम्भद्रैला वदराणिच ।

अजमोदा जलधरा प्रत्येकं स्युस्त्रिभागकाः ॥७०॥

सर्व्वौषधिचतुर्थ्यांशं दाडिमस्य फलं भवेत् ।

द्रव्येभ्यो निखिलेभ्यश्च सितादेयाद्मात्रया ॥७१॥

महाखाण्डवसंज्ञः स्याच्चूर्णमेतत्सु रोचकम् ।

अग्निदीप्तिकरं हृद्यं कासातीसार नशनम् ॥७२॥

हृद्रोग कण्ठजठरं मुखरोग प्रणाशनम् ।

विस्त्रुचिकां तथाश्मान मर्शीं गुल्मक्रिमीनपि ॥७३॥

हृदि पञ्चविधांश्चासं चूर्णमेतद्वपोहति । महाखाण्डवचूर्णम्

चित्रक त्रिफलाव्योषं जीरकं हृपुषा वचा ॥७४॥
 यवानी पिप्पलीमूलं शतपुष्पाजगन्धिका ।
 अजमोदा शटीधान्यं विडङ्गं स्य लजीरकः ।
 हेमाद्रह्मपौष्करं मूलं क्षारौ लवणपञ्चकम् ॥७५॥
 कुष्ठञ्चेति समांशानि विशाला स्याद् द्विभागिका ।
 निहृत्त्रिभागा विन्नेयादन्त्या भागत्रयं भवेत् ॥७६॥
 चतुर्भागा सातला स्यात्सर्वाण्येकत्र चूर्णयेत् ।
 पाचनस्त्रेहनाद्यैश्च स्निग्धकोष्ठस्य देहिनः ॥७७॥
 दद्याच्चूर्णं विरेकाय सर्वं रोगघ्नप्रणामम् ।
 हृद्भोगे पाण्डुरोगेच कासे श्वासे भगन्दरे ॥७८॥
 मन्दाग्नीच ज्वरे कुष्ठे ग्रहण्याञ्च गलग्रहे ।
 दद्याद्युक्तानुपानेन तथाधाने सुरादिभिः ॥७९॥
 गुल्मे वदरनीरेण विड्भङ्गे दधिमस्तुना ।
 उष्णाम्बुभिरजीर्णैश्च कृत्वाग्नेः परिकर्तव्यं ॥८०॥
 उष्ट्रीदुग्धेनोदरेषु तथा तक्त्रेण वा गवाम् ।
 प्रसन्नयावातरोगे दाडिमाम्भोभिरर्शसि ॥८१॥
 द्विविधेच विषे दद्याद्दृष्टेन विषनाशनम् ।
 चूर्णं नारायणं नाम दुष्ट रोम गणापहम् । नारायणचूर्णम्
 हृपुषा त्रिफलाच्चैव त्रायमानाच पिप्पली ॥८२॥
 हेमक्षीरी त्रितृच्चैव शातला कटूकावचा ।
 तीक्ष्णनी सैम्भवं कृष्णालवणञ्चेति चूर्णयेत् ॥८३॥
 उष्णोदकेन मूत्रेण दाडिम त्रिफलारसैः ।
 तथा मांसरसेनापि यथाप्योग्यं पिवेन्नरः ॥८४॥

अजीर्णं ग्रीहगुल्मीषु शोफाशो विषमग्निषु ।
 हलीमका मलापाण्डु कुष्ठाध्मानो दरेष्वपि । हृषुषाद्यं चूर्णम्
 शण्ठी हरीतकी कृष्णा तृवृत्तौवर्चलन्तथा ॥८५॥
 समभागानि सर्वाणि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
 ज्ञेयं पञ्चसमं चूर्णमेतच्छूलहरं परम् ॥८६॥
 आधानजठराशोभ्रमामवातहरं स्मृतम् । शण्ढाद्यं चूर्णम्
 कर्षमात्रा भवेत् कृष्णा त्रिवृता स्यात्पलोन्मिता ॥८७॥
 खण्डात्पलञ्च विज्ञेयं चूर्णमेकत्र कारयेत् ।
 कर्षोन्मितं लिङ्गेदेतत्क्षौद्रेणाधाननाशनम् ॥८८॥
 गाढविट्कोदर कफान् पित्तं शूलानि नाशयेत् । कृष्णाद्यं चूर्णम्
 लवण त्रितयं क्षारी शतपुष्पादयं वचा ।
 अजमोदाजगन्धाश्च हृषुषाजौरक द्वयम् ॥८९॥
 मरिचं पिप्पलीमूलं पिप्पली गजपिप्पली ।
 हिङ्गुश्च हिङ्गुपत्रीच शठी पाठोपकुक्षिका ॥९०॥
 शण्ठी चित्रकचव्यानि विडङ्गश्चान्नवेतसम् ।
 दाडिमं तिन्त्रिडीकञ्च त्रिवृहन्ती शतावरी ॥९१॥
 इन्द्र वारुणिका भार्गो देवदारुयवानिका ।
 कस्तुर्बुध सुम्बुरुणि पौष्करं वदराणि च ॥९२॥
 शिवाचेति समांशानां चूर्णमेकत्र कारयेत् ।
 भावयेदाद्रकरसैर्वीजपूररसैस्तथा ॥९३॥
 तत्पिवेत्सर्पिषा जीर्णमद्ये नोष्णोदकेन वा ।
 कोलाभसा वा तक्रेण दुग्धेनीद्रेण मस्तुना ॥९४॥
 यक्तृग्रीहकटीशूलगुदकुक्षिहृदामयान् ।
 अशो विष्टम्भमन्द्राग्नि गुल्मग्रीहोदराणि च ॥९५॥

हिकाधानश्वासकासान् जयेदेताश्च संशयः । [यच्चूर्णम्
 एतेरेवौषधैः सम्यक् कृतं वा साधयेत्सुधीः ॥८६॥ त्रिलवणा-
 तुम्बुरुणि त्रिलवणं यवानो पुष्कराद्भयम् ।
 यवचाराऽभयाहिङ्गु विडङ्गानि समानि च ॥८७॥
 त्रिवृत्त्रिभागा विज्ञेया सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
 पिबेदुष्णेन तोयेन यवकायेन वा पिबेत् ॥८८॥
 जयेत्सर्वाणि शूलानि गुल्माधानोदराणि च । तुम्बुराद्यञ्चूर्णम् ।
 चित्रको नागरं हिङ्गु पिप्पली पिप्पलीजटा ॥८९॥
 चवराजमोदमरिचं प्रत्येकं कर्षसन्धितम् ।
 सर्जिकाच यवचारः सिन्धु सौवर्चलं विडम् ॥९०॥
 सामुद्रिकं रोमकञ्च कोलमानाणि कारयेत् ।
 एकीकृत्याखिलं चूर्णं भावयेन्मातुलुङ्गजैः ॥९१॥
 रसैर्हार्दिमजै र्वापि शोषयेदातपेन च ।
 एतच्चूर्णं जयेद्गुल्मं ग्रहणीमामजां रुजम् ॥९२॥
 अग्निञ्च कुरुते दीप्तं रुचिस्तृणनाशनम् । चित्रकायं चूर्णम्
 सैन्धवं पिप्पलीमूलं पिप्पली चञ्चुचित्रकम् ॥९३॥
 शुण्ठी हरीतकी चेति क्रमवृद्धानि चूर्णयेत् ।
 वडवानलनामैतच्चूर्णं स्यादग्निदीपनम् ॥९४॥ वडवानलचूर्णम्
 अजमोदा विडङ्गानि सैन्धवं देवदारु च ।
 चित्रकं पिप्पलीमूलं शतपुष्पा च पिप्पली ॥९५॥
 मरिचञ्चेतिकर्षांशं प्रत्येकं कारयेद् बुधः ।
 कर्षास्तु पञ्च पथ्याया दशस्युर्हृद्दरुकात् ॥९६॥
 नागराच्च दशैव स्युः सर्वाण्येकत्र चूर्णयेत् ।
 पिप्पलीणाजलीनै तच्छुण्ठ्यानां शयेत्प्लवम् ॥९७॥

आमवातरुजं हन्ति सन्धिपीडां च गृध्रसीम् ।
 कटिपृष्ठिगुदास्याश्च जङ्घयोश्च रुजं जयेत् ॥१०८॥
 तूष्णीं प्रतूष्णीं विश्वाचीं कफवातामयान् जयेत् । [दाद्यं चूर्णम्
 समेन वा गूडे नास्य वटकान् कारयेद् भिषक् ॥१०९॥ अजमो-
 दिङ्गुपाठा भया धान्यं दाडिमं चित्रकः शठी ।
 अजमोदा त्रिकटुकं हृण्वा चान्मवेतसः ।
 अजगन्धा तिलिङ्गीकं जीरकं पोष्करं वचा ॥११०॥
 चथ्यं चारड्यं पञ्च सवणानि विचूर्णयेत् ।
 प्राग्भोजनस्य मध्ये वा चूर्णं मेतत्प्रयोजयेत् ॥१११॥
 पिबेद्वा जीर्णमद्येन तक्त्रेणोदकेन वा ।
 गुल्मे वातकफोद्भूते हृद्ग्रहे ङ्गोलिकासु च ॥११२॥
 हृदस्तिपाश्वशूलेषु शूले च गुदयोनिजे ।
 मूत्रकृच्छ्रे तथानाहे पाण्डुरोगेऽरुचौ तथा ॥११३॥
 हिकायां यकृति ग्रीहृष्वासे कासे गलग्रहे ।
 ग्रहस्थशंखिकारिषु चूर्णमेतत् प्रशस्यते ॥११४॥
 भावितं मातुलुङ्गस्य बहुशः स्वरसेन वा । [चूर्णम् ।
 कुर्याच्च गुटिकां बद्धा वातश्लेष्महरा परा ॥११५॥ हिङ्गुवायं
 यवानो दाडिमं शुण्ठी तिलिङ्गीकान्मवेतसौ ।
 वदरान्मश्च कुर्वीत चतुःशाण मितानि च ।
 सार्द्धं द्विशाणं मरिचं पिपपली दश शाणिका ॥११६॥
 त्वकसौवर्चलधान्याक जीरकं द्विद्विशाणकम् ।
 चतुःषष्टिमितैः शाणैः शर्करामत्र योजयेत् ॥११७॥
 चूर्णितं सर्वमेकत्र यवानोखाण्डवाभिधम् ।
 'शृणु जयेन्पाण्डुरोगं हृद्रोगं ग्रहणीज्वरम् ॥११८॥

छर्दिशोषातिसारांश्च ग्रीहानां हविष्यतां । [चूर्णम्
 अरुचिं शूलमन्दाग्निमर्शोजिह्वा गलामयान् । यवान्नीखाण्डवं
 तालीसं मरिचं शुण्ठी पिप्पली वंशरोचनम् ॥११८॥
 एक-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्च-कर्षैर्भागान् प्रकल्पयेत् ।
 यलात्वचोस्तु कर्षार्धं प्रत्येकं भागमाचरेत् ॥१२०॥
 द्वात्रिंशत्कर्षतुलितां प्रदेया शर्करा बुधैः ।
 तालीसाद्यमिदं चूर्णं रोचनं पाचनं स्मृतम् ॥१२१॥
 कासश्वासज्वरहरं सर्वातीसारनाशनम् ।
 शोषाधानहरं ग्रीहग्रहणीपाण्डुरोगजित् ॥१२२॥ कश्च चूर्णं
 पक्ता वा शर्करां चूर्णं क्षिपेत्स्याद् गुटिका ततः । तालीसाद्यमिदं
 सितोपला धोडश स्या दष्टी स्यादंशरोचनः ॥१२३॥
 पिप्पली स्याच्चतुःकर्षा स्यादेला च द्विकर्षिका
 एकः कर्षस्त्वचः कार्य्यचूर्णं येत्सर्वमेकतः ॥१२४॥
 सितोपलादिकं चूर्णं मधुसर्पियुतं लिहेत् ।
 श्वासकासज्वरहरं हस्तपादाङ्गदाहन्ति ॥१२५॥
 मन्दाग्निं सुप्तजिह्वत्वं पार्श्वशूलमरोचकम् । चूर्णं ।
 ज्वरमृद्धगतं रक्तं पित्तमाशु व्यपोहति ॥१२६॥ सितोपलादि
 सामुद्रलवणं कार्यमष्टकर्षमितं बुधैः ।
 पञ्च सौवर्चलं ग्राह्यं विडसैन्धवधान्यकम् ॥१२७॥
 पिप्पली पिप्पलीमूलं क्षणजीरकपत्रकम् ।
 नागकेशर-तालीस-मन्त्रवेतसकन्तथा ॥१२८॥
 द्विकर्षमात्रांश्चैतानि प्रत्येकं कारयेद् बुधैः ।
 मरिचं जीरकं विश्वमेकैकं कर्षमात्रकम् ॥१२९॥
 दाडिमं स्याच्चतुःकर्षं त्वगेति चार्द्धकार्षिके ।

एतच्चूर्णीकृतं सर्वं लवणं भास्कराभिधम् ॥१३०॥

शाणप्रमाणं देयम् मसुतक्रसुरासवैः ।

वातश्लेष्मभवं गुणं प्रीहानमुदरक्षयम् ॥१३१॥

अर्शांसि ग्रहणीं कुष्ठं विवन्धं च भगन्दरम् ।

शोफं शूलं श्वासजासावामवातश्च हृद्भ्रजम् ॥१३२॥

मन्दाग्निं नागयेत्येव दीपनं पाचनं परम् । [लवणचूर्णम् ।

सर्वलोकहितार्थाय भास्करोदीतं पुरा ॥१३३॥ भास्कर-

एलाप्रियङ्गुमुस्तानि कोलमज्जा च पिप्पली ।

अचन्दनं तथा लाजा लवङ्गं नागकेशरम् ॥१३४॥

एतच्चूर्णीकृतं सर्वसिताक्षौद्रयुतं लिहेत् ॥ [चूर्णम् ।

वातपित्तकफोद्धृतं हृदि हन्तप्रतिवेगतः ॥१३५॥ एलादि-

मूलं पत्रं फलं पुष्पं त्वचं निम्बात्ममाहरेत् ।

सूक्ष्मचूर्णमिदं कुर्यात्पलं पञ्चदशोन्मितम् ॥ १३६ ॥

लोहभस्महरीतक्यौ चक्रमर्दक-चित्रकौ ।

भल्लातकं विडङ्गानि शर्करामलकं निशा ॥१३७॥

पिप्पली मरिचं शण्ठी वाकुचीकृतमालकः ।

गोक्षुरश्च पलोष्मानमेकेकं कारशेद बुधः ॥१३८॥

सर्वमेकोक्तं चूर्णं भृङ्गराजेन भावयत् ।

अष्टभागावशिष्टेन खदिरासनवारिणा ॥१३९॥

भावयित्वा च संशुष्कं कर्षमात्रं ततः पिवेत् ।

खदिरासनतोयेन सर्पिषा पयसेन वा ॥१४०॥

मासेन सर्वकुष्ठानि विनिहन्ति रसायनम् । [चूर्णम् ।

पञ्चनिम्बमिदं चूर्णं सर्वरोगप्रणाशनम् ॥ १४१॥ पञ्चनिम्ब-

शतावरी गोक्षुरश्च बीजश्च कपिकच्छुजम् ।

गाङ्गेरुकी चातिबला वीजभिन्नुरकोद्भवम् ॥१४२॥
चूर्णितं सर्वमेकत्र गोदुग्धेन विबिन्निशि । चूर्णम् ।
न त्वसिं याति नारीभिर्मरुचूर्णं प्रभावतः ॥१४३॥ पुष्टिकरं
अश्वगन्धा दशपला तन्मात्रे हृद्ददारुकः ।
चूर्णीकृत्योभयं विद्वान् घृतभण्डे निधापयेत् ॥१४४॥
कर्षे कं पयसा पौत्वा नारीभिर्नैव तप्यति ।
अगत्वा प्रमदां भूयाद्वलौ पलित-वर्जितः । अश्वगन्धादिचूर्णम्
चित्रक स्त्रिफला मुस्तं विडङ्गं दूषणानि च ॥१४५॥
समभागानि कार्याणि नवभाग'हतायसः ।
एतदेकीकृतं चूर्णं मधुसर्पियुतं लिहेत् ॥१४६॥
गोमूत्रमथवा तक्रमनुपाने प्रशस्यते ।
पाण्डुरोगं जयत्युग्रं हृद्दीगञ्च भगन्दरम् ॥१४७॥
शोथकुष्ठोदराशीसि मन्दान्निमरुचिं क्लमीन् । नवायसंचूर्णम्
आकारकरभः शण्डी कक्कीलं कुङ्कुमं कणा ॥१४८॥
जातोफलं लक्ष्मञ्च चन्दनञ्चेति कार्ष्णिकान् ।
चूर्णानिमांस्ततः कुर्यादहिफेनं पलोन्मितम् ॥१४९॥
सर्वमेकीकृतं चूर्णं माषैकं मधुना लिहेत् ।
शक्रस्तम्भकरं चूर्णं पुंसामानन्द कारकं ।
नारीणां प्रीतिजननं सेवेत निशिकामुकः १५० आकार करभादिः

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

वटका शाय कथ्यन्ते तन्नाम गुटिका वटी ।
मोद को वटिका पिण्डी गुडो वर्जिस्तयोच्यते ॥१॥

लेहवत्साध्यते वक्रौ गुडौ वा शर्करा प्रवा ।
 गुग्गुलुर्वा क्षिपेत्तत्र चूर्णं तन्निर्मिता वटी ॥ २ ॥
 कुर्याद्द्विक्रिसिद्धे न कचिद्गुग्गुलुमा वटीम् ।
 द्रवेण मधुना वापि गुटिकां कारयेत् बुधः ॥ ३ ॥
 सिता चतुर्गुणा देया वटीषु द्विगुणो गुडः ।
 चूर्णाच्चूर्णसमः कार्थ्यो गुग्गुलुर्मधु तत्त्वमम् ॥ ४ ॥
 द्रवञ्च द्विगुणं देयं भोदकेषु भिषग्वरैः ।
 कर्षप्रमाणा तन्मात्रा बलं दृष्ट्वा प्रयुज्यते ॥ ५ ॥
 इन्द्रवारुणिका मूस्तं शुण्ठो दन्तो हरितकी ।
 त्रिवृक्षटी-विडङ्गानि गोक्षुर चित्रक स्तथा ॥ ६ ॥
 तेजोह्वा च द्विकर्षाणि पृथग् द्रव्याणि कारयेत् ।
 सूरणस्य पलान्यष्टौ वृद्धदारु चतुष्पलम् ॥ ७ ॥
 चतुःपलं स्यात्भस्मात् काथयेत्तत्र मेकतः ।
 जलद्रोणे चतुर्थार्धं गृह्णीयात्काथ मुत्तमम् ॥ ८ ॥
 काथ्यद्रव्यास्त्रिगुणितं गुडं क्षिप्वा पुनः पचेत् ।
 सम्यक् पक्वञ्च तं ज्ञात्वा चूर्णाखेतानि दापयेत् ॥ ९ ॥
 चित्रकत्रिवृता दन्तो तेजोह्वाः पलिकाः पृथक् ।
 पृथक् त्रिपलिकाः कार्थ्या व्योषेलामरिचत्वचः ॥ १० ॥
 निक्षिपे न्मधु शीते च तस्मिन् प्रस्थप्रमाणितम् ।
 एवं सिद्धो भवेच्छोमान् बाहुशालगुडः शुभः ॥ ११ ॥
 जवेदर्शासि सर्वाणि गुग्गुलुं वातोदरन्तथा ।
 आमवातप्रतिश्याय ग्रहणीक्षयपीनसान् ॥ १२ ॥
 हलीमकं पाण्डुरोगं प्रमेहञ्च रसायनं ।
 मरिचं कर्षमात्रं स्नातिपप्यसौ कर्षसन्निव ॥ १३ ॥

पर्वकर्वो यवचारः कर्षयुग्मश्च दाडिमम् ।
 एतच्चूर्णकृतं गुक्तादष्टकर्षगुह्येन हि ॥ १४ ॥
 शालप्रमाणां गुटिकां कृत्वा वज्जेऽवधारयेत् । [गुटिका ।
 अस्याः प्रभावात्सर्वेऽपि कासा यान्ते च संचयम् ॥ १५ ॥ मरिचादि-
 गुडशुण्ठी-शिवामुस्तैर्धारयेद्गुटिकां मुखे । [गुटिका
 श्वास-कासेषु सर्वेषु विभीतश्चापि केवलकम् ॥ १६ ॥ गुडादि-
 आमलं कमलं कुष्ठं लाजाञ्च वटरोहकम् ।
 एतच्चूर्णस्य मधुना गुटिकां धारयेच्छुखे ॥ १७ ॥ [टिका
 कृष्णां पटुं ग्रां हृत्पद्मा मुखगोषश्च दारुणम् । आमलकादिगु-
 विडङ्गं नागरं कृष्णा पथ्या-मल-विभीतकौ ॥ १८ ॥
 वचा गुडूचो भस्मातं सद्भिषं चात्र योजयेत् ।
 एतानि समभागानि गोमूत्रेणैव पेययेत् ॥ १९ ॥
 गुक्ताभा गुटिका कार्या दद्यादाद्र्कजै रसैः ।
 एका मज्जीर्णयुक्तस्य द्वे विशूच्यां च दापयेत् ॥ २० ॥
 तिस्रश्च सर्पदष्टस्य चतस्रः सन्निपातिके । [गुटिका ।
 गुटिका जीवनी नाम्नो सञ्जीवयति मानवम् ॥ २१ ॥ सञ्जीवनी
 व्योषाम्भवेतसं चय्यं तालीसं चित्रकन्तथा ।
 जीरकं तिलिङ्गीकश्च प्रत्येकं कर्षं भागिकम् ॥ २२ ॥
 त्रिसुगन्धं त्रिपाणं स्याद्गुडः स्यात्कर्षं विंशतिः ।
 व्योषादिगुटिका सेयं पीनसश्वासकासजित् ॥ २३ ॥
 रुचिस्वरकराख्याता प्रतिश्याय प्रणाग्निनी व्योषादिगुटिका ।
 आमेषु सगुडां शुण्ठीमज्जीर्णं गुडपिप्पलीम् ॥ २४ ॥
 कण्ठे जीरगुडं दद्यादर्शःसु सगुडाभवाम् ।
 आमाद्यजीर्णादौ गुटिका चतुष्टयमाह

वृद्ध-दारकभस्मातशुण्ठीचूर्णेन योजितः ॥ २५ ॥ [मोदकः
 मोदकः सगुडो हन्यात् षड्विधार्शःकृतं रुजम् । वृद्धदारक-
 शुष्कसूरण-चूर्णस्य भागान् द्वात्रिंशदाहरेत् ॥ २६ ॥
 भागान् षोडश-चित्तस्य शुण्ठ्या भागचतुष्टयम् ।
 द्वौ भागौ मरिचस्यापि सर्वाण्येकत्र चूर्णयेत् ॥ २७ ॥
 गुडेन पिण्डिकां कुर्यादर्थसां नाशनं परम् । सूरणपिण्डी ।
 सूरणो वृद्धदारक भागैः षोडशभिः पृथक् ॥ २८ ॥
 सुशली-चित्तकौ ज्ञेया वष्टभागमितौ पृथक् ।
 शिवा विभौतकौ धात्री विडङ्गं नागरं कणा ॥ २९ ॥
 भस्मातः पिप्पलीमूलं तालीसञ्च पृथक् पृथक् ।
 चतुर्भाग-प्रमाणानि त्वगेला मरिचन्तथा ॥ ३० ॥
 द्विभागमात्राणि पृथक् ततस्त्वेकत्र चूर्णयेत् ।
 द्विगुणेन गुडेनाथ वटकान् कारयेद् बुधः ॥ ३१ ॥
 प्रब्रलाम्बिकारा एते तथार्शो नाशनाः पराः ।
 ग्रहणीं वातकफजां श्वासं कासं क्षयामयम् ॥ ३२ ॥
 ग्रीहानं श्लेष्मदं शोथं हिक्कां मेहं भगन्दरम् ।
 निहन्ति पलितं वृथा तथा मेध्या रसायनी । सूरणवटकः ।
 त्रिफला त्रूषणं चव्यं पिप्पलीमूलचित्तकौ ॥ ३३ ॥
 दारु माचिकधातु स्त्वक् दार्वीमुस्तं विडङ्गकम् ।
 प्रत्येकं कर्षमात्राणि सर्वं द्विगुणितं तदा ॥ ३४ ॥
 मण्डूरं चूर्णयेच्छुद्धं गोमृते ऽष्टगुणे क्षिपेत् ।
 पक्ताच्च वटकान् कृत्वा दद्यात्तत्रानुपानतः ॥ ३५ ॥
 कामलापाण्डु मेहार्शाः शोथ-कुष्ठ-कफामयान् ।
 ऊरु स्तम्भं मज्जीर्यञ्च ग्रीहानं नाशयन्तिच ॥ ३६ ॥ मण्डु रवटकः

चन्द्रप्रभा वचा मुस्ता भूनिम्बाऽमरदारुकम् ।
 हरिद्रा ऽतिविषा दार्वी पिप्पलीमूल चिचकम् ॥३७॥
 धान्यकं त्रिफलाचव्यं विडङ्गं गजपिपली ।
 व्योषं माक्षिकधातुश्च द्वौ चारौ लवणत्रयम् ॥३८॥
 एतानि शाणमात्राणि प्रत्येकं कारयेद् वुधः ।
 त्रिहृत्स्नीपत्रकं च त्वगेला वंशलोचना ॥३९॥
 प्रत्येकं कर्षमात्राणि कुर्यादृतानि बुद्धिमान् ।
 द्विकर्षं हतलोहं स्यात् चतुष्कर्षां सिता भवेत् ॥४०॥
 शिला-जत्व-ष्टकर्षं स्यादष्टौ कर्षाश्च गुग्गुलीः ।
 एभि रैकत्र संचुसैः कर्त्तव्या गुटिका शुभा ॥४१॥
 चन्द्रप्रभेतिविस्थाता सर्वरोग-प्रणाशिनी ।
 प्रमेहं विंशतिः कच्छं मूत्रावातं तवाश्मरीम् ॥४२॥
 विबन्धानाहशूलानि मेहनं ग्रन्थमर्बुदम् ।
 चन्द्रवृद्धिं तथापाण्डुं कामलाश्च हलीमकम् ॥४३॥
 चण्डवृद्धिं कटीशूलं खासं कासं विचर्चिकाम् ।
 कुष्ठान्यर्शांसि कण्डुश्च ग्रीहीदरभगन्दरम् ॥४४॥
 दन्तरोगं नेत्ररोगं स्त्रीणामार्त्तवजां रुजम् ।
 पुंसां शुक्रगतान् रोगाश्चन्द्राग्नि मरुचिन्तया ॥४५॥
 वातपित्तकफं हन्या हन्या हन्या रसायनी । [गुटिका ।
 चन्द्रप्रभायां कर्षस्तु चतुःशाणं विधीयते ॥४६॥ चन्द्रप्रभादि
 यवानौ जीरकं धान्यं मरिचं गिरिकर्णिका ।
 अजमोदापकुक्षौ च चतुःशाणापृथक् पृथक् ॥४७॥
 हिङ्गु षट् शाणिकं कार्यं चारौ लवणपञ्चकम् ।
 त्रिहृत्पाटमितैः शाणैः प्रत्येकं कल्पयेत् सुधीः ॥४८॥

दन्तो शटौ पौष्करश्च विडङ्गं दाडिमं शिवा ।
 चित्रोन्मत्तवेतसः शुण्ठीशाणैः षोडशभिः पृथक् ॥४८॥
 वीजपूर-रसेनैषां गुटिकां कारयेद् बुधः ।
 घृतेन पयसा मद्यै रक्षै रूष्णोदकेन वा ॥५०॥
 पिवेत् काङ्गायनप्रोक्तां गुटिकां गुल्मनाशिनीम् ।
 मद्येन वातिकं गुल्मं गोक्षीरेण च पैत्तिकं ॥५१॥
 मूत्रेण कफगुल्मश्च दशमूलैस्त्रिदोषजम् ।
 उट्टोदुग्धेन नारीणां रक्तगुल्मं निवारयेत् ॥५२॥
 हृद्रोगं ग्रहणीं शूलं क्रिमोन्मत्तं नाशयेत् । कङ्गायनगुटिका
 नागरं पिप्पलीमूलं पिप्पली-चव्यचित्रकौ ॥५३॥
 मृष्टं हिङ्ग्वजमोदाच सर्षपा जीरकद्वयम् ।
 रेणुकेन्द्रयवा पाठा विडङ्गं गजपिप्पली ॥५४॥
 कटुक्रातिविषा भार्गी वचामूर्ध्वति भागतः ।
 प्रत्येकं शाणिकानि स्युर्द्रव्याणीमानि विंशतिः ॥५५॥
 द्रव्येभ्यः सकलेभ्यश्च त्रिफला त्रिगुणा भवेत् ॥
 एभिश्चूर्णीं कृतेः सर्वैः समो देयश्च गुग्गुलुः ॥५६॥
 वङ्गरौप्यं च नागश्च लोहसारस्तथाभ्रकम् ।
 मण्डूरं रससिन्दूरं प्रत्येकं पलसम्मितम् ॥५७॥
 गुडपाकसमं कृत्वा इमं दद्याद्यथोचितम् ।
 एकपिण्डं ततः कृत्वा धारयेद् घृतभाजने ॥५८॥
 गुटिका शायामात्रा तु कृत्वा ग्राह्या यथोचिता ।
 गुग्गुलुर्योगराजोऽयं त्रिदोषघ्नो रसायनः ॥५९॥
 मैथुनाहारपानानां त्यागो नैवात्र विद्यते ।
 सर्वान् वातमयान् कुष्ठान्नाशयेत् ग्रहणीगदम् ॥६०॥

प्रमेहं वातरक्तञ्च नाभिशूलं भगन्दरम् ।
 उदावर्त्तं चयं गुल्म मपस्मार सुरोग्रहम् ॥६१॥
 मन्दाग्निं श्वासकासञ्च नाशये दुरुचिन्तया ।
 रेतोदोषहरः पुंसां रजोदोषहरः स्त्रियाम् ॥६२॥
 पुंसां मपत्यजनको वन्ध्यानां गर्भदस्तथा ।
 रास्त्रादिकाथ संयुक्तो विविधं हन्तिमारुतम् ॥६३॥
 काकोल्यादिशृतात् पित्तं कफमारग्वधादिना ।
 दार्वीशृतेन मेहांश्च गोमूत्रेण च प्राण्डुताम् ॥६४॥
 मेदोवृद्धिञ्च मधुना कुष्ठं निम्बशृतेन च ।
 छिन्नां काथेन वातास्रं शीथं मूलकजातशृतात् ॥६५॥
 पाटलाकाथ-सहितो विषं मूषकजं जयेत् ।
 त्रिफलाकाथ-सहितो नेत्रार्त्तिं हन्ति दारुणाम् ॥६६॥
 पुनर्नवादिकाथेन हन्यात्सर्षोदराण्यपि । योगराजगुग्गुलुः ।
 त्रिफलाया स्त्रयः प्रस्थाः प्रस्थैकममृता भवेत् ॥६७॥
 संचुद्य लोहपात्रेण सार्द्धद्रोणाम्बुना प्रचेत् ।
 जलमर्द्धशृतं ज्ञात्वा गृह्णीया इस्त्रगालितम् ॥६८॥
 ततः काथे क्षिपेच्छुद्धं गुग्गुलुं प्रस्थसम्मितम् ।
 पुनपचेदयःपात्रे द्रव्यान् संघर्षयेन्मुहुः ॥६९॥
 सान्द्रीभूतं च तं ज्ञात्वा गुडपाकसमाकृतिः ।
 शूर्णीकृत्य ततस्तत्र द्रव्याणी-मानि निक्षिपेत् ॥७०॥
 त्रिफला द्विफला त्रिधा गुडूची पलिका मता ।
 षड्वचं चूषणं प्रोक्तं विडङ्गानां पलार्द्धकम् ॥७१॥
 दन्ती कर्षमिता कार्या बृहत्कर्षमिता स्मृता ।
 ततः पिण्डीकृतं सर्वं घृतपात्रे विनिक्षिपेत् ॥७२॥

गुटिकां शायमात्रेण युक्ताद्दोषादपेक्षया ।
 अनुपाने भिषग् दद्यात् कोष्णं नीरं पयोऽथवा ॥७३॥
 मञ्जिष्ठादिशृतं वापि युक्तियुक्तं ततः परम् ।
 जयेत्सर्वाणि कुष्ठानि वातरक्तं त्रिदोषजम् ॥७४॥
 सवव्रणानि गुल्मांश्च प्रमेहपिडकान्तथा ।
 प्रमेहोदर मन्दाग्निं कासं श्वयथुपाण्डुताम् ॥७५॥
 निहन्ति चामयान् सर्वान् उपयुक्तो रसायनः ।
 कैशोरिकाभिधानोऽयं गुग्गुलुः कान्तिकारकः ॥७६॥
 वाक्कादिना नेत्रगदान् गुल्मादीन् वरुणादिना ।
 क्वाथेन खदिरस्यापि व्रणकुष्ठानि नाशयेत् ॥७७॥
 अम्बुं तीक्ष्णमजीर्णञ्च व्यायामं श्रममातपम् ।
 मद्यं रोषं त्यजेत्सम्यग् गुणार्थी पुरस्सेवकः ७८ कैशोरगुग्गुलुः
 चिपलं त्रिफलाचूर्णं कृष्णाचूर्णं फलोन्मितम् ।
 गुग्गुलुं पञ्चपलिकं क्षौदयेत् सर्वमेकतः ॥७९॥
 ततस्तु गुटिकां कृत्वा प्रयुक्ताद्दोषादपेक्षया । [गुग्गुलुः ।
 भगन्दरं गुल्मशोधा-वर्णांसि च विनाशयेत् ॥८०॥ त्रिफला
 अष्टाविंशति संख्यानि पलान्धानीय गोक्षुरोः ।
 विपचेत् षड्गुणे नीरे क्वाथो ग्राह्योऽर्जशेवतः ॥८१॥
 ततः पुनः पचेत्तत्र पुरं सप्तपलं चिपेत् ।
 गुहपाकसमाकारं ज्ञात्वा तं तत्र निक्षिपेत् ॥८२॥
 त्रिकट त्रिफला मुस्तं चूर्णितं पलसप्तकम् ।
 ततः पिण्डीकृतस्यास्य गुटिका सुखयोजिता ।
 हृत्वात् प्रमेहं कच्छश्च प्रदरं मूत्रघातकम् ॥८३॥
 वातास्रं वातरोगांश्च शकदोषं तथाश्मरीम् । गोक्षुरादिगुग्गुलुः

त्रिफलाष्टपलं कार्यं भस्मातश्च चतुष्पलम् ॥८४॥
 वाकुषी पञ्च पलिका विडङ्गानां चतुः पलं ।
 हृतं लौहं तिष्ठैव गुग्गुलुश्च शिलाजितु ॥८५॥
 एकैकं पलमात्रं स्यात्पलाष्टं पीष्कारं भवेत् ।
 चित्रकस्य पलार्धं स्याद् द्विशाणं मरिचं भवेत् ॥८६॥
 नागरं पिप्पलीमुस्तं त्वगीलापत्रं कृद्धमम् ।
 शाणोन्मितं स्यादेकैकं चूर्णं येत्सर्वमेकतः ॥८७॥
 ततस्तद्विप्रेचयं पक्वसंण्डं च तत्समे ।
 मोदकान् पलिकान् कृत्वा प्रयुञ्जीत यथोचितम् ॥८८॥
 हन्यात् सर्वाणि कुष्ठानि त्रिदोष प्रभवामयान् ।
 भगन्दर-ग्रीह-गुल्मान् जिह्वातालुगलामयान् ॥८९॥
 शिरोऽक्षिप्रगतान् रोगानन्यान् पृष्ठगदानपि ।
 प्राग्भोजनस्य दीयं स्याद् दधःकायस्थिते गदे ॥९०॥
 भेषजं भक्तमध्ये च रोगी जठरसंस्थिते ।
 भोजनस्योपरि ग्राह्यं मूर्ध्वजत्रु गदेषु च ॥९१॥ त्रिफलामौदकः
 काश्चिन्नारत्वचो ग्राह्यं पलविंशतिकं बुधैः ।
 त्रिकटुं द्वादश-पलं त्रिफला षट्-पला भवेत् ॥९२॥
 पलैको वरुणः कार्य एलात्वकपञ्चजन्तथा ।
 एकैकं कर्षमानं स्यात्सर्वाण्येकत्र चूर्णयितुं ॥९३॥
 याक्चूर्णमिदं सर्वं तावन्मात्रसु गुग्गुलुः ।
 सङ्गुह्य सर्वं मेकत्र पिण्डं कृत्वा च धारयेत् ॥९४॥
 गुटिकाः शाणिकाः कृत्वा प्रातर्ग्राह्या यथोचिताः ॥
 गण्डमालां जयत्पुष्पामपचीमर्बुदानि च ॥९५॥
 यन्मूत्रं व्रणानि गुल्माश्च कुष्ठानि च भगन्दरम् ।

प्रदेयं खानुपानार्थं काथो कुण्डितिकाभवः ॥८६॥ [गुग्गुलुः]

काथः खंदिरसारस्य पथ्या-काथोऽथ चोष्णकम् । कण्ठनाद-

निसुषं माषचूर्णं स्यात्तथा गोधूम-सम्भवम् ॥८७॥

निसुषं यवचूर्णं च शालितण्डुलकंस्तथा ।

सूक्ष्मञ्च पिप्पलीचूर्णं पलिकान्युपकल्पयेत् ॥८८॥

एतदेकीकृतं सर्वं भज्येद्भोष्टतेन च ।

अर्द्धमात्रेण सर्वेभ्यः स्ततः सुष्ठुसमं विप्रेत् ॥८९॥

जलञ्च द्विगुणं दत्त्वा पाचयेत्तं शनैः शनैः ।

ततः पक्वं समुद्धृत्य कृत्वा कुर्वीत मोदकान् ॥९०॥

मुक्ता सायं पलैकञ्च पिबेत्क्षीरं चतुर्गुणम् ।

वर्जनीयो विशेषेण चारास्त्री हौ रसावपि ॥९१॥

कृत्वेवं रमयेच्चारौ ब्रह्मी न क्षीयते नरः । माषादिमोदकः ।

अथ अष्टमोऽध्यायः ।

काथस्य स्यात्पुनः पाकादधनत्वं सा रसक्रिया ।

सोऽवलेहश्च लेहः स्यात्तस्मान्ना स्यात् पलोर्मिता ॥९२॥

सिता चतुर्गुणा कार्या चूर्णाञ्च द्विगुणो गुडः ।

द्रवं चतुर्गुणं दद्यादिति सर्वत्र निश्चयः ॥९३॥

मुपक्वेतन्नुमत्त्वे स्यादवलेहेषु मज्जनम् ।

स्थिरत्वं पीडितो मुद्रागस्त्वर्णरसोन्नवः ॥९४॥

दुग्धमिक्षुरसं मूत्रं पञ्चमूलकषायजम् ।

वासाकाथं यक्षत्योष्य मनुपानं प्रशस्यते ॥९५॥

कण्टकारीतुला तीरे क्षीणे पक्त्वा कषायकम् ।

पादशेषं गृहीत्वा च तस्मिंश्चूर्णानि दापयेत् ॥९६॥

वृषक् पलांशान्येतानि गुडूचीचव्यचित्रकाः ।
 सुस्तं ककटशृङ्गी च चूषणं धन्वयासकः ॥६॥
 भार्गी राक्ष्वा शटी चैव शर्करा पलविंशतिः ।
 प्रत्येकञ्च पलान्यष्टौ प्रदद्याद् घृततैलयोः ॥७॥
 पक्वा लेहत्वमानीय शीतं मधुपलाष्टकम् ।
 चतुष्पलं त्वगाक्षीरं पिप्पलीनां चतुष्पलम् ॥८॥
 क्षिप्त्वा निदद्यात् सुदृढे मृगमये भाजने शुभे । [वलेहः ।
 लेहोऽयं हन्ति हिक्कात्तिश्वासकासान्शेषतः ॥९॥ कण्टकार्य-
 पाटलाऽरणिकाश्मथ्योर्विस्वारलुङ्गगोक्षुराः ।
 पथ्यौ वृहत्थो पिप्पलाः शृङ्गी द्राक्षाश्चाम्बुताभया ॥१०॥
 बलाभूम्यामलीचासा ऋद्धी जीवन्तिका शटी ।
 जीवकषभकौ सुस्तं पीष्करं काकनासिका ॥११॥
 सुहृपर्णी माषपर्णी विदारोच पुनर्नवा ।
 काकोत्थी कमलं मेदे सूक्ष्मैलागुरुचन्दनम् ॥१२॥
 एकैकं पलसम्मानं स्थूल चूर्णितं मौषधम् ।
 एकीकृत्य महत्पात्रे पञ्चामलशतानि च ॥१३॥
 पचेद् द्रोणजलं क्षिप्त्वाग्राह्यं मष्टावशेषितम् ।
 ततस्तु तान्यामलानि निष्कलीकृत्य वाससा ॥१४॥
 दृढहस्तेन संपीक्य क्षिप्त्वा तत्र ततो घृतम् ।
 यत्नसप्तमितं तानि किञ्चिद् भृष्टात्पवङ्गिना ॥१५॥
 ततस्तत्र क्षिपेत् काथं खण्डञ्चाह-पलीन्मितम् ।
 लेहवत्साधयित्वा च चूर्णनीमानि दापयेत् ॥१६॥
 पिप्पली द्विपला देया तुगाक्षीरी चतुष्पला ।
 प्रत्येकं च त्रिशाणं स्यात्स्वर्गलापत्रकेशरम् ॥१७॥

नतश्चेकी कते तमिन् क्षिपेत् स्त्रीद्रव्यं पट्टमक्षम् ।

इत्थं तच्चान्नप्रोक्तं च्यवन-प्रास-संज्ञितम् ॥१८॥

लेहं वह्निवत् दृष्ट्वा खादेत् क्षीणो रसायनम् ।

बालहृद्वाः क्षतक्षीणा नारीक्षीणाश्च शोणितः ॥१९॥

हृद्रोगिणः स्वरक्षीणाः ये नरा स्तेषु युज्यते ।

कासं श्वासं पिपासाञ्च वातास्रं सुरसोयहम् ॥२०॥

वात-पित्तं शूलदोषं मूत्रदोषञ्च नाशयेत् ।

मेधां स्मृतिं स्त्रीषु हर्षं कान्तिं वर्णप्रसन्नताम् ॥२१॥

अस्यो-पयोगादाप्नोति नरो जीर्णविवर्जितः । च्यवनप्राशावशिष्टः

निष्कलीकृत्य कुष्माण्ड-खण्डामलगतं पचेत् ॥२२॥

निक्षिप्य द्विगुणं नीरं अर्द्धं शिष्टञ्च गृह्यते ।

तानि कुष्माण्डखण्डानि पीडयेद् दृढवाससा ॥२३॥

आतपे गोषयेत्किञ्चिच्छूलाग्रैर्वहुशो व्यधित् ।

क्षिप्त्वा ताम्रकटाहं च दद्यादष्टपलं घृतम् ॥२४॥

तेन किञ्चिद्भर्जयित्वा पूर्वोक्तञ्च जलं क्षिपेत् ।

खण्डाखलगतं दत्त्वा सर्वं मेकत्र पात्रयेत् ॥२५॥

सुपक्वे पिप्पली गुण्ठी जीराणां द्वेपले पृथक् ।

पृथक् पलाहं धान्याकं पत्रैला मरिचं त्वचम् ॥२६॥

चूर्णीकृत्य क्षिपेत्तत्र घृतार्द्धं स्त्रीद्रमावपेत् ।

खादेदग्निवत्तुं दृष्ट्वा रक्तपित्ती ज्वरी च यी ॥२७॥

शीषट्पणाभ्रमच्छर्दिं श्वासकासघतातुरः ।

कुष्माण्डकापलेहोऽयं बालहृद्भेषु युज्यते ॥२८॥

उरःसन्धानं कटुं हृष्यो हं हृष्यो बलकल्पतः । कुष्माण्डकापलेहः

युक्त्या कुष्माण्डखण्डस्य मूरसं क्षिपेत्सुधीः ॥२९॥

अशंसामूढवातानां मन्दाग्नीनाञ्च युज्यते। खण्डसुरवावलेहः
 हरीतकी शतं भद्रं यवानामीमादकन्तथा ॥३०॥
 पलानि दशमूलस्य विंशतिञ्च नियोजयेत् ।
 चित्रकः पिप्पलीमूलमपामार्गः शटी तथा ॥३१॥
 कपिकण्डूः शङ्खपुष्पी भार्गी च गजपिप्पली ।
 वलापुष्करमूलञ्च पृथग्निहपलमात्रया ॥३२॥
 पचेन्मृच्छाटके नीरे यवैः स्त्रिकैः शृतं नयेत् ।
 तन्नाभयाशतं दद्यात् क्षाये तस्मिन् विचक्षणः ॥३३॥
 सर्पिस्तैलाष्टपलकं क्षिपेद्गुडतुलान्तथा ।
 पक्त्वा लेहत्वमानीय सिद्धं शीते पृथक् पृथक् ॥३४॥
 क्षौद्रञ्च पिप्पलीचूर्णं दद्यात् कुडवमात्रया ।
 हरीतकीद्वयं खादेत्तेन लेहेन नित्यशः ॥३५॥
 क्षयं कासं क्जरं श्वासं हिकार्शीरुचि पीनसान् ।
 ग्रहणीं नाशये देव वलीपलितनाशनः ॥३६॥
 बलवर्णकरः पुंसामवलेहो रसायनः । [हरीतकी ।
 विहितोऽगस्त्यमुनिना सर्वरोग प्रणाशनः ॥३७॥ अगस्त्य-
 कुटज-त्वक्कुलां द्रोणे जलस्य विपचेत् सुधीः ।
 कषायं पादशेषञ्च गृह्णीया हस्तगालितम् ॥३८॥
 त्रिंशत्पलं गुडस्यात्र दत्त्वा च विपचेत्पुनः ।
 सान्द्रत्वमागतं दृष्ट्वा चूर्णानीमानि दापयेत् ॥३९॥
 रसाक्षनं मोचरसं त्रिकटु त्रिफला तथा ।
 लज्वालु चित्रकं पाठा विस्वमिन्द्र-यवं वचा ॥४०॥
 भस्मातकं प्रतिविषं विडङ्गानिच वालकम् ।
 प्रत्येकं पलसंभानं घृतस्य कुडवन्तथा । ॥४१॥

सिद्धशीते ततो दद्याद्बधुनः कुङ्कुमं तथा ।
जयेदेषोऽवलेहस्तु सर्वाण्यर्शांसि वेगतः ॥४२॥
दुर्नामप्रभवान् रोगानतीसार मरोचकम् ।
अहृणीं पाण्डुरोगञ्च रक्तपित्तञ्च कामलाम् ॥४३॥
अम्लपित्तं तथा शोथं कार्श्यञ्चैव प्रवाहिकाम् ।
अनुपाने प्रयोक्तव्यमान्द्यं तक्रं पयो दधि ॥४४॥
घृतं जलं वा जीर्णं च पथ्यभोजी भवेन्नरः । कुटजाद्योऽवलेहः
कुटजत्वक् तुलामर्द्धं द्रोणनीरे विपाचयेत् ॥४५॥
पादशेषशृतं नीत्वाक्षूर्णान्येतानि दापयेत् ।
लज्जालुधातुकी विष्वं पाठामोचरसस्तथा ॥४६॥
मुस्तं प्रतिविषा चैव प्रत्येकं स्यात्पलं पलम् ।
ततस्तु विपचेद्भूयो यावद्दूर्वा प्रलेपनम् ॥४७॥
जलेन क्षागदुग्धेन पीतो मण्डेन वा जयेत् ।
सर्वातिसारान् घोरांश्च नानावर्णान् सवेदनान् ॥४८॥ [वलेहः]
असृग्दरं समस्तञ्च सर्वांशीं सि प्रवाहिकाम् । कुटजाष्टका-

अथ नवमोऽध्यायः ।

कल्काश्चतुर्गुणीकृत्य घृतं वा तैलमेव च
चतुर्गुणे द्रवे साध्यं तस्य मात्रा पलोन्मिता ।
निक्षिप्य क्वाथयेत्तृणं क्वाथ-द्रव्याश्चतुर्गुणम् ॥१॥
पादशिष्टं गृहीत्वा च स्नेहं तेनैव साधयेत् ।
चतुर्गुणं सृग्दुग्धे कठिनेऽष्टगुणं जलम् ॥२॥
अत्यन्तकठिने द्रव्ये नीरं षोडशकं मसम् ।

तथाच मध्यमे द्रव्ये दद्यादष्टगुणं पयः ॥३॥
 कर्षादितः पलं यवत् क्षिपेत् षोडशकं जलम् ।
 तदूर्ध्वं कुडवं यावद्भवेदष्टगुणं जलं ॥४॥
 प्रस्थादितः क्षिपेत्क्षीरं खारी यावच्चतुर्गुणम् ।
 शम्बुक्वाथरसैर्युक्तं पृथक् स्नेहस्य साधनम् ॥५॥
 कल्कस्यांशं तत्र दद्याच्चतुर्थं षष्ठमष्टमम् ।
 दुग्धे दधिरसे तत्रै कल्को देयोऽष्टमांशकः ॥६॥
 कल्कस्य सम्यक्पाकार्यं तोयमत चतुर्गुणम् ।
 द्रवाणि यत्र स्नेहेषु पञ्चादीनि भवन्ति हि ॥७॥
 तत्र स्नेहसमान्याहुर्यथापूर्वं चतुर्गुणम् ।
 द्रवेण केवलेनैव स्नेहपाको भवेद्यदि ॥८॥
 तत्राम्बुपिष्टः कल्कः स्याज्जलञ्चात्र चतुर्गुणम् ।
 क्वाथेन केवलेनैव पाको यत्नेरितः कश्चित् ॥९॥
 क्वाथद्रव्यस्य कल्कोऽपि तत्र स्नेहे प्रयुज्यते ।
 कल्कहीनस्तु यः स्नेहः स साध्यः केवले द्रवे ॥१०॥
 पुष्पकल्कस्तु यः स्नेहस्तत्र तोयं चतुर्गुणम् ।
 स्नेहात् स्नेहाष्टमांशश्च पुष्पकल्कः प्रयुज्यते ॥११॥
 वर्त्तिवत् स्नेहकल्कः स्याद्यदाङ्गुल्या विमर्दितः ।
 शब्दहीनोऽग्नि-निक्षिप्तः स्नेहसिद्धो भवेत्तदा ॥१२॥
 यदा फेनोद्गमस्तैले फेनशक्तिस्य सपिषि ।
 गन्ध-वर्ण-रसोत्पत्तिः स्नेहसिद्धिस्तदा भवेत् ॥१३॥
 स्नेहपाकं स्निग्धा प्रोक्तीष्टदुर्मन्थः स्वरस्तत्रा ।
 ईषत्तरसकल्कस्तु स्नेहपाको नृदुर्भवेत् ।
 मध्यपाकस्य सिद्धिश्च कल्कोन्नीरसकोसजे ॥१४॥

ईषत्काठिनकल्पाय स्नेहपाको भवेत् खरः ।
 तदूर्ध्वं दग्धपाकः स्याद्वाहकनिष्प्रयोजनः ॥१५॥
 आमपाकश्च निर्वीर्यो ब्रह्मिमान्धकरो गुरुः ।
 नस्यार्थं स्यान्मृदुः पाको मध्यमः सर्वकर्मसु ॥१६॥
 अभ्यङ्गार्थं खरः प्रीक्षो युक्तागादेवं यथोचितम् ।
 घृततैलगुडादींश्च साधयेन्नैकवासरे ॥१७॥
 प्रकुर्वन्त्युषिता स्त्रोते विशेषाद्गुणसञ्चयम् ।
 पिप्पलीपिप्पलीमूलं चञ्चचित्तं कृत्वा नगरैः ॥१८॥
 ससैन्धवैश्च पलिकैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
 क्षीरं चतुर्गुणं दत्त्वा तत्घृतं ग्रीहनाशनम् ॥१९॥
 विषमज्वरमन्दाग्निहरं रुचिकरं परम् । घट्पलं घृतं ।
 पिप्पली पिप्पलीमूलं चित्रको-हस्तिपिप्पली ॥२०॥
 श्वदंष्ट्रानागरं धान्यं पाठाविल्वं यवानिका ।
 द्रव्यैश्च पलकैरेतैश्चतुःषष्टिपलं घृतम् ॥२१॥
 घृताञ्चतुर्गुणं देयं चाङ्गेरीखरसं बध्नेः ।
 तथा चतुर्गुणं दत्त्वा दधिसर्पिर्विपाचयेत् ॥२२॥
 शनः शनैर्विपक्तायं चाङ्गेरीघृतमुत्तमम् ।
 तत् घृतं कफवातघ्नं ग्रहण्यर्गोविकारनुत् ॥२३॥
 हृत्थानाहगुदभ्रंशं मूत्रकृच्छ्रं प्रवाहिकाम् । चाङ्गेरीघृतं ।
 मज्जराणां पलशतं नीरद्रोणे विपाचयेत् ॥२४॥
 पादंशेष शृतं नीत्वा दत्त्वा विल्वपलाष्टकम् ।
 घृतप्रस्थं पचेत्तेन सर्वातीसारनाशनम् ॥२५॥
 ग्रहणीभिन्नविट्कश्च नाशयेच्च प्रवाहिकाम् । मसूरायं घृतं ।
 अश्वगन्धा पलशतं तदूर्ध्वं गोक्षुरं मतम् ॥२६॥

शतावरी विदारौ च शालिपर्णी बलाहता ।
 अश्वत्थश्च शङ्खानि पद्मबीजं पुनर्नवा ॥२७॥
 काश्मर्याश्च फलश्चैव माषबीजं तथैव च ।
 पृथग् दशपलान् भागांश्चतुर्दशैः शसः पचेत् ॥२८॥
 द्रोणशेष रसे तस्मिन् पचेच्चैव घृताढकम् ।
 मृद्वीका पद्मकं कुष्ठं पिप्पली रक्तचन्दनम् ॥२९॥
 पत्रकं नागपुष्पञ्च आकगुप्तफलन्तथा ।
 नीलोत्पलं सारिवे द्वे जीवनीयगण स्तथा ॥३०॥
 पृथक्कर्व समान् भागांश्च कुर्यात् पलद्वयम् ।
 रसस्य पीण्डं के क्षुप्तं मादकैकं समाहरेत् ॥३१॥
 रक्तपित्तं क्षतं क्षीयं कामलां वातशीघ्रितम् ।
 हलीमकं पाण्डुरोगं वर्णभेदं स्वरक्षयम् ॥३२॥
 भूतकच्छसुरोदाहं पार्श्वशूलञ्च नाशयेत् ।
 एतत्सर्पिः प्रयोक्तव्यं बहन्तः पुरचारिणाम् ॥३३॥
 स्त्रीणाञ्चैवा-प्रजातानां दुर्वलानाञ्च देहिनाम् ।
 श्रेष्ठं बलकरं वर्ण्यं हृद्यं पुष्टिरसायनम् ॥३४॥
 भोजस्तेजस्करं हृद्यमायुष्यं प्राणवर्धनम् ।
 सम्वर्धयति शुक्रञ्च पुरुषं दुर्वलेन्द्रियम् ॥३५॥
 सर्करोगविनिर्मुक्तः पयःसिक्तो यथा द्रुमः ।
 कामदेव इति ख्यातं सर्पिरुक्तं महागुणम् ॥३६॥ कामदेव घृतं
 त्रिफलाद् निशे कौन्ती सारिवे द्वे प्रियङ्गुका ।
 शालिपर्णी पृष्टिपर्णी देवदार्व्ये-लवालुकम् ॥३७॥
 मतं विशाला दन्ती च दाडिमं नागकीशरम् ।
 नीलोत्पलै-लामञ्जिष्ठाविडङ्गं पद्मकुष्ठकम् ॥३८॥

जातीपुष्पं चन्दनञ्च तालीशं ब्रह्मती तथर ।
 एतेः कर्षसमैः कल्कैर्जलं दत्त्वा चतुर्गुणम् ॥३६॥
 घृतप्रस्थं पचेद्दीमानपक्वारे ज्वरे क्षये ।
 उष्मादि वातरक्ते च कासे मन्दाजले तथा ॥३७॥
 प्रतिश्याये कटौशूले हृत्तीयके चतुर्थके ।
 मूलकच्छे विसर्पे च कण्डूपाण्डू मये तथा ॥३८॥
 विषहये प्रमेहेषु सर्वथैव प्रयुज्यते । [कष्टतम् ।
 बन्ध्यानां पुच्छदं भूतयक्षरक्षोहरं स्मृतम् ॥३९॥ पानीयकल्याण
 अमृता क्वाथ कल्काभ्यां सक्षीरं विपचेद्घृतम् ।
 वातरक्तं जयत्वाश्च कुष्ठं जयति दुस्तरं ॥४०॥ अमृताद्यं घृतम
 सप्तच्छदं प्रतिविषा सम्पाकः कटुरोहिणी ।
 पाठाश्लुस्तमुगौरश्च त्रिफला पर्पटस्तथा ॥४१॥
 यटोलनिम्बमक्षिष्ठाः पिप्पली पञ्चकं शटी ।
 चन्दनं धन्वयासञ्च विशाले द्वे निशे तथा ॥४२॥
 गुडूची सारिवे द्वे च मूर्वावासा शतावरी ।
 चायन्तीन्द्रयवा यष्टी भूनिम्बाश्च भागिकाः ॥४३॥
 घृतं चतुर्गुणं दत्त्वा घृतादभिलकीरसः ।
 द्विगुणं सर्पिषश्चात्र जलमष्टगुणं भवेत् ॥४४॥
 तत्सिद्धं पाययेत्सर्पिर्वातरक्तेषु सर्वदा ।
 कुष्ठानि रक्तपित्तञ्च रक्तार्शंसि च पाण्डुताम् ॥४५॥
 हृद्रोगं गुल्मवीसर्पं प्रदरं गण्डमालिकाम् । [घृतं ।
 हृद्रोगं ज्वरश्चैव महातिक्तमिदं जयेत् ॥४६॥ महातिक्तक
 क्वासीसं द्वे निशे मुस्तं हरितालं मनःशिलाम् ।
 कम्पिप्तकं गन्धकञ्च विडङ्गं गुग्गुलुन्तथा ॥४७॥

सिक्थकं मरिचं शुण्ठीं तुल्यकं गौरसर्षपम् ।
 रसास्त्रनञ्च सिन्दूरं श्रीवासं रक्तचन्दनम् ॥५१॥
 हरिमेदं निम्बपत्रं करञ्जं सारिवां वचा ।
 मञ्जिष्ठा मधुकं मांसी शिरोषं लोधपद्मकम् ॥५२॥
 हरितकी प्रपुष्पाटं चूर्णयेत्कार्षिकं पृथक् ।
 ततस्तच्चूर्णं मालोद्य त्रिशत्पल-मिति घृते ॥५३॥
 स्थापये ताम्रपात्रे च घर्मे सप्त दिनानि वै ।
 अस्याभ्यङ्गेन कुष्ठानि द्रुद्र पामाविचर्चिकाः ॥५४॥
 शूकदोषविसर्पांश्च विस्फोटा वातरक्तजाः ।
 शिरा स्फोटोपदंशाश्च नाडीदुष्ट व्रणानिच ॥५५॥
 शोथोभगन्दरश्चैव लूताः शाम्यन्ति देहिनाम् ।
 शोधनं रोपणञ्चैव सुवर्णं करणं घृतम् ॥५६॥ कासीसाद्य घृतं
 जातीनिम्बपटोलञ्च हे निशे कटुरोहिणी ।
 मञ्जिष्ठामधुकं सिक्थं करञ्जोशीरसारिवा ॥५७॥
 तुल्यञ्च विपचे त्सम्यक्त्वैरेभि घृतं बुधः ।
 अस्य योगात् विरोहन्ति सूक्ष्मनाडीव्रणा अपि ॥५८॥ घृतं
 मर्माश्रिताः क्लेदिनश्च गभीराः सरुजो व्रणाः । जात्याद्य-
 चित्रकः शङ्खिनी पथ्या कम्पिज स्निग्धतायुगम् ॥५९॥
 हृददाहश्च सम्पाको दन्तीच त्रिपलं तथा ।
 कोशातकी देवदाली नौलिनीगिरिकर्षिका ॥६०॥
 शातला पिप्पलीमूलं विडङ्गं कटुकी तथा ।
 हेमचौरी च विपचेत्त्वैरेभिः विचूर्णितैः ॥६१॥
 घृतप्रस्थं स ह्येचौरं षट्पलं तु पञ्चद्वयम् ।
 अर्क-चौरस्य मतिमान् तत्किञ्च गुल्फकुष्ठञ्च ॥६२॥

हन्ति शूल सुदावर्त्तं शोथाऽध्मानभगन्दराद् ।
 शमयत्युदराब्धष्टौ निपौलं विन्दुसंस्थया ॥६३॥
 गोदुग्धेनोद्दुग्धेन कौलस्येन शृतेन वा ।
 उष्णोदकेन वा पीत्वा विन्दुवेगैर्विरिच्यते ॥६४॥
 एतद्विन्दुघृतं नाम नाभिलेपाद्विरिच्यते । विन्दुघृतम् ।
 त्रिफलाया रसप्रस्थं प्रस्थं वासा रसोद्भवम् ॥६५॥
 भृङ्गराज रसप्रस्थं प्रस्थमाजं पयः स्मृतम् ।
 दत्त्वा तत्र घृतप्रस्थं कल्कैः कर्षमितैः पृथक् ॥६६॥
 त्रिफला पिप्पली द्राक्षा चन्दनं सैन्धवं बला ।
 काकोली क्षीरकाकोली मेदा मरिचनागरम् ॥६७॥
 शर्करापुण्डरीकञ्च कमलञ्च पुनर्नवा ।
 निशायुग्मञ्च मधुकं सर्वैरेभिर्विपाचयेत् ॥६८॥
 मत्तान्धं नकुलान्धञ्च कण्डूपिक्वन्तथैवच ।
 नेत्रस्त्रावञ्च पटलं तिमिरं काचकं जयेत् ॥६९॥
 अन्येऽपि प्रशमं यान्ति नेत्ररोगाः सुदारुणाः ।
 त्रैफलं घृतमेतच्च पानेनस्यादिषू दितम् । त्रैफलं घृतम् ।
 द्वे हरिद्रे स्थिरामूर्वा सारिवा चन्दनद्वयैः ॥७०॥
 मधुपर्ण्याञ्च मधुक पद्मकेशरपद्मकैः ।
 उत्पलोक्षीर मेदाभिस्त्रिफला पञ्चवल्कलैः ॥७१॥
 कल्कैः कर्षमितैरेतैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
 विसर्पलूताविस्फोट विषकीट-व्रक्षापङ्कम् ॥७२॥ [घृतम्
 गौराद्यमिति विख्यातं सर्पिर्विषहरं स्मृतम् । गौराद्यं
 ब्रह्मामधुकरास्त्राभिर्दशमूलफल द्विकैः ॥७३॥

पृथग् द्विपलिकैरेभि द्रोणनीरेष पाचयेत् ।
 मयूरपक्ष पित्तान्नयक्षत्पादास्थ-वर्जितम् ॥७४॥
 पादशेषं शृतं नीत्वा क्षीरं दत्त्वाच तत्समम् ।
 घृतप्रस्थं पक्षेक्षम्यग् जीवनीयैः पिचून्मितैः ॥७५॥
 तत्सिद्धं शिरसः पीडामन्यापृष्ठग्रहन्तथा ।
 अदितं कर्णनासाच्च जिह्वागलरुजोजयेत् ॥७६॥
 पाने नस्थे तथाभ्यङ्गे कर्णपूरेषु युज्यते ।
 हेमन्तकाले शिशिरे वसन्तेषु च सैव्यते ॥७७॥ मयूर घृतम् ।
 त्रिफलां मधुकं कुष्ठं द्वे निशे कटुरोहिणी ।
 विडङ्गं पिप्पलीमुस्तं विशालाकट्फलं वचा ॥७८॥
 द्वे मेदे द्वे च काकोत्थीसारिवे द्वे प्रियङ्गुका ।
 शतपुष्पाहिङ्गुरास्त्रा चन्दनं रक्तचन्दनम् ॥७९॥
 जातीपुष्पं त्वगाक्षीरी कमलं शर्करा तथा ।
 अजमोदाच दन्तीच कल्कैरेतैश्च कार्ष्णिकैः ॥८०॥
 जीवद्वतसैकवर्णानां घृतप्रस्थं गवां पचेत् ।
 चतुर्गुणेन पयसा पचेदारण्यगोमयैः ॥८१॥
 सुतिथौ पुष्यनक्षत्रे ऋज्वाण्डे ताम्रजे तथा ।
 ततः पिवेच्छुभदिने नारी वा पुरुषोऽथवा ॥८२॥
 एतत् सर्पिर्नरः पीत्वा स्त्रीषु नित्यं वृषायते ।
 पुत्रानुत्पादयेद्द्वीरान् बन्धाऽपि लभते सुतम् ॥८३॥
 अनायुषं वा जनयेद्वावद्भूत्वा पुनः स्थिता ।
 पुत्रं प्राप्नोति सा नारी बुद्धिमन्तं शतायुषम् ॥८४॥
 एतत् फलघृतं नाम भारद्वाजेन भाषितम् ।
 अमुक्तं लक्ष्मणामूलं क्षिपन्तग्रत्तचिकित्सकाः । त्वै फलघृतम् ।

वृषनिम्बामृतां व्याघ्री पटोलानां सृतेन च ॥८५॥

कस्केन पक्वं सर्पिस्तु निहन्त्याद्विषमज्वरान् ।

पाण्डु कुष्ठं विसर्पञ्च कृमीनर्शांसि नाशयेत् । पञ्चतिक्तकं घृतम्

सहचरे द्वे त्रिफलां गुडूचीं संपुनर्नवां ॥८६॥

शुकनासां हरिद्रे द्वे रास्नां मेदां शतावरीम् ।

कस्कीकृत्य घृतप्रस्थं पचेत् क्षीरे चतुर्गुणे ॥८७॥

तस्मिन् पाययेन्मारीं योनिशूलनिप्रीडिताम् ।

पीडिता चलिता याच निःसृता विवृता च या ॥८८॥

पित्रयोनिश्च विभ्रान्ता घण्डयोनिश्च या स्मृताः ।

प्रपद्यन्ते हि ताः स्थानं गर्भं गृह्णन्ति चासक्तम् ॥८९॥

एतत् फलघृतं नाम योनिदोषहरं परम् ॥ लघूफलघृतम् ।

अथ दशमोऽध्यायः ।

लाक्षाढकं काथयित्वा जलस्य चतुराढकेः ।

चतुर्थांशं सृतं नीत्वा तैलप्रस्थे विनिक्षिपेत् ॥१॥

कलका चतुर्गुणं स्नेहं स्नेहात् काथं चतुर्गुणम् ।

काथा चतुर्गुणं वारि साध्यं साध्यस्य मे मतिः ॥२॥

प्रथमे दापयेत् दुग्धं द्वितीये सर्पिषं तथा ।

तृतीये दापयेत् कलकं चतुर्थे काथं मावपेत् ॥३॥

मस्त्राढकं च गोदध्नः स्तत्रैवं विनियोजयेत् ।

शतपुष्पामश्वगन्धा हरिद्रां देवदारु च ॥४॥

कटुकां रेणुकां मूर्वां कुष्ठञ्च मधुयष्टिकाम् ।

उशीरं पद्मकं मांसीं दार्वीं मस्त्रिष्टकां बलाम् ।

चन्दनं मुस्तकं रास्नां पृथक्कर्षप्रमाणतः ॥५॥

चूर्णयेत्तत्र निक्षिप्य साधयेन्मृदुवह्निना ।

अस्याभ्यङ्गाद्यशमयन्ति सप्तऽपि त्रिवसञ्चराः ॥६॥
 कासश्वास प्रतिश्यायाः त्रिकपृष्ठ ग्रहास्तथा ।
 अतपित्तमप्रस्फारमुष्मादं यच्चराद्यस्तान् ॥७॥
 कण्डूशूलञ्च दौर्गन्ध्यं गात्राणां स्फुटनं जघ्रेत् ।
 पुष्टगर्भा भवेदस्य गर्भिष्यभ्यङ्गती भृशम् ॥८॥ लाक्षाद्यं तैलम्
 अश्वगन्धां वक्त्रां त्रिस्त्रं पाटलां वृहताद्वयम् ॥
 श्वदंष्ट्रातिवला निम्बास्योनाकञ्च पुनर्नवाम् ॥९॥
 प्रसारिणीमम्बिसन्ध्यं कुर्याद्दशपलं पृथक् ।
 चतुर्दोषेऽश्वसि पक्ता पादशेषं शृतं नयेत् ॥१०॥
 तैलाढकेन संयोज्य शतावरी रसाढकम् ।
 क्षिपेत्तत्र च गोक्षीरं तैलात्तस्माच्चतुर्गुणम् ॥११॥
 शनैर्विपाचयेदेभिः कल्कैः द्विपलिकैः पृथक् ।
 कुष्ठेला चन्दनं बालां मांसी शैलेयसैन्धवैः ॥१२॥
 अश्वगन्धा बलारसस्त्रा शतपुष्पेन्द्रदारुभिः ।
 पर्णीचतुष्टयेनैव तमरेण च साधयेत् ॥१३॥
 तत्तैलं लावनाभ्यङ्गपाने वस्ती च योजयेत् ।
 पक्षाघातं हनुस्तम्भं मन्यास्तम्भं गलग्रहम् ॥१४॥
 कुष्ठत्वं वधिरत्वं च गतिभङ्गं कटिग्रहम् ।
 गात्रशोषेन्द्रियध्वंसौ नष्टशक्तां ज्वरक्षयान् ॥१५॥
 अण्डवृद्धिं कुरण्डं च दन्तरोगं शिरोग्रहम् ।
 पार्श्वशूलञ्च पाङ्गुत्वं बुद्धिहान्यञ्च गृध्रसीम् ॥१६॥
 अन्यांश्च विषमान् वातान् जयेत्सर्वाङ्ग संशयान् ।
 अस्य प्रभावा इन्ध्यापि नारी पुत्रस्यसूत्रते ॥१७॥
 मर्त्यो गन्त्री वा तुरग स्त्रीलादस्मात् सुखी भवेत् ।

बध्ना नारायणी देवो दुष्टदैत्य विनाशनः ॥१७॥

तथैव वातरोगाणां नाशनं तैलमुत्तमम् । नारायणं तैलम् ।

बलामूलकषायेण दशमूलमृतेन च ॥१८॥

कुलत्ययवकोलानां क्वाथेन पयसा तथा ।

अष्टाष्टभागयुक्तेन भागमैकञ्च तैलतः ॥२०॥

नखेन जीवनीयेन शतावर्येन्द्रदाक्षणी ।

मस्तिष्ककुष्ठ शैलेयतगरागुरुसैन्धवैः ॥२१॥

वचापुनर्नवा मांसी सारिवा हयपत्रकैः ।

शतपुष्पश्चगन्धाभ्यां मेलयित्वा विप्यचयेत् ॥२२॥

नर्भार्थिनीनां नारीणां नराणां क्षीणरितसाम् ।

व्यायामक्षीणगात्राणां सूतिकानाञ्च युज्यते ॥२३॥

रात्रां योग्यमिदं तैलं रुखिनाञ्च विशेषतः ।

बलातैलमितिख्यातं सर्वक्षतामयापहम् । बलातैलम्

प्रसारिणी पलशतं जलद्रोणे विपाचयेत् ॥२४॥

पादशिष्टः सूतो ग्राह्यस्तैलं दधि च तत्समम् ।

काष्ठीकञ्च समं तेन क्षीरं तैलाञ्चतुर्गुणम् ॥२५॥

तेलात्तथाष्टमांशेन सर्वकल्कानि योजयेत् ।

मधुकं पिप्पलीमूलं चित्रकं सैन्धवं वचाम् ॥२६॥

प्रसारिणीदेवदारुस्राञ्च गजपिप्पली ।

भक्तातः शतपुष्पाञ्च मांसी वापि विपाचयेत् ॥२७॥

एवं तैलवरं पक्कं वातक्षेपामयान् जयेत् ।

कौञ्जपङ्गुलखञ्जत्वं गृध्रसी मर्दितं तथा ॥२८॥

हनुपृष्ठशिरोघ्नीवाकटिस्तम्भञ्च नाशयेत् । [तैलम्]

अन्याञ्चविषमान्वाहान् सुर्वानामुप्यपोहति ॥२९॥ प्रसारिणी

माषा यवातसौक्ष्मद्रामकटौ च कुरण्टकः ।
 ग्रीकण्टः टुण्ट कश्चैषां कुर्यात्तत्रपलं पृथक् ॥३०॥
 चतुर्गुणाम्बुना पक्त्वा पादशेषं शृतं नयेत् ।
 कार्पासकास्थिवदरं शण्वीजं कुलत्थकम् ॥३१॥
 पृथक् चतुर्दशपलं चतुर्गुणजले पचेत् ।
 चतुर्धांशावशिष्टं च गृह्णीयात्काथमुत्तमम् ॥३२॥
 प्रस्थैकं छागमांसस्य चतुःषष्टिपले जले ।
 निक्षिप्य पाचयेद्गोमान् पादशेषं शृतं नयेत् ॥३३॥
 तैलप्रस्थे ततः सर्वान्काथानेतान् विनिक्षिपेत् ।
 कल्कैरेभिश्च विपचेदमृतं कुष्ठनागरैः ॥३४॥
 राक्षापुनर्नवैरुक्लैः पिप्पल्या शतपुष्पया ।
 बलाप्रसारिणीभ्याश्च मांस्याकटुकया तथा ॥३५॥
 पृथगर्धं पलैरेतैः साधयेन्मृदुनाग्निना ।
 हृन्धातैल मिदं शीघ्रं ग्रीवास्तम्भाचवाङ्मुखौ ॥३६॥
 अर्द्धाङ्गशोषमाक्षेप मूकस्तम्भापतानकौ ।
 शास्त्राकम्पं शिरः कम्पं विश्वाचीमर्दितं तथा ॥३७॥
 माषादिक मिदंतैलं सर्ववातविकारनुत् । माषादं तैलम् ।
 शतावरीबलायुग्मं पस्थौगन्धं वहस्तकः ॥३८॥
 अश्वगन्धाश्चदंष्ट्रा च विलुःकाशः कुरण्टकः ।
 एषां सार्द्धं पक्त्वा भागान् कल्पयेच्च विपाचयेत् ॥३९॥
 चतुर्गुणेन नीरेण पादशेषं शृतं नयेत् ।
 नियोज्य तैलप्रस्थेन क्षीरप्रस्थं विनिक्षिपेत् ॥४०॥
 शतावरी रसप्रस्थं जलप्रस्थञ्च योजयेत् ।
 शतावरी-देवदाहमांसीतगरचन्दनम् ॥४१॥

शतपुष्पावला कुष्ठमेला शैलेयमुत्पलम् ।
 षट्दिर्मेधा च मधुकं काकोली जीवकस्तथा ॥४२॥
 एषां कर्षसमैः कल्कैस्तैलं गोमयवङ्किना ।
 पचेदनेन तैलेन नरः स्त्रीषु वृषायते ॥४३॥
 नारीच लभते पुत्रं योनिशूलञ्च नश्यति ।
 अङ्गशूलं शिरः शूलं कामलां पाण्डुताङ्गरम् ॥४४॥
 गृध्रसी ग्रीहशोषांश्च मेहान्दण्डा पतानकम् ।
 सदाहं वातरक्तञ्च वातपित्तगदार्दितम् ॥४५॥
 अक्षरदरन्तथाध्वानं रक्तपित्तं नियच्छति । [षीयेस्वाहा ।
 शतावरीतैलमिदं कृष्णात्रेयेष भाषितम् ॥ ४६॥ श्रीनमो नाराय-
 उत्तराभिमुखो भूत्वा खनेत् खदिरशङ्कुना ।
 श्रीं सर्वव्याधि साधनीयेस्वाहा इत्युत्पाटनमन्त्रः ४७ [अथधतैलं
 श्रीं कुमारीजीवनीये स्वाहा । इति पावनमन्त्रः । शतावरीदि-
 कासीसं लाङ्गली कुष्ठं शुण्ठी कृष्णाश्च सैन्धवम् ॥४८॥
 मनः शिलाश्ममारच विडङ्गं चित्रकी वृषः ।
 दन्ती कोशातकी वीजं हेमाद्रा हरितालकम् ॥४९॥
 कल्कैः कर्षमितैस्तैलन्ततः प्रस्थं विपाचयेत् ।
 क्षुद्रार्कपयसीदद्यात् पृष्ठगृह्णित संमति ॥५०॥
 चतुर्गुणं गवांमूत्रं दत्त्वा सम्यक् प्रसाधयेत् ।
 कथितं स्नानादेन नैलमर्शोविनाशनम् ॥५१॥
 क्षार वत्पातयत्येत दशीस्यभ्रङ्गतो भृशम् ।
 बलिं न दूषयत्येतत्क्षार कर्मकरं स्मृतम् ॥५२॥ कासीसाश्च तैलम्
 मच्छिष्टासारिवा सर्जयष्टौ सिक्कैः पयोन्वितैः ।
 पिण्डास्थं साधयेत्तैलमभ्रङ्गादातरक्तगुत् ॥५३॥ पिच्छतैलम् ।

कर्कपत्ररसे पक्ता हरिद्राकृष्णसंयुतम् ।
 नाशयेत्सर्पं तैलं प्रामां कण्डू विचर्चिकाम् ॥५४॥ चकते तैलम्
 मरिचं हरितालञ्च दृढतं रक्तचन्दनम् ।
 मुस्तं मनः शिलाभांसी हेनिशे देवदारु च ॥५५॥
 विशाला करवीरञ्च कुष्ठमर्कपयस्तथा ।
 तथैव गोमयरसं कुर्यात् कर्षमितान् पृथक् ॥५६॥
 विषञ्चार्धं पलं दीयं प्रस्थञ्च कटतैलकम् ।
 गोमूत्रं द्विगुणन्दद्यात् जलञ्च द्विगुणं भवेत् ॥५७॥
 मरिचाद्यभिदं तैलं सिद्धं कुष्ठप्रणाशनम् ।
 जयेत्तन्मित्राणि सर्वाणि पुष्करौकं विचर्चिकाम् ५८ तैलम्
 प्रामांश्च धानि रक्तसाम्बू कण्डू प्रणाशयेत् । मरिचाद्य-
 क्षिफलादिष्ट भूनिम्बं हे निशे रक्तचन्दनम् ॥५९॥ तैलम्
 एतैः सिद्धं मरुत्वाणां तैलमभ्यक्षने हितम् । चैफल-
 भावयेन्निम्ब वीजादि भृङ्गराजरसेन हि ॥६०॥
 तथाऽसनस्य तोयेन तत्तैलं हन्ति नश्यतः । तैलम् ।
 अकालंपलितं सद्यः पुंसान्दुग्धान् भोजिनाम् । निम्बवीज-
 यष्टीमधुकक्षाराभरां नवधात्रीफलैः स्तम् ॥६१॥
 तैलं नस्ये कृतंकुर्यात् केशान्श्मश्रूणि सङ्घशः । यष्टीमधुकतैलम्
 करञ्जसितको जाती करवीरैश्च पचितम् ॥६२॥
 तैलमभिद्रुतं हन्यादध्यङ्गादिन्द्रुतकम् । करञ्जाद्यं तैलम्
 नीलिका केतकी कन्दभृङ्गराजः कुरण्टकः ॥६३॥
 तथाऽर्जुनस्य पुष्याणि वीजकाः सुमनोऽपि ।
 कण्ठातिलाश्च तगरं समूलं कमलं तथा ॥६४॥
 अवीरजः प्रियङ्गुश्च दाहिस त्वक्कुष्ठश्चिकित्सा ।

त्रिफलापद्म पङ्कज कल्कैरेभिः पृथक्पृथक् ॥६५॥
 कर्षमानैः पचेत्तैलं त्रिफलाकाष्ठसंयुतम् ।
 भृङ्गराजरसेनैव सिद्धं केशस्थिरोक्तम् ॥६६॥ [तैलम्
 अकालपलितं हन्ति दारुणं क्षीपजिह्विकाम् । निलीकाद्यं
 भृङ्गराजरसेनैव लोहं किट्टं फलत्रिकम् ॥६७॥
 सारिवाच पचेत्कल्कैस्तैलं दारुणनाशनम् ।
 अकालपलितं कण्डू मिन्द्रलुप्तञ्च नाशयेत् । भृङ्गराजतैलम् ।
 इरिमेदत्वचं लुषां पचेच्छतपलोन्मितम् ॥६८॥
 जलद्रीणेन तत्काथं गृह्णीयात्पादशेषितम् ।
 तैलस्यार्घाढकं दत्त्वा कलकैः कर्षमितैः पचेत् ॥६९॥
 इरिमेदलवङ्गाभ्यां गैरिकागुरु पद्मकैः ।
 मञ्जिष्ठाशोभ्रमधुकै लाञ्छान्यधोधमुस्तकैः ।
 त्वग्जातीफलकर्पूरं कङ्गोल खदिरैस्तथा ॥७०॥
 पतङ्गघातकीपुष्पा सूक्ष्मैला नागकेशरैः ।
 कटफलेनच संसिद्धं तैलं मुखरुजञ्चयेत् ।
 प्रदुष्टमांसं चलितं शीर्णदन्तञ्च सौधिरम् ॥७१॥
 शीतादं दन्तहर्षञ्च विद्रधिक्तमिदन्तकम् । [तैलम् ।
 दन्तस्फुटनदौर्गन्धजिह्वाताल्खीष्ठजं रुजम् ॥७२॥ इरि मेदाद्य
 हिङ्गु तुम्बर शृङ्गीभिः कटुतैलं विपाचयेत् ।
 तस्य पूरणमात्रेण कर्णशूलं प्रशस्यति । हिङ्गाद्यं तैलम् ।
 बालविल्वानि गोमूत्रे पिष्ट्वा तैले विपाचयेत् ॥७३॥
 साजचीरं च नीरञ्च वाधिर्ये कर्णपूरणम् । इति विल्वतैलम्
 बालमूलकशृङ्गीनां चारः चारयुगन्तथा ॥७४॥
 लवणानिच पञ्चैव हिङ्गु शिग्रुमहीषधम् ।

अर्कपत्ररसे पक्ता हरिद्राककसंयुतम् ।
 नाशयेत्सार्धं तैलं प्रामां कण्डू विचर्चिकाम् ॥५४॥ चकतैलम्
 मरिचं हरितालञ्च द्रव्यं रक्तचन्दनम् ।
 सुस्तं मनः शिलाभांसी द्वे निशे देवदारु च ॥५५॥
 विशाला करवीरञ्च कुष्ठमर्कपयस्तथा ।
 तथैव गोमय रसं कुर्यात् कर्षमितान् पृथक् ॥५६॥
 विषञ्चार्धं पलं देयं प्रस्थञ्च कटतैलकम् ।
 गोमूत्रं द्विगुणन्दद्यात् जलञ्च द्विगुणं भवेत् ॥५७॥
 मरिचाद्यभिदं तैलं सिद्धं कुष्ठप्रणाशनम् ।
 जयेत्श्वित्राणि सर्वाणि पुच्छरीकं विचर्चिकाम् ५८ तैलम्
 पामांश्च धानि रक्तसाम्बद्धं कण्डू प्रणाशयेत् । मरिचाद्य-
 शिफलादिष्ट भूनिम्बं द्वे निशे रक्तचन्दनम् ॥५९॥ तैलम्
 एतैः सिद्धं मरुक्षाणां तैलमभ्यक्षने हितम् । चैफल-
 भावयेन्निम्ब वीजाणि भृङ्गराजरसेन हि ॥६०॥
 तथाऽसनस्य तोयेन तत्तैलं हन्ति नस्यतः । तैलम् ।
 अकालं पलितं सद्यः पुंसान्दुग्धान् भोजिनाम् । निम्बवीज-
 यष्टीमधुकक्षाराभ्यां नवधात्रीफलैः स्तम् ॥६१॥
 तैलं नस्ये कृतं कुर्यात् केशान्श्मश्रूणि सङ्गृह्यः । यष्टीमधुकतैलम्
 करञ्जखित्को जातो करवीरैश्च पच्यतम् ॥६२॥
 तैलमेभिर्द्रुतं हन्यादध्यङ्गादिन्द्रुतकम् । करञ्जाद्यं तैलम्
 नीलिका केतकी कन्दभृङ्गराजः कुरण्टकाः ॥६३॥
 तथाऽर्जुनस्य पुष्पाणि वीजकाः सुमनोऽपि ।
 कण्ठातिलाश्च तगरं समूलं कमलं तथा ॥६४॥
 अवीरजः प्रियङ्गुश्च दाहिस त्वक्कुड्मिकाः ।

त्रिफलापद्म पङ्कज कल्कैरेभिः पृथक्पृथक् ॥६५॥
 कर्षमानैः पचेत्तैलं त्रिफलाकाष्ठसंयुतम् ।
 भृङ्गराजरसेनैव सिद्धं केशस्थिरोक्तम् ॥६६॥ [तैलम्
 अकालपलितं हन्ति दारुणं क्षीपजिह्विकाम् । निलीकाद्यं
 भृङ्गराजरसेनैव लोहं किट्टं फलत्रिकम् ॥६७॥
 सारिवाच पचेत्कल्कैस्तैलं दारुणनाशनम् ।
 अकालपलितं कण्डू मृन्दलुप्तञ्च नाशयेत् । भृङ्गराजतैलम् ।
 इरिमेदत्वचं क्षुषां पचेच्छतपलोन्मितम् ॥६८॥
 जलद्रीणेन तत्काथं गृह्णीयात्पादशेषितम् ।
 तैलस्यार्द्धादकं दत्त्वा कलकैः कर्षमितैः पचेत् ॥६९॥
 इरिमेदलवङ्गाभ्यां गैरिकागुरु पद्मकैः ।
 मष्णिष्ठाशोधमधुकै लाञ्छान्यशोधमुस्तकैः ।
 त्वग्जातीफलकर्पूर कङ्गोल खदिरैस्तथा ॥७०॥
 पतङ्गधातकीपुष्पा सूर्क्ष्मैला नागकेशरैः ।
 कटफलेनच संसिद्धं तैलं मुखरुजञ्चयेत् ।
 प्रदुष्टमांसं चलितं शीर्णदन्तञ्च सौषिरम् ॥७१॥
 शीतादं दन्तहर्षञ्च विद्रुधिक्षमिदन्तकम् । [तैलम् ।
 दन्तस्फुटनदौर्गन्ध जिह्वाताल्कोष्ठजं रुजम् ॥७२॥ इरि मेदाद्य
 हिङ्गु तुम्बर शुण्ठीभिः कटुतैलं विपाचयेत् ।
 तस्य पूरणमात्रञ्च कर्णशूलं प्रशस्यति । हिङ्गवाद्यं तैलम् ।
 बालविस्त्रानि गोमूत्रे पिष्ट्वा तैले विपाचयेत् ॥७३॥
 साजचीरं च नीरञ्च वाधिर्ये कर्णपूरणम् । इति विस्त्रतैलम्
 बालमूलकशुण्ठीनां चारः चारयुगन्तथा ॥७४॥
 लवणानिच पञ्चैव हिङ्गु शिग्रुमहौषधम् ।

देवदारु वचाकुष्ठं शतपुष्पारसाञ्जनम् ॥७५॥

ग्रन्थिकं भद्रमुस्तुच्च कल्कैः कर्षमितैः पृथक् ।

तैलप्रस्थश्च विपचेत्कदलीबीजपूरयोः ॥७६॥

रसाभ्यां मधुयुक्तेन चतुर्गुणमितेन च ।

पूयश्चावङ्कर्णनादं शूलं वधिरतां कृमौन् ॥७७॥ [तैलम्

अन्यांश्च कर्णजान् रोगान्, ख-रोगांश्चनाशयेत् । इति चार

जम्बीराणां फलरसः प्रस्थैकः कुडवोन्मितम् ॥७८॥

माक्षिकं तत्र दातव्यं पलैका पिप्पली स्मृता ।

एतदेकीकृतं सर्वं मधुभाण्डे निधापयेत् ॥७९॥ [चार तैल

धान्यराशी स्थितं मांसं मधुयुक्तमुदाहृतम् । मधुयुक्तविधानं

पाठा द्वे च निशे मूर्वा पिप्पलीजातिपल्लवैः ॥८०॥

दन्त्याच तैलसंसिद्धं नस्यं स्याद्दृष्टीनसे । पाठाद्यं तैलम्

कुष्ठविल्वकणाशुण्ठी द्राक्षाकल्क कषायवत् ॥८१॥

साधितन्तैलमाज्यं वा न स्यात्तत्रवधुनाशनम् । कुष्ठतैलम्

व्याघ्री दन्तीवचाशियु तुलसीव्योषसैन्धवैः ॥८२॥

कफस्य माचनं तैलं पूतिनासगदापहम् । व्याघ्री तैलम्

गृहधूमकणादारु चारनक्ताह्वसैन्धवैः ॥८३॥

सिद्धं शिखरिवीजैश्च तैलं नासार्शसां हितम् । गृहधूमतैल

बज्रीक्षीरं रविक्षीरं द्रवधत्तूरचित्रजम् ॥८४॥

महिषी विड्भवं द्रावं सर्वांश्च तिलतैलकम् ।

पचेत्तैलावशेषं च गोमूत्रेऽथ चतुर्गुणे ॥८५॥

तैलावशेषं पक्त्वा च तत्तैलं प्रस्थमात्रकम् ।

नम्यकान्निशिलातालं विडङ्गातिविषाविषम् ॥८६॥

तित्तकोशातकी कुष्ठं वचामांसीकटु त्रयम् ।

पीतदारुच यष्ट्याङ्गं सर्जिकाचारजीरकम् ॥८७॥

देवदारुच कार्ष्णाशङ्गुणं तैले विमिश्रयेत् ।

वज्रतैलमिदं खयातमभ्यङ्गात्सर्वकुष्ठनुत् ॥८८॥ वज्राद्यं तलम्

करवीरशिफादन्तीं द्रवत्कोषातकी फलम् । [तैलम्

रभाचारोदकं तैलं प्रशस्तं लोमशातनम् ॥८९॥ करवीराद्यं

अथ एकादशोऽध्यायः ।

द्रवेषु चिरकालस्थं द्रव्यं यत्संस्थितं भवेत् ।

आसवारिष्टभेदैस्तु प्रोच्यते भेषजोचितम् ॥९०॥

यदपक्वौषधाम्बुभ्यां सिद्धं मद्यं स आसवः ।

अरिष्टः काथसाध्यः स्यात्तयोर्मानं पलोन्मितम् ॥९१॥

अनुक्तमानारिष्टेषु द्रवेद्रोणे गुडातुलाम् ।

चौद्रं चिपेद्गुडार्द्धं प्रक्षेपं दशमांशिकम् ॥९२॥

त्रेयः शीतरसः सीधुरपक्वमधुरद्रवैः ।

सिद्धः पक्वरसः सीधुः सम्पक्वमधुरद्रवैः ॥९३॥

परिपक्वान्नसन्धानसमुत्पन्नां सुरां जगुः ।

सुह्रामण्डः प्रसन्ना स्यात्ततः कादम्बरी घना ॥९४॥

तदधो जगलो त्रेयो मेदकी जगलाद्घनः ।

वक्त्रसौहृत्सारः स्यात्त्रावीजसु चक्रिणु कम् ॥९५॥

यत्तालखर्जूररसैः सन्धिता सा हि वारुणी ।

कन्दमूलफलादीनि सन्निहलवणानि च ॥९६॥

यत्र द्रवेभिसूयन्ते तत्सूक्तमभिधीयते ।

विनष्टमस्त्रतां यातं मद्यं वा मधुरद्रवः ॥९७॥

विनष्टः सन्धितोयस्तु तच्चक्रमभिधीयते ।

गुडाम्बुना सतैलेन कन्दशाकफलैस्तथा ॥९८॥

सन्धितश्चास्त्रतां जातं गुडसूक्तं प्रचक्षते ।
 एवमेवेक्षुसूक्तं स्यात्तृहीकासम्भवन्तथा ॥१०॥
 तुषाम्बु सन्धितं ज्ञेयमामैर्विदक्षितैर्यवैः ।
 यवैस्तुनिसुषैः पक्कैः सौवीरं सन्धितम्भवेत् ॥११॥
 कुल्लाषधान्यमण्डादि सन्धितं काष्ठीकं विदुः ।
 साण्डाकी सन्धिता ज्ञेया मूलकैः सर्षपादिभिः ॥१२॥
 अथ आसवाः उशीरं बालकं पद्मं काश्मरीनीलसुत्पलम् ।
 प्रियङ्गुः पद्मकं लोध्रं मञ्जिष्ठाधन्वयासकम् ॥१३॥
 पाठाकिराततित्तञ्च न्यग्रोधोडुम्बरं शठीन् ।
 पर्पटं पुण्डरीकञ्च पटोलं काञ्चनारकम् ॥१४॥
 जम्बू शालमलि-निर्यासं प्रत्येकं पलसन्धितान् ।
 भागान् सूक्ष्मचूर्णितकृत्वा द्राक्षायाः पलविंशतिः ॥१५॥
 धातकीं षोडशपलां जलद्रोणद्वये क्षिपेत् ।
 शर्करायास्तुलान्दत्त्वा क्षौद्रस्यार्द्धतुलान्तथा ॥१६॥
 मांसं संस्थापयेद्भाग्ण्डे मांसीमरिच धूपिते ।
 उशीरासव इत्येष रक्तपित्तविनाशनः ॥ १७ ॥
 पाण्डु कुष्ठ प्रमेहार्शः कृमिशोथहरस्तथा । उशीरासवः ।
 पिप्पली मरिचं चव्यं हरिद्राचित्रको घनः ॥१८॥
 विडङ्गं कसुको लोध्रः पाठां धात्रेयल वालुकम् ।
 उशीरं चन्दनं कुष्ठं लवङ्गन्तगरन्तथा ॥१९॥
 मांसीत्वगैलपत्रं प्रियङ्गुर्नामकेशरम् ।
 एषामर्द्धपलान् भागान् सूक्ष्मचूर्णितान् शुभान् ॥२०॥
 जलद्रोणद्वये क्षिप्वा दद्याद्गुडतुलान्नयम् ।
 पलानि दश धातुका द्राक्षा मष्टिपला भवेत् ॥२१॥

इतान्येकत्र संयोज्य मृदोभाण्डे विनिक्षिपेत् ।
 ज्ञात्वा रसगतं सर्वं पाययेदग्नौपेक्षया ॥२२॥
 चयङ्गुल्लोदरं कार्श्यं ग्रहणीं पोण्डु तान्तथा । [त्याद्यासवः
 अशीसि नाशयेच्छोत्रं पिप्पल्याद्यासवस्त्वयम् ॥२३॥ पिप्प-
 लोहचूर्णं त्रिकटुकं त्रिफलञ्च यत्रानिका ।
 विडङ्गं मुस्तकं चित्रं चतुःसंस्थोपलं क्षिपेत् ॥२४॥
 चूर्णीकृत्य ततः क्षौद्रं चतुः षष्टिपलं पृथक् ।
 दद्याद्भट्टतुलां तत्र जलद्रोणद्वयन्तथा ॥२५॥
 मृतभाण्डे विनिक्षिप्य निदध्यान्मासमात्रकम् ।
 लोहासवमशुं मर्त्यः पिवेद्वह्निकरम्परम् ॥ २६ ॥
 पाण्डु श्वयधुगुल्मानि जठराण्यग्निं सां रुजम् ।
 कुष्ठं म्रीहामयं कण्डू कासं वासं भगन्दरम् ॥२७॥
 अरोचकञ्च ग्रहणीं हृद्रोगञ्च विनाशयेत् । लोहासवः ।
 [अथारिष्टः] तुलाकुटजमूलस्य मृदोकार्दतुलान्तथा ॥२८॥
 मधूकपुष्पकाश्मर्यं भागान् दशपलोन्मितान् ।
 चतुर्द्विगुणैः पक्ता द्रोणञ्चैवावशेषितम् ॥२९॥
 भातक्या विंशतिपलं गुडस्य च तुलां क्षिपेत् ।
 मासमात्रं स्थिते । भाण्डे कुटजारिष्टसंज्ञितम् ॥३०॥
 ज्वरान् प्रथमयेत्सर्वान् कुर्यात्तोक्ष्यं धनञ्जयम् । कुटजारिष्टः
 विडङ्गं यन्त्रिकं रास्त्रा कुटजत्वक् फलानि च ॥३१॥
 बाठैलवात्कं धात्री भागान् पञ्चपलान् पृथक् ।
 अष्टद्रोणैः पक्ता कुर्यात् द्रोणावशेषितम् ॥३२॥
 ब्रूते शीते क्षिपेत्तत्र क्षौद्रम्लशतत्रयम् ।
 भातको विंशतिपलं त्रिजातं द्विपलं तथा ॥३३॥

प्रियङ्गु काञ्चनाराणां सलीध्राणां पलं पलम् ।
 व्योषस्य च पलान्यष्टौ चूर्णीकृत्य प्रदापयेत् ॥३४॥
 घृतभाण्डे विनिक्षिप्य मासमेकं विधारयेत् ।
 ततः पिवेद्यथाहं तु जयेदिद्रधिसुखितम् ॥३५॥
 ऊरुस्तम्बाश्मरोमेहान् प्रत्यष्ठोला भगन्दरान् ।
 गण्डमालां हनुस्तम्बं विडङ्गारिष्टसंभवः ॥३६॥ विडङ्गारिष्टः
 तुलार्धं देवदारु स्याद्वासायाः पलविंशतिः ।
 मञ्जिष्ठेन्द्रयत्रा दन्ती तगरं रजनोदयम् ॥३७॥
 रास्नाकमिष्वं मुस्तञ्च शिरीषं खदिरार्जुनौ ।
 भागान् दशपलान् दद्याद्यवान्या वसकस्य च ॥३८॥
 चन्दनस्य गुडूच्याश्च रोहिण्या चित्रकस्य च ।
 भागान् दशपलानि तानष्ट्रोणेऽश्वसः पचेत् ॥३९॥
 द्रोणशेषे कषाये च पूते शीते प्रदापयेत् ।
 धातक्याः षोडशपलं माक्षिकस्य तुलार्धयम् ॥४०॥
 व्योषस्य द्विपलं दद्यात् विजातकचतुःपलम् ।
 चतुःपलं प्रियङ्गोश्च द्विपलं नागकेशरम् ॥४१॥
 सर्वाण्येतानि संचूर्ण्य घृतभाण्डे विधारयेत् ।
 मासादूर्ध्वं पिवेदेनं प्रमेहं हन्ति दुस्तरम् ॥४२॥
 वातरोगग्रहण्यर्शोमूत्रकृच्छ्राणि नाशयेत् ।
 देवदार्व्यादिकोरिष्टो ददुकुण्डविनाशनः ॥४३॥ देवदार्वारिष्टः
 खदिरस्य तुलार्धन्तु देवदारु च तत्समम् ।
 वाकुची द्वादशपला दार्वी स्यात्पलविंशतिः ॥४४॥
 त्रिफला विंशतिपलान्यष्ट्रोणेऽश्वसः पचेत् ।
 कषाये द्रोणशेषे च पूते शीते विनिक्षिपेत् ॥४५॥

तुलाद्वयं माचिकस्य तुलैका शकंरा मता ।
 धातक्या विंशतिपलं कंकोलं नागकेशरम् ॥४६॥
 जातीफलं लवङ्गैला त्वक्पत्राणि पृथक् पृथक् ।
 पलोन्मितानि कृष्णाया दद्यात्पलचतुष्टयम् ॥४७॥
 घृतभाण्डे विनिक्षिप्य मासादूर्ध्वं पिवेत्ततः ।
 महाकुष्ठानि हृद्गोत्रं पाण्डुरोगार्बुदं तथा ॥४८॥
 गुल्मग्रन्थिकमीन् कासं तथा प्रीहोदरं जयेत् ।
 एष वै खदिरारिष्टः सर्वकुष्ठ निवारणः ॥४९॥ खदिरारिष्टः
 तुलाद्वयं तु वज्रव्या चतुर्द्वीणि जले पचेत् ।
 द्वीणशेषे रसे शीते गुडस्य त्रितुलां क्षिपेत् ॥५०॥
 धातकी-षोडशपलां कृष्णाञ्च द्विपलांशिकाम् ।
 जातीफलानि कंकोलं त्वगेलापत्रकेशरम् ॥५१॥
 लवङ्गं मरिचञ्चैव पलिकान्युपकल्पयेत् ।
 मासंभाण्डे स्थितं त्वेष वज्रव्यारिष्टको जयेत् ॥५२॥
 क्षयं कुष्ठ मती-सारं प्रमेहश्वासकासकान् । वज्रव्यावरिष्टः
 द्राक्षातुलाद् द्वि-द्वीणि जलस्य विपचेत्क्षुधीः ॥५३॥
 पादशेषे कषाये च पूते शीते विनिक्षिपेत् ।
 गुडस्य द्वितुलां तत्र त्वगेलापत्रकेशरम् ॥५४॥
 प्रियङ्गुमरिचं कृष्णा विडङ्गञ्चेति चूर्णयेत् ।
 पृथक् पलोन्मितैर्भागे घृतभाण्डे निधापयेत् ॥५५॥
 समन्ततो घटयित्वा पिवेज्जातरसन्ततः ।
 उरः क्षतं क्षयं हन्ति कासं श्वास-गलामयान् ॥५६॥
 द्राक्षारिष्टाहुयः प्रोक्तो बलकृन्मलशोधनः । द्राक्षारिष्टः ।
 रोहीतकतुलामेका-चतुर्द्वीणि जले पचेत् ॥५७॥

पादशेषे रसे पूते शीते पलशतद्वयम् ।
 दद्याद्भुजस्य धातुक्त्वाः पल-षोडशिका मता ॥५८॥
 पञ्चकोलं त्रिजातञ्च त्रिफला च विनिक्षिपेत् ।
 चूर्णं यित्वा पलांशेन ततो भाण्डे निधापयेत् ॥५९॥
 मासादूर्ध्वं च पिवतां गुदजा यान्ति संचयम् ।
 ग्रहणीपाण्डु, हृद्रोगं ग्रीहगुल्मोदराणि च ॥६०॥
 कुष्ठशोफारुचिहरो रोहीतारिष्टसंघितः । रोहीतकारिष्टः
 पक्ष्मैर्विहत्यो गोकण्टविल्बोन्निमथेनोरलुः ।
 पाटला काश्मरी चेति दशमूलं मिहोच्यते ।
 दशमूलानि कुर्वन्ति भागैः पञ्चपलैः पृथक् ॥६१॥
 पञ्चविंशत्पलं कुर्याच्चित्रकं पौष्करन्तथा ।
 कुर्याद्विंशत्पलं लोभ्रं गुडूची तत्समा भवेत् ।
 पलैः षोडशभिर्धातुवी र्वावसंख्यैर्दुरालभा ॥६२॥
 अदिरो बीजसारश्च पथ्याः चेति पृथक्पलैः ।
 अष्टाभिर्गुणितैः कुष्ठं मञ्जिष्ठा देवदारु च ।
 विडङ्गं मधुकं भार्गी कपित्थिश्चः पुनर्नवा ॥६३॥
 चथ्यं मांसी प्रियङ्गुश्च सारिवा कृष्णजीरकम् ।
 त्रिवृता रेणुकं रास्ना पिप्पली क्रमुकः सटी ॥६४॥
 हरिद्रा शतपुष्पाच पद्मकं नागकेशरम् ।
 सुस्त मिन्द्रयवाः शृङ्गी जीवकर्षभकौ तथा ॥६५॥
 मेदा चान्या महामेदा काकोत्थी ऋडिष्टदिके ।
 कुर्यात् पृथक्त्रिपलिका पचेदष्टगुणे जले ॥६६॥
 चतुर्थ्यां शृतं नीत्वा मृदभाण्डे सन्निधापयेत् ।
 ततः षष्टिपलां द्राक्षां पचेन्नोरे चतुर्गुणे ॥६७॥

त्रिपादशेषं शीतञ्च पूर्वकाथे शृतं क्षिपेत् ।
 द्वात्रिंशत्पलिकं क्षौद्रन्दद्याद्गुडं चतुःशतम् ॥६८॥
 त्रिंशत्पलानि धातुक्त्वाः कङ्कोलं जलचन्दनम् ।
 जातोफलं लवङ्गञ्च त्वग्नेलापत्रं केशरम् ॥६९॥
 पिप्पली चेति संचूर्ण्य भागैर्द्विपलिकैः पृथक् ।
 शाणमात्राञ्च कस्तूरीं सर्वमेकत्र निक्षिपेत् ॥७०॥
 भूमौ निखनयेद्भाण्डं ततो जातरसं पिबेत् ।
 कतकस्य फलं क्षिप्त्वा रसं निर्मलतां नयेत् ॥७१॥
 ग्रहणीमरुचिं शूलं श्वासं काशं भगन्दरान् ।
 वातव्याधिं च यं हृदिपाण्डुरोगञ्च कामलाम् ॥७२॥
 कुष्ठान्यर्शांसि मेहांश्च मन्दाग्निमुदराणि च ।
 शर्करा मश्मरो मूत्रकृच्छ्रव्यातुचयञ्चयेत् ॥७३॥
 कृष्णानां पुष्टिजननी वस्त्राणां पुत्रदः परम् । [मूलारिष्टः
 अरिष्टो दशमूलाख्य स्तेजः शुक्रबलप्रदः ॥७४॥ इति दश-

अथ द्वादशोऽध्यायः । [धातुशोधनमारणम्]

स्वर्णतारारताम्राणि नागवह्नीच तीक्ष्णकम् ।
 धातवः सप्त विज्ञेयास्ततस्तान् शोधयेद्बुधः ॥१॥
 स्वर्णतारारताम्रायः पत्राख्यमनौ प्रतापयेत् ।
 निषिञ्चेत्तप्तमानि तैले तत्रे च काञ्चिके ॥२॥
 गोमूत्रे च कुलश्यानां कषाये च त्रिधा त्रिधा ।
 एवं स्वर्णादि लोहानां त्रिशुद्धिः सम्प्रजायते ॥३॥

मागवद्भी प्रतप्नो च मालितो ते निषेचयेत् ।

त्रिधा त्रिधा विशुद्धिः स्याद्रविदुग्धेन च त्रिधा ॥४॥

[धातुमध्येस्त्रयंभारणम्] सुवर्णं द्विगुणं सूतमन्त्रेण सह मर्दयेत् ।

तद्गोलकसमङ्गन्धं निदध्यादधरोत्तरम् ॥५॥

गोलकञ्च ततो रुद्रा शरावद्वट्टसम्पुटे ।

त्रिंशद्वनोपलैर्दद्यात्पुटान्ये वञ्चतुर्दश ॥६॥

निरुत्यञ्जायते भस्म गन्धो देयः पुनःपुनः ।

[अपरविधिः] काञ्चने गालितेनागं षोडशंशेन निष्पिपेत् ॥७॥

मूर्णयित्वा तथान्त्रेण घृष्ट्वा कृत्वा च गोलकम् ।

गोलकेन समङ्गन्धं दत्वा चैवाधरोत्तरम् ॥८॥

शरावसम्पुटे धृत्वा पुटे त्रिंशद्वनोपलैः ।

एवं सप्तपुटैर्हेमनिरुत्यञ्च जायते ॥९॥

[अन्यञ्च] काञ्चनाररसैर्घृष्ट्वा समं सूतकगन्धकम् ।

काञ्चलीं हेमपत्राणि लेपयेत्समया तया ॥१०॥

काञ्चनारत्वचःकल्कैर्मूषायुग्मं प्रकल्पयेत् ।

घृत्वा तत्सम्पुटे गोलं मृन्मूषासम्पुटे च तत् ॥११॥

निधाय सन्धिरोधञ्च कृत्वा संशोष्य कोकिलैः ।

वक्त्रिं खरतरं कुर्यादेवं दद्यात् पुटत्रयम् ॥१२॥

निरुत्यञ्जायते भस्म सर्वकार्येषु योजयेत् ।

काञ्चनारप्रकारेण लाङ्गलीहन्ति काञ्चनम् ॥१३॥

ज्वालामुखी तथा हन्या-त्तथा हन्ति मनःशिला ।

[अन्यदपि] शिलासिन्दूरयोश्चूर्णं समयोरकंदुग्धकैः ॥१४॥

सप्तैव भावना दद्याच्छोषयेच्च पुनःपुनः

ततश्च गालिते हेन्नि कल्कोऽयं दीयते समः ॥१५॥

पुनर्धमेदतितरां यथा कल्को विलीयते ।

एवं वेलात्रयं दद्यात्कल्कं हेममृतिर्भवेत् ॥१६॥

[अन्यच्च] पारावतमलैर्लिम्पेदध्वजा कुटजोद्भवैः ।

हेमपत्राणि तेषाञ्च प्रदद्यादन्तरान्तरम् ॥१७॥

गन्धचूर्णं समं धृत्वा शरावयुगसम्पुटे ।

प्रदद्यात्कुटपुटस्यञ्चभिर्गोमयोपलैः ॥१८॥

एवं नवपुटं दद्याद्दशमञ्च महापुटम् ।

त्रिंशदध्वनोपलैर्देयं जायते हेमभस्मताम् ॥१९॥

[तारमारणम्] भागैकं तालकं मर्द्यं याममस्त्रेण केनचित् ।

तेन भागत्रयन्तारपत्राणि परिलेपयेत् ॥२०॥

धृत्वा मृषापुटे रुध्वा पुटे त्रिंशदध्वनोपलैः ।

समुद्धृत्य पुनस्तालं दत्वा रुध्वा पुटे पचेत् ॥२१॥

एवं चतुर्दशपुटैस्तारं भस्म प्रजायते ।

[अन्यच्च] स्रुहीचीरेण सम्पिष्टं माचिकं तेन लेपयेत् ॥२२॥

तालकस्य प्रकारेण तारपत्राणि बुद्धिमान् ।

पुटेचतुर्दशपुटैस्तारं भस्म प्रजायते ॥२३॥

[ताम्रमारणम्] सूक्ष्माणि ताम्रपत्राणि कृत्वा संस्वेदयेद्बुधः ।

बासरत्रयमस्त्रेण ततः खस्त्रे विनिक्षिपेत् ॥२४॥

पादांशं सूतकं दत्वा याममस्त्रेण मर्दयेत् ।

तत उद्धृत्य पत्राणि लेपयेद्द्विगुणेन च ॥२५॥

गन्धकीनान्धपिष्टेन तस्य कुर्याच्च गोलकम् ।

ततः पिष्ट्वाच मीनाक्षीं चाङ्गीरोवा पुनर्नवाम् ॥२६॥

तत्कल्केन बहिर्गीलं लेपयेद्बहुलोन्मितम् ।

धृत्वा तन्नीलकं भाण्डे शरावेण च रोधयेत् ॥२७॥

बालुकाभिः प्रपूर्याथ विभूतिलवणांशुभिः ।
 दत्त्वा भाण्डमुखे सुद्रां ततश्चुम्ब्यां विपाचयेत् ॥२८॥
 क्रमवृत्तगान्निना सम्यक् यावद्यामचतुष्टयम् ।
 स्वाङ्गशीतं समुद्धृत्य मर्दयेत्सूरणद्रवैः ॥२९॥
 दिनैकं गोलकं कुर्यादहं गन्धेन लेपयेत् ।
 सद्यतेन ततो मूषां पुटे गजपुटे पचेत् ॥३०॥
 स्वाङ्गशीतं समुद्धृत्य मृतं ताम्रं शुभं भवेत् ।
 वान्तिं भ्रातिं क्लमं रेचं न करोति कदाचन ॥३१॥
 [पीतरमारणम्] अर्कक्षीरेण सम्मिश्रो गन्धकस्तेन लेपयेत् ।
 समेनारस्य पत्राणि शुडान्यस्तद्वैर्मुहुः ॥३२॥
 ततो मूषापुटे धृत्वा पुटेज्जपुटेन च ।
 एवं पुटद्वयेनैव भस्मारं भवति ध्रुवम् ॥३३॥
 आरवत् कांस्यमध्येवं भस्मतां याति निश्चितम् ।
 अर्कक्षीरवद्वाजं स्यात् क्षीरन्निर्गुण्डिका तथा ॥३४॥
 ताम्ररीतिध्वनिबधे सम गन्धक-योगतः ।
 [नागमारणम्] ताम्रलोरससम्मिश्रः शिलालेपात् पुनः पुनः ॥३५॥
 क्षात्रिंशद्भिः पुटेर्नागी निरुध्यो याति भस्मताम् ।
 [अन्यच्च] अश्वत्थ चिंचात्वक् चूर्णं चतुर्थीशेन निक्षिपेत् ॥३६॥
 मृत्पात्रे विद्रुते नागे लोहदवां प्रचालयेत् ।
 यामैकेन भवेद्भस्म तत्तुल्या च मनः शिला ॥३७॥
 काष्ठीकेन द्वयं पिष्ट्वा पचेद्दृढपुटेन च ।
 स्वाङ्गशीतं पुनः पिष्ट्वा शिलया काष्ठीकेन च ॥३८॥
 पुनः पचेत् शरावाभ्यामेवं षष्टि पुटेर्नृतिः ।
 [वज्रमारणम्] मृत्पात्रे द्राविते वज्रे चिञ्चाश्वत्थक्षीरजः ॥३९॥

क्षिप्त्वा क्षिप्त्वा चतुर्थीशमयो-दर्घ्या प्रचालयेत् ।

ततो द्वियाममात्रेण वङ्गभस्म प्रजायते ॥४०॥

अथभस्मसमं तालं क्षिप्त्वाऽग्नेन प्रमर्दयेत् ।

ततो गजपुटे पक्त्वा पुनरग्नेन मर्दयेत् ॥४१॥

तालेन दशमांशेन याम मेकं ततः पुटेत् ।

एवं दशपुटेः पक्वो वङ्गस्तु म्रियते ध्रुवम् ॥४२॥

[लोहमारणम्] शुद्ध-लोहभञ्ज्यं पातालगरुडीरसैः ।

मदयित्वा पुटेद्विह्वली दद्यादेवं पुटत्रयम् ॥४३॥

पुटत्रयं कुमार्या च कुठारच्छिन्निकाद्रवैः ।

पुटषट्कं ततो दद्यादेवं तीक्ष्णमृतिर्भवेत् ॥४४॥

[अन्यच्च] क्षिपेद्द्विदशमांसेन दरदं तोक्ष्यचूर्णतः ।

मर्दयेत्कान्यकाद्रावैर्यामयुग्मं ततः पुटेत् ॥४५॥

एवं सप्तपुटेर्मृत्युं लोहचूर्णमवाप्नुयात् ।

रसैः कुठारच्छिन्नायाः पातालगरुडीरसैः ॥४६॥

स्तन्येन चार्कदुग्धेन तीक्ष्णस्यैवं मृतिर्भवेत् ।

योगद्वयमाह] सूतकाद्विगुणं गन्धं दत्त्वा कृत्वा च कष्वसौम् ।

द्वयोः समं लोहचूर्णं मर्दयेत्कान्यकाद्रवैः ॥४७॥

यामयुग्मं ततः पिण्डं कृत्वा ताम्रस्य पात्रके ।

अथ धृतोरुवृक्षस्य पत्रैराच्छादयेद्दुग्धः ॥४८॥

शामावेनोष्णता भूयात्धान्यराशीनन्यसेत्ततः ।

दत्त्वोपरिशरावन्तुत्रिदिनान्ते समुद्धरेत् ॥४९॥

पिष्ट्वा च गालयेद्दद्यादेवं वारितरं भवेत् ।

एवं सर्वाणि लोहानि स्वर्णादीन्यपि मारयेत् ॥५०॥

शिलान्धार्कदुग्धाक्ताः स्वर्णाद्याः सर्वधातवः ।

म्रियन्ते द्वादशपुटेः सत्यं गुरुवच्चो यथा ॥५१॥

अथोपधातु शोधनमारणम् ।

माक्षिकं तुल्यकाभ्रं च नीलाश्वनशिलालकाः ।

रसकथेति विज्ञेया एते समोपधातवः ॥५२॥

अथ स्वर्णमाक्षिक शोधनमारणम् ।

माक्षिकस्य त्रयो भागा भागैकं सैन्धवस्य च ।

मातुलुङ्गद्रवैर्वाथ जम्बीरस्य द्रवैः पचेत् ॥५३॥

चालयेत्क्षीहजे पात्रे यावन्मात्रं तु लोहितम् ।

भवेत्ततस्तु संशुद्धिं स्वर्णमाक्षिकमृच्छति ॥५४॥

कुलत्पस्य कषायेण छट्वा तैलेन वा पुटेत् ।

तन्मूत्रेण वाजमूत्रेण म्रियते स्वर्णमाक्षिकम् ॥५५॥

[तारमाक्षिकशोधनम्] कर्कोटोमेषमृङ्गप्रतथैर्द्रवैर्जम्बीरजैर्दिनम्

भावयेदातपे तीव्रे विमला शुद्धिमृच्छति ॥५६॥

[तुल्यक शोधनम्] विष्ठायां मर्दयेत्तुल्यं मार्जारककपोतयोः ।

दशांशं टङ्गणं दत्वा पचेद्मृदु पुटेत्ततः ॥५७॥

पुटं दध्ना पुटं क्षौद्रैर्देयं तुल्यविशुद्धये ।

[अभ्रकशोधनम्] क्षणाम्भकान्धमेदङ्गैस्ततः क्षीरे विनिक्षिपेत् ।

भिन्नपत्रं तु तत् कृत्वा तण्डुलीयान्नयोर्द्रवैः ॥५८॥

भावयेदष्टयामं तदेवं शुद्धाति चाभ्रकम् । इति शोधनम्

कृत्वा धान्याभ्रकं तत्तु शोधयित्वाथ मर्दयेत् ॥५९॥

अर्कक्षीरैर्दिनं खल्वे चक्राकारञ्च कारयेत् ।

बेष्टयेदर्कपत्रैश्च सम्यग्गजपुटे पचेत् ॥६०॥

पुनर्मर्दयं पुनः पाच्यं सप्तवारं प्रयत्नतः ।

ततो वटजटाकाथै स्तब्धैश्च पुटत्रयम् ॥६१॥

स्त्रियते नात्र सन्देहः सर्वयोगेषु योजयेत् ॥६२॥

तुल्यं घृतं मृताभ्रेण लोह पात्रे विपाचयेत् ।

घृते जीर्णं तदभ्रं तु सर्वयोगेषु योजयेत् ॥६३॥

मृतं त्वभ्रं हरेमृत्युं तना जरा पलिशनम् । ।

अनुपानैश्च संयुक्तं तत्तद्रेगहरं परम् ॥६४॥

[अथान्यप्रकारः] शुद्धं धान्याभ्रकं मुस्तं शुण्ठी षड्भागयोजितम् ।

मर्दयेत्काञ्चिकेनैव दिनञ्चितकजैः रसैः ॥६५॥

ततो गजपुटे दद्यात्तस्मादुद्धृत्य मर्दयेत् ।

त्रिफला वारिणा तद्वत्पुटे देवं पुटे स्त्रिभिः ॥६६॥

वलागोमूत्रमुश्ली तुलसी सुरणद्रवैः ।

मर्दितं पुटितं वङ्गो त्रिविवेलं ब्रजेष्मृतिम् ॥६७॥

[नीलाञ्जनशोधनं] नीलाञ्जनं चूर्णयित्वा जम्बोरद्रवभाषितम् ।

दिनैकमात्रपे शुद्धं सर्वकार्येषु योजयेत् ॥६८॥

एवं गैरिककासीसटङ्कणानि वराटिका ।

शुद्धं तीरोचकङ्कुष्ठं शुद्धिमायाति निश्चितम् ॥६९॥

[मनःशिलाशोधनम्] पचेत्वाहमजामूत्रैर्दोलायन्ते मनःशिलाम्

भावयेत्सप्तधा पित्तै रजायाः शुद्धमृच्छति ॥७०॥

[तालकशुद्धिः] तालकं कणशः कृत्वा सङ्गूणं काञ्चिके चिपेत् ।

दोलायन्तेण यामैकं ततः कुष्माण्डजैर्द्रवैः ॥७१॥

तिलतैले पचे द्यामं यामञ्च त्रिफलाजलैः ।

दोला यन्ते चतुर्यामं पाच्यं शुध्यति तालकम् ॥७२॥

[रसकशुद्धिः] नरमूत्रैश्च गोमूत्रैः सप्ताहं रसकं पचेत् ।

दोलायन्तेण शुद्धिः स्यात्ततः कार्येषु योजयेत् ॥७३॥

[सत्वनिर्गमः] लाक्षामीनापयच्छागं टङ्कणं मृगमृङ्गकम् ।

पिप्पलाकं सर्षपाः शिग्रुगुञ्जोर्णागुडसैन्धवम् ॥७४॥

यवतिक्ता घृतं क्षौद्रं यथा लाभं विचूर्णयेत् ।

रभिर्विमिश्रिताः सर्वे धातवो गाढवर्जिता ।

मूषाधाताः प्रजायन्ते मुक्तसत्वा न संशयः ॥७५॥

अथ रत्नानां शोधनमारणम् ।

[आदौवज्रमारणम्] कुलत्थकोद्रवक्वाथैर्दोलायन्ते विपाचयेत् ।

व्याघ्रीकन्दं गतं वज्रं त्रिदिनं शुद्धिमृच्छति ॥७६॥

तप्तं तप्तं तु तद्वज्रं खरमूत्रे निषेचयेत् ।

पुनस्ताप्यं पुनः सेच्यमेवं कुर्यात् त्रिसप्तधा ॥७७॥

मत्कुण्डैस्तालकं पिष्ट्वा यावद्भवति गोलकम् ।

तद्गोले निहितं वज्रं तद्गोलञ्चान्वितं धमेत् ॥७८॥

सिञ्चयेदश्व-मूत्रेण तद्गोले च क्षिपेत्पुनः ।

रुद्ध्वा धातं पुनः सेच्यमेवं कुर्यात् त्रि सप्तधा ॥७९॥

एवं च म्रियते वज्रं चूर्णं सर्वत्र योजयेत् ।

[अन्यदपि] हिङ्गुसैन्धव संयुक्ते क्वाथे कौलत्थजे क्षिपेत् ॥८०॥

तप्तं तप्तं पुनर्वज्रं मूयाच्चूर्णं त्रिसप्तधा ।

[अन्यच्च] मण्डूकं कांस्यजे पात्रे निगृह्य स्थापयेत्सुधीः ॥८१॥

सभीतो मूत्रयेत्तत्र तन्मूत्रे वज्रमावपेत् ।

तप्तं तप्तं च बहुधा वज्रस्यैवं मृतिर्भवेत् ॥८२॥

[वैक्रान्तमारणम्] वैक्रान्तं वज्रवशोध्यं नीलं वा लोहितं तस्मात्

हयमूत्रेण तत् सिञ्चे तप्तं तप्तं द्विसप्तधा ॥८३॥

ततस्तु मेषदग्धास्तु पञ्चाङ्गे गोलकं क्षिपेत् ।

पटेष्मूषापुटे रुद्ध्वा कुर्यादेवं च सप्तधा ॥८४॥

वैक्रान्तं भस्मतां याति वज्रस्त्राणि नियोजयेत् ॥८५॥

अथ शेषरत्न शोधनमारणम् ।—

स्वेदये-होलिकायन्त्रे जयन्त्याः स्वरसेन च ।

मणिमुक्ताप्रवालानि यामैकं शोधनं भवेत् ॥८६॥

कुमार्या-स्तण्डुलीयेन स्तन्येन च निषेचयेत् ।

प्रत्येकं सप्तवेलं च तप्ततप्तानि कृत्स्नशः ॥८७॥

मौक्तिकानि प्रवालानि तथा रत्नान्यशेषतः ।

क्षणाद्विविधवर्णानि स्त्रियन्ते नात्र संशयः ॥८८॥

उक्तमाक्षिकवन्मुक्ताप्रवालानि च मारयेत् ।

वज्रवत् सर्वरत्नानि शोधयेन्मारयेत्तथा ॥८९॥

अथ शिलाजतुशोधनम् ॥

शिलाजतु समानीय ग्रीष्मतप्त-शिलाचुतम् ।

गोदुग्धै स्त्रिफलाकाथैः भृङ्गद्रावैश्च मर्दयेत् ॥९०॥

आतपे दिनमेकैकं तच्छुष्कं शुद्धतां व्रजेत् ॥९१॥

अथान्य शिलाजतुकरणप्रकारः ।—

मुख्यां शिलाजतुशिलां सूक्ष्मखण्ड प्रकल्पिताम् ।

निक्षिप्यात्युष्णपानीये यामैकं स्थापयेत्सुधीः ॥९२॥

मर्दयित्वा ततो नीरं गृह्णीयादस्त्रगालितम् ।

स्थापयित्वा च मृत्पात्रे धारयेदातपे खरे ॥९३॥

उपरिस्थं घनं यत् स्यात् तत् क्षिपेदन्यपात्रके ।

धारयेदातपे तस्मादुपरिस्थं घनं नयेत् ॥९४॥

एवं पुनः पुनर्नीत्वा द्विमासाभ्यां शिलाजतुः ।

भृङ्गाल्कार्यक्षमं वज्रौ क्षिप्तं लिङ्गोपमं भवेत् ॥९५॥

अधूमं च ततः शुद्धं सर्वकक्षिप्तं योजयेत् ।

अधःस्थितं च यच्छेषं तस्मिन्नीरं विनिक्षिपेत् ॥८६॥
 विमृद्य धारयेत् धर्मे पूर्ववच्चैव तद्वयेत् ।
 [मण्डूरकरणम्] अक्षाङ्गारैः धमेत्किट्टं लोहजं तद्ववाञ्चलैः ।
 सेचयेत्तप्ततप्तं च सप्तवारं पुनः पुनः ॥८७॥
 चूर्णयित्वा ततः क्वाथैर्द्विगुणै-स्त्रिफलाभवैः ।
 आलोढ्य भर्जयेद्दङ्गौ मण्डुरं जायते वरम् ॥८८॥
 [चारकल्पना] चीरवृक्षस्य काष्ठानि शुष्काण्यग्नीं प्रदीपयेत् ।
 नीत्वा तद्वस्त्रं सृत्पात्रे क्षिप्त्वा नीरे चतुर्गुणे ॥८९॥
 विमर्द्य धारयेद्द्राक्षीं प्रातरच्छं जलं नयेत् ।
 तन्नीरं क्वाथयेद्दङ्गौ यावत्सर्वं विशुद्ध्येत् ॥९०॥
 तत्तत् पात्रात्समुत्तिष्ठ्य चारो ग्राह्यः सितप्रभः ।
 चूर्णाभः प्रतिसार्यः स्यात् पेयः स्यात्क्वाथवत् स्थितः ॥९१॥
 इति चारद्वयं धीमान् युक्तकार्येषु योजयेत् ।
 इति श्रीशार्ङ्गधरे द्वादशोऽध्यायः

त्रयोदशोऽध्यायः ।

पारदः सर्वरोगाणां जेता पुष्टिकरः स्मृतः ।
 सुप्तेन साधितः कुर्यात् संसिद्धिं देहलोहयोः ॥१॥
 रसेन्द्रः पारदः सूतो हरजः सूतको रसः ।
 मुकुन्दयेति नामानि ज्ञेयानि रसकर्मसु ॥२॥
 ताम्रतारारनागाश्च हेमवङ्गौ च तीक्ष्णकम् ।
 क्वांस्थकं घृतलोहं च धातवो नव ये स्मृताः ॥३॥
 सूर्यादीनां ग्रहाण्यन्ते कथिता नामभिः क्रमात् ।
 [रसशोधनम्] राजीरसो नमूषायां रसं क्षिप्त्वा विबन्धयेत् ॥४॥

धस्त्रेय दीलिकायन्त्रे खेदयेत् काञ्चिकैस्त्राहम् ।
 दिनेकं मर्दयेत् सूतं कुमारीसम्भवैर्द्रवैः ॥५॥
 तथा चित्रकजैः क्वाथै रसो मर्द्यः प्रयत्नतः ।
 काकमाचौ-रसैस्तद्विदिनमेकञ्च मर्दयेत् ॥६॥
 त्रिफलाया स्तथा क्वाथै रसो मर्द्यः प्रयत्नतः ।
 ततस्तेभ्यः पृथक्कुर्यात् सूतं प्रक्षाल्य काञ्चिकैः ॥७॥
 ततः क्षिप्त्वा रसं खल्वे रसादर्धञ्च सैन्धवम् ।
 मर्दयेन्निम्बुकरसैर्दिनमेकमनारतम् ॥८॥
 ततोराजीरसोनञ्च सुख्यञ्च नवसादरः ।
 एतैरससमैस्तद्वत्सूतो मर्द्य-सुषाम्बुना ॥९॥
 ततः संशोथ्य चक्राभं कृत्वा लिप्ता च हिङ्गुना ।
 द्विस्थालीसंपुटे धृत्वा पुरयेत्तवणेन च ॥१०॥
 अधःस्थालीं ततो मुद्रां दद्याद् दृढतरां बुधः ।
 विशेषाग्निं विधायाधो निषिञ्चेदम्बुनोपरि ॥११॥
 ततस्तु कुर्यात्तैव्राग्निं तदधः प्रह्वरत्रयम् ।
 एवं निपत्य यात्यूर्ध्वं रसो दीपविवर्जितः ॥१२॥
 अथोर्ध्वं पिठरीमध्ये लग्नो ग्राह्यो रसोत्तमः ।
 [गन्धक शोधनम्] लोहपात्रे विनिक्षिप्य घृतमग्नौ प्रतापयेत् ॥१३॥
 तप्ते घृते तत्समानं क्षिपेद्गन्धकजं रजः ।
 विद्रुतङ्गन्धकं ज्ञात्वा दुग्धमध्ये विनिक्षिपेत् ॥१४॥
 एवं गन्धकशुद्धिः स्यात्सर्व्वकार्येषु योजयेत् ।
 [दरदशोधनम्] मेघीक्षीरेण दरदमन्त्रवर्गैश्च भावितम् ॥१५॥
 सप्तवारं प्रयत्नेन शुद्धमायाति निश्चितम् ।
 [दरदाद्रसाकृष्टिः] निम्बु रसैः निम्बपत्ररसैर्वा याममात्रकम् ॥१६॥

घृष्टा दरदमूर्ध्वं च पातयेत्सूतयुक्तिवत् ।

ततः शुद्धरसन्तस्मान्नीत्वा कार्येषु योजयेत् ॥१७॥

[शुद्धरसस्य मुखकरणम्] कालकूटोवत्सनाभः शृङ्गकश्च प्रदीपनः ।

हालाहलो ब्रह्मपुत्रो हारिद्रः शुक्तकस्तथा ॥१८॥

सौराष्ट्रिक इति प्रीक्ता विषभेदा अमी नव ।

अर्कसेन्दुडधत्तूर-लाङ्गली-करवीरकाः ॥१९॥

गुञ्जाहिफेना इत्येताः समोपविषजातयः ।

एतैर्विमर्दितः सूतश्छिन्नपक्षः प्रजायते ॥२०॥

मुखञ्च जायते तस्य धातूश्च यस्यतेतराम् ।

[अन्यदपि] अथवा त्रिकटुक्षारो राजीलवणपञ्चकम् ॥२१॥

रसोनो नवसारश्च शिशुश्चैकत्र चूर्णितैः ।

समांशैः पारदादेतैः जम्बीरेण द्रवेण च ॥२२॥

निम्बुतोयैः काष्ठीकैर्वा सोष्णखल्वे विमर्दयेत् ।

अजाशक्तुषाग्निं तु गर्त्तेतत् त्रितयं क्षिपेत् ।

तस्योपरि स्थितं खल्वं तप्तखल्वमिदं भवेत् ॥२३॥

अहीरात्रत्रयेण स्याद्रसो धातुचरं मुखम् ।

[अन्यञ्च] अथवा विन्दुलीकोटैः रसो मर्दयस्त्रिवासरम् ।

लवणाग्नैः मुखं तस्य जायते धातुघस्मरम् ॥२४॥

[गन्धकजारणम्] अथकच्छपयन्त्रेण गन्धजारणमुच्यते ।

मृत् कुण्डे निक्षिपेत्तोयं तन्मध्ये च शरावकम् ॥२५॥

महत् कुण्डपिधानम् मध्ये मेखलया युतम् ।

लिप्ता च मेखलामध्यं चूर्णेनात्र रसं क्षिपेत् ॥२६॥

रसस्योपरि गन्धस्य रजो दद्यात्समांशकम् ।

दत्वोपरिशरावञ्च भस्ममुद्रां प्रदीपयेत् ॥२७॥

तस्योपरि पुटन्दद्याच्चतुभि गोमयोपलैः ।

एवं पुनः पुनर्गन्धं षड्गुणं जारयेद्बुधः ॥२८॥

गन्धे जीर्णं भवेत्सूतस्तीक्ष्णाग्निः सर्वकर्मकृत् ।

[अथरसमारणम्] धूमसारं रसं तोरीगन्धकं नवसादरम् ॥२९॥

यामैकं मर्दयेदस्त्रैर्भागं कृत्वा समं समम् ।

काचकूप्यां विनिःक्षिप्य ताञ्च मृदस्त्रमुद्रया ॥३०॥

विलिप्य परितो वक्त्रं मुद्रां दत्वाच शोषयेत् ।

अधः सुक्लिद्रपिठरीमध्ये कूपीं निवेशयेत् ॥३१॥

पिठरीं वालुकाप्रूरैर्भृत्वाचाकूपिकागलम् ।

निवेश्य चूल्यां तदधः कुर्यादङ्गिशनैः शनैः ॥३२॥

तस्मादप्यधिकं किञ्चित्पावकं ज्वालयेत्क्रमात् ।

एवं द्वादशभिर्गामैस्त्रियते सूतकीर्तनः ॥३३॥

स्फोटयेत् स्वाङ्गशीतं तन्मूर्द्धगं गन्धकं त्यजेत् ।

अधस्थं मृतसूतं च सर्वकार्येषु योजयेत् ॥३४॥

[अन्यच्च] अपामार्गस्य वीजानां मूषायुग्मं प्रकल्पयेत् ।

तत्सम्पुटे न्यसेत्सूतं मलयू दुग्धमिश्रितम् ॥३५॥

द्रोणपुष्पीप्रसूनानि विडङ्गमिरिमेदकः ।

एतच्चूणमधीऽईच्च दत्वा मुद्रा प्रदीयते ॥३६॥

तंगोलमन्धयेत् सम्यक् मृन्मूषा सम्पुटे सुधीः ।

मुद्रां दत्वा शोषयित्वा ततो गजपुटे पचेत् ॥ ३७ ॥

एवमेकपुटे नैव जायते भस्मसूतकम् ।

[अन्यदपि] काष्ठोदुम्बरिकादुग्धैः रसं किञ्चिद्विमर्दयेत् ॥३८॥

तदुदुग्धघृष्टहिङ्गोश्च मूषायुग्मं प्रकल्पयेत् ।

चिन्वा तत्सम्पुटे सूतं, तत्र मुद्रां प्रदापयेत् ॥ ३९ ॥

धृत्वा तंगोलकं प्राञ्चोमृक्षूषा सम्पुटेऽधिकम् ।
 पचेन्मृदुपुटे नैव सूतिको याति भस्मताम् ॥ ४० ॥
 [अन्यच्च] नागवल्लीरसैर्घृष्टः काकोलीकन्दगर्भितः ।
 मृक्षूषासम्पुटे पक्कः सूतो यात्येव भस्मताम् ॥ ४१ ॥
 इति रसशोधनमारणाध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

[ज्वराङ्गुशीरसः] खण्डितं हारिणं शृङ्गं ज्वालामुख्यारसैः समम्
 रुध्वा भाण्डे पचेच्चुल्यां यामयुग्मन्ततो नयेत् ॥ १ ॥
 अष्टांशन्निकटुं दद्यान्निष्कमात्रं च भजयेत् ।
 नागवल्लीरसैः सार्द्धं वातपित्तज्वरापहम् ॥ २ ॥
 अयं ज्वराङ्गुशीनामरसः सर्वज्वरापहः ।
 [ज्वरारिरसः] पारदं रसकन्तालं तुल्यं टङ्कणगन्धकम् ॥ ३ ॥
 सर्वमेतत् समं शुद्धं कारवल्लीरसैर्दिनम् ।
 मर्दयेत्पयेत्त न ताम्रपात्रोदरन्निषक् ॥ ४ ॥
 अङ्गुल्यर्द्धप्रमाणेन ततो रुध्वाच्च तन्मृखम् ।
 पचेत्तं बालुकायन्त्रे क्षिप्त्वा धान्यानि तन्मृखे ॥ ५ ॥
 यदास्फुटन्ति धान्यानि तदासिद्धं विनिर्दिशेत् ।
 ततो नयेत्स्वाङ्गुशीतं ताम्रपात्रोदराग्निषक् ॥ ६ ॥
 रसं ज्वरारिनामानं विचूर्ण्य मरिचैः समम् ।
 मासैकं पर्णखण्डेन भक्षयेन्नाशयेज्ज्वरम् ॥ ७ ॥
 त्रिदिनैर्विषमन्तीव्रमेकद्वित्रिचतुर्थकम् ।
 [शीतज्वरारिरसः] तालकं तुल्यकं ताम्रं रसं गन्धं मनः शिलाम्
 कर्षकं कर्षं प्रयोक्तव्यं मर्दयेत् त्रिफलास्त्रुभिः ॥ ८ ॥

गोलं न्यसेत् सम्पुटके पुटं दद्यात् प्रयत्नतः ।

ततो नीत्वा-कंदुग्धेन वज्जीदुग्धेन सप्तधा ।

काथेन दन्त्याः श्यामायाःभावयेत् सप्तधा पुनः ॥ ८ ॥

माषमात्रं रसं देयं पञ्चाशन्मरिचैर्युतम् ।

गुडङ्गद्व्याणकञ्चैव तुलसीदलयुग्मकम् ॥ १० ॥

भक्षयेत् त्रिदिनं भक्त्या शीतारिर्दुर्लभः परम् ।

पथं दुग्धोदनन्देयं विषमं शीतपूर्वकम् ॥ ११ ॥

दाहपूर्वं हरत्याशु तृतीयकचतुर्थकौ ।

द्वाह्निकं सततञ्चैव वैवर्ण्यञ्च नियच्छति ॥ १२ ॥ [पिप्पलीशिवा ।

[शीतज्वरघ्नी गुटिका] भागैकं स्याद्रसाच्छुषादेलीयः-

आकारकरभो गन्धः कटु तैलेन शोधितः ॥ १३ ॥

फलानिचेन्द्रवारुण्या-श्चतुर्भागैर्मिता अमी ।

एकत्र मर्दयेच्चूर्णाणीन्द्रवारुणिकारसैः ॥ १४ ॥

माषोन्मितां गुटीकृत्वा दद्यात् सद्योज्वरे बुधः

छिन्नारसानुपानेन ज्वरघ्नी गुटिका मता ॥ १५ ॥

[लोकनाथरसः] शुद्धोवुभुक्षितः सूतो भागद्वयमितो भवेत् ।

तथा गन्धस्य भागौ द्वौ कुर्यात्कज्जलिकान्तयोः ॥ १६ ॥

सूताश्चतुर्गुणेष्वेव कपर्देषु विनिःक्षिपेत् ।

भागैकं टङ्गणं दत्वा गोक्षीरेण विमर्दयेत् ॥ १७ ॥

तथा शङ्खस्य खण्डानां भागानष्टौ प्रकल्पयेत् ।

क्षिपेत् सर्वे पुटस्यान्तश्चूर्णलितशरावयोः ॥ १८ ॥

गर्त्ते हस्तोन्मिते धृत्वा पुटे दगजपुटेन च ।

खाङ्गशीतं समुद्धृत्य पिष्ट्वा तत्सर्वमेकतः ॥ १९ ॥

षडगुञ्जासंमितश्चूर्णमेकोनत्रिंशदूषणैः ।

घृतेन वातजे दद्याद्भवनीतेन पित्तजे ॥ २० ॥
 क्षौद्रेण श्लेष्मजे दद्याद्दतीसारि क्षये तथा ।
 अरुचौ ग्रहणीरोगौ काशे मन्दानले तथा ।
 कासश्वासेषु गुल्मेषु लोकनाथ रसन्निषक् ॥ २१ ॥
 तस्योपरि घृतान्नञ्च भुञ्जीत कवलत्रयम् ।
 मध्वे क्षणैकमुत्तानः शयीतानुपधातके ॥ २२ ॥
 अनन्तमन्नं सघृतं भुञ्जीत मधुरं दधि ।
 प्रायेण जाङ्गलं मांसं प्रदेयं घृतपाचितम् ॥ २३ ॥
 सदुग्धभक्तं दद्याच्च जातेऽग्नी साम्यभोजने ।
 सघृतान् सुद्ववटकान् व्यञ्जनेष्ववचारयेत् ॥ २४ ॥
 तिलामलककल्केन स्नापयेत्सर्पिषाऽथवा ।
 अभ्यञ्जयेत्सर्पिषा च स्नानं कोष्णोदकेन च ॥ २५ ॥
 क्वचित्तैलं न गृण्हीयान्न विल्वं कारवेल्बकम् ।
 वार्त्ताकं शफरीं चिञ्चां त्यजेद्दद्याम मैथुने ॥ २६ ॥
 मद्यं सन्धानकं हिङ्गुशुण्ठीमाषा न्यसूरकान् ।
 कूष्माण्डं राजिकोकोपं काञ्चिकञ्चैव वर्जयेत् ॥ २७ ॥
 त्यजेद्युक्तानिद्राञ्च कांस्यपात्रे च भोजनम् ।
 ककारादि युतं सर्वं त्यजेच्छाकफलादिकम् ॥ २८ ॥
 ग्राह्योऽयं लोकनाथस्तु शुभनक्षत्रवासरैः ।
 पूर्णातिथौ सिते पक्षे जाते चन्द्रबले तथा ॥ २९ ॥
 पूजयित्वा लोकनाथङ्कुमारीं भोजयेत्ततः ।
 दानं दत्वा द्विघटिकामध्ये ग्राह्यो रसोत्तमः ॥ ३० ॥
 रसाच्चैज्जायते तापस्तदा शर्करया युतम् ।
 सत्वं गुडूच्या गृण्हीयाद्दंशरोचनयायुतम् ॥ ३१ ॥

खर्जूरं दाडिमन्द्राक्षा मत्तुखण्डानि खादयेत् ।
 अरुचौ निसुषन्धान्यं मृतमृष्टं सशर्करम् ॥३२॥
 दद्यात्तथाज्वरे धान्यं गुडूचीकाथ-माहरेत् ।
 उशीर वासककाथं दद्यात्समधु शर्करम् ॥३३॥
 रक्तपित्ते कफे श्वासे कासे च ज्वर-संचये ।
 अग्नि मृष्टजयाचूर्णं मधुना निशि दीयते ॥३४॥
 निद्रानाशेऽतिसारे च ग्रहण्यां मन्दपावके ।
 सौवर्चलाभया कृष्णाचूर्णं मुष्णीदकैः पिवेत् ॥३५॥
 शूलेऽजीर्णे तथा कृष्णा मधुयुक्ता ज्वरे हिता ।
 ग्रीहीदरे वातरक्ते कृद्याञ्चैव गुदाङ्गुरे ॥३६॥
 नासिकास्रुतरक्ते च रसं दाडिमपुष्पजम् ।
 दुर्वायाः स्वरसं नस्यं प्रदद्याच्छर्करान्वितम् ॥३७॥
 नागं सगन्धकञ्चैव मरिचञ्च समांशकम् ।
 दग्ध्वा कपर्दिकानां च चूर्णं चापि समं क्षिपेत् ॥३८॥
 पारदं चार्द्धमात्रञ्च पञ्चानन रसः स्मृतः
 कोलमज्जां कणां वर्हिपक्ष भस्मसशर्करम् ॥३९॥
 मधुना लेहयेच्छर्दि हिक्काकोपस्य शान्तये ।
 विधिरेष प्रयोज्यस्तु सर्वस्मिन् पीटलीरसे ॥४०॥
 मृगाङ्गे हेमगर्भे च मौक्तिकाख्ये परिषुच ।
 इत्ययं लोकनाथोक्ता रसः सर्वरुजो जयेत् ॥४१॥
 [मृगाङ्गपीटलीरसः] भुजवत्तनु पत्राणि हेम्नः सूक्ष्माणि कारयेत्
 तुल्यानि तान् सूतेन खल्वे चिक्षा विमर्दयेत् ॥४२॥
 काञ्चनार रसेनैव ज्वालासुस्थ्या रसेन वा ।
 लाङ्गल्या वा रसेस्तावद् यावद्भवति पिष्टिका ॥४३॥

ततो हेम्नः सतुर्थांशं टङ्गान्तत्र निःक्षिपेत् ।
 पिष्टमोक्तिः कर्चूयंश्च हेमद्विगुणमावपेत् ॥४५॥
 तेषु सर्वसमं गन्धं क्षिप्त्वा चैकत्र मर्द्दयेत् ।
 तेषां कृत्वा ततो गोलं वासोभिः परिवेष्टयेत् ॥४६॥
 पञ्चान्मृदा वेष्टयित्वा शोषयित्वाच धारयेत् ।
 शरावसम्पुटस्यान्तः स्तब्धं मुद्रां प्रदापयेत् ॥४७॥
 लवणा पूरिते भाण्डे धारयेत्तच्च सम्पुटम् ॥४८॥
 मुद्रां दत्वा शोषयित्वा बहुभिर्गोमयैः पुटेत् ।
 ततः शीते समाकृष्टे गन्धं सूतसमं क्षिपेत् ॥४९॥
 छट्वाच पूर्ववत् खल्वेपुटेद्भजपुटेन च ।
 स्वाङ्गशीतान्ततो नीत्वा गुञ्जायुग्मं प्रयोजयेत् ॥५०॥
 अष्टभिर्मरिचैर्युक्ता कृत्वा त्रययुताथवा ।
 विलीक्य देया दोषादीनेकैका रसरक्तिका ॥५१॥
 सर्पिष्ठा मधुना वापि दद्याद्दोषाद्यपेक्षया ।
 लोकनाथसमं पथ्यं कुर्यात् स्वस्थमनाः शुचिः ॥५२॥
 श्लेष्माणं ग्रहणीं कासं श्वासं क्षयमरोचकम् ।
 मृगाङ्गोऽयं रसो हन्यात्कृशत्वं बलहीनताम् ॥५३॥
 [हेमगर्भपोटलीरसः] सूतात्पादप्रमाणेन हेम्नः पिष्टीं प्रकल्पयेत्
 तयोः स्याद्विगुणो गन्धो मर्द्दयेत्काञ्चनारिणाम् ॥५४॥
 कृत्वा गोलं क्षिपेन्मूषा सम्पुटे मुद्रयेत्ततः ।
 पचेद्भूधरयन्त्रेण वासरत्रितयं बुधः ॥५५॥
 तत उद्धृत्य तत्सर्वं दद्याद्गन्धं च तत्समम् ।
 मर्द्दयेदाद्रकरसैस्त्रिकस्य रसेन च ।
 स्थूलपीतवराटौश्च पूरयेत्तेन युक्तितः ॥५६॥

शतस्मादौषधात्कुर्यादष्टमांशेन टङ्कणम् ।
 टङ्कणार्धं विषं दत्वा पिष्ट्वा सेहुण्डदुग्धकैः ।
 मुद्रयेत्तेन कल्केन वराटीनां मुखानि च ॥५०॥
 भाण्डे चूर्णप्रलिप्ते च धृत्वा मुद्राम्प्रदापयेत् ।
 गर्त्ते हस्तोन्मिते घृत्वा पुटेऽजपुटेन च ॥५८॥
 स्वाङ्गशीतं रसं नीत्वा प्रदद्यान्नोक्तनाथवत् ।
 पथं सृगाङ्गवत् देयं त्रिदिनं लवणं त्यजेत् ॥५९॥
 यदा च्छर्दिर्भवेत्तस्य दद्याच्छिवास्तु तदा ।
 मधुयुक्तं तथास्नेहकोपे दद्याद्दुर्गार्द्रकम् ॥६०॥
 विरेके भर्जिता भङ्गा प्रदेया दधिसंयुता ।
 जयेत्कासं श्वासं ग्रहणीमरुचिं तथा ॥६१॥
 अग्निञ्च कुरुतेदीप्तिं कफवातं नियच्छति ।
 हेमगर्भः परो ज्ञेयः रसः पोटलिकारसः ॥६२॥
 [द्वितीयहेम पोटलीरसः] रसस्य भागाद्यत्वारस्तावतः कनकस्य च
 तयोश्च पिष्टिकां कृत्वा गन्धो द्वादशभागिकः ॥ ६३ ॥
 कुर्यात्कज्जलिकां तेषां मुक्ताभागाद्य षोडश ।
 चतुर्विंशति शङ्कुस्य भागैकं टङ्कणस्य च ॥ ६४ ॥
 एकत्र मर्दयेत्सर्वं पक्कनिम्बुकजैः रसैः ।
 कृत्वा तेषां ततो गोलं मूषासम्पुटके न्यसेत् ॥ ६५ ॥
 मुद्रान्दत्वा ततो हस्तमात्रे गर्त्ते च गोमयैः ।
 पुटेऽजपुटे नैव स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत् ॥ ६६ ॥
 पिष्ट्वा गुप्त्वा चतुर्मानं दद्याद्गव्याज्यसंयुतम् ।
 एकोनत्रिंशदुष्मानमरिचैः सह दीयते ॥ ६७ ॥
 राजते मृन्मये पात्रे काश्चने चावलेहयेत् ।

लोकानाथसमम्पथं कुर्यात्प्रयतमानसः ॥ ६८ ॥
 कासे श्वासे क्षये वाते कफे ग्रहणिकां गदे ।
 अतीसारे प्रयोक्तव्या पीटली हेमगर्भिका ॥ ६९ ॥ [सृतम् ।
 [महाज्वराङ्गुसोरसः] सौभाग्यं त्रिफला व्योषं तालगन्धरसा-
 प्रत्येकमेव भागं च जैपालं सप्तभागिकम् ॥ ७० ॥
 भृङ्गराजरसेनैव किंशुकखरसेन वा ।
 यामयुग्मं विमर्द्याथ कार्यागुञ्जोपमावटी ॥ ७१ ॥
 अजीर्णकण्टकद्यायं रसर्राजः स उच्यते ।
 [महोदधिरसः] शुद्धसूतं विषङ्गन्धं प्रत्येकं शाणसन्धितम् ॥ ७२ ॥
 धूर्त्तवीजन्त्रिशणं स्यात्सर्वेभ्यो द्विगुणा भवेत् ।
 हेमाह्वा कारयेदेषां चूर्णं सूक्ष्मं प्रयत्नतः ॥ ७३ ॥
 देयञ्जम्बीरमज्जाभि-चूर्णं गुञ्जादयोन्मितम् ।
 आर्द्रकखरसौ वापिज्वरं हन्ति त्रिदोषजम् ॥ ७४ ॥
 एकोहिकं द्वाहिकं वा त्राहिकं वा चतुर्थकम् ।
 विषमञ्च ज्वरंहन्यादित्यातोऽयं ज्वराङ्गुशः ॥ ७५ ॥
 अथ अतीसारे आनन्द भैरवी रसः—
 दरदं वत्सलाभञ्च मरिचं टङ्गणङ्गणाम् ॥ ७६ ॥
 चूर्णयेत्समभागेन रसोह्वानन्दभैरवः ।
 गुञ्जैकं वा द्विगुञ्जं वा बलं ज्ञात्वा प्रयोजयेत् ॥ ७७ ॥
 मधुना लेहयेच्चानु कुटजस्य फलं त्वचम् ।
 चूर्णितं कर्षमात्रं स्यात् त्रिदोषोत्थातिसारजित् ॥ ७८ ॥
 दध्यन्नं दापयेत्पथ्यं वाजन्तक्रमेव च ।
 पिपासायाञ्च विजया च हिता निशि ॥ ७९ ॥ [द्वयम् ।
 [लघुसूचिका भरणी राशेः] विषं फलमितं सूतः शानिकचूर्णयेत्-

तच्चूर्णं सम्पुटे क्षिप्वा काचलिप्तशरावयोः ।
 मुद्रां दत्वा च संशोष्य ततश्चुल्यां निवेशयेत् ॥ ८० ॥
 वज्रिं शनैः शनैः कुर्यात् प्रहरद्वयसंख्यया ।
 तत उद्धाव्य तन्मुद्रामुपरिस्थशरावके ॥ ८१ ॥
 संलग्नो यो भवेद्दूमस्तं गृह्णीयाच्छनैः शनैः ।
 वामुस्पर्शो यथा न स्यात् ततः कुर्या निवेशयेत् ॥ ८२ ॥
 यावत् सूच्या मुखे लग्नं कूप्यानिर्याति भेषजम् ।
 तावन्मात्रो रसो देयो मूर्च्छिते सन्निपातिनि ॥ ८३ ॥
 क्षुरेण प्रच्छिते मूर्द्धि तदङ्गुल्या च घर्षयेत् ।
 रक्तभेषजसम्पर्कात् मूर्च्छितोऽपि हि जीवति ॥ ८४ ॥
 तथैव सर्पदंष्ट्रसु मृतावस्थोऽपि जीवति ।
 यदा तापो भवेत् तस्य मधुरं तत्र दीयते ॥ ८५ ॥

[अथ जलचूडारसः] भस्मसूतसमं गन्धं गन्धात्पादं मनःशिला ।
 माक्षिकं पिप्पली व्योषं प्रत्येकं शिलया समम् ॥ ८६ ॥
 चूर्णयेन्नावयेत् पित्तैर्मत्स्यमायूरसम्भवैः ।
 सप्तधा भावयेच्छुष्कं देयं गुञ्जाद्वयं हितम् ॥ ८७ ॥
 तालपर्णीरसञ्चानु पञ्चकोलसूतोऽपि वा
 जलचूडारसो नाम सन्निपातं नियच्छति ।
 जलयोगश्च कर्त्तव्यस्तेन वीर्यं भवेद्रसे ॥ ८८ ॥

[अथ पञ्चवक्त्रो रसः] शुद्धं सूतं विषं गन्धं मरिचं टङ्गणं कणां ।
 मर्दयेद्भर्त्तुं जैर्द्रावैर्दिनमेकञ्च शोषयेत् ॥ ८९ ॥
 पञ्चवक्त्रो रसो नाम द्विगुणः सन्निपातजित् ।
 (जर्ज)मूलकषायन्तु सन्नूरुषमनुपाययेत् ॥ ९० ॥
 युक्तं दध्योदनं पथ्यं जलयोगश्च कारयेत् ।

रसेनानेन शाम्यन्ति सक्षौद्रेण कफोज्जवाः ॥ ८१ ॥

मध्माह्नकरसञ्चानु पिपेहग्नि विवृण्वये ।

यथेष्टं घृतमांसाशी शक्नो भवति पावकः ॥ ८२ ॥

[अथ उन्मत्तो रसः] ॥ रसं गन्धकतुल्यांशं धर्तूरफलजद्रवैः ।

मर्दयेद्दिनमेकन्तु तत्तुल्यं चिकटुं क्षिपेत् ॥ ८३ ॥

उन्मत्ताख्यो रसो नाम्ना नख्ये स्यात् सन्निपातजित् ।

निस्तृक्जैपालवीजञ्च दशनिष्कं विचूर्णयेत् ।

मरिचं पिप्पलीसूतं प्रतिनिष्कं हि मिश्रयेत् ॥ ८४ ॥

भाव्यो जम्बीरजैर्द्रवैः समाहं सुप्रयत्नतः ।

रसोऽयमञ्जने दत्तः सन्निपातं विनाशयेत् ॥ ८५ ॥

[अथ नाराचरसः] ॥ सूतं टङ्कणकं तुल्यं मरिचं सूततुल्यकम् ।

गन्धकं पिप्पलीशुण्ठी द्वौ द्वौ भागौ विचूर्णयेत्

सर्वतुल्यं क्षिपेद्दन्तीवीजं निस्तुषितं भिषक् ॥ ८६ ॥

द्विगुञ्जारेचनं सिद्धं नाराचोऽयं महारसः ।

आधानमलविष्टम्भमुदावर्त्तञ्च नाशयेत् ॥ ८७ ॥

[अथ इच्छाभिदो रसः] ॥ दरदष्टङ्कणं शुण्ठी पिप्पली चैक कर्षिका

हेमाङ्गा पलमात्रा स्याद्दन्तीवीजञ्च तप्तमम् ॥ ८८ ॥

विचूर्ण्यैकात्र सर्वाणां गोदुग्धेनैव साधयेत् ।

त्रिगुञ्जारेचनं दद्याद्विष्टभाधानरोगिषु ॥ ८९ ॥

[राजमृगाङ्गी रसः] ॥ भस्मसूतत्रयो भागा भागैकं हेमभस्मकम् ।

मृतताम्रस्य भागैकं शिलागन्धकतालकम् ॥ ९० ॥

प्रतिभागद्वयं शुद्धमेकीकृत्य विचूर्णयेत् ।

वराटीः पूरयेत् तेन कामीक्षीरेण टङ्कणम् ॥ ९१ ॥

पिष्ट्वा तेन मुखं कृष्ट्वा मृद्गाण्डे तन्निरोधयेत् ।

शुक्लं गजपुटे पक्वा चूर्णयेत् स्वाङ्गशीतलम् ॥ १०२ ॥

रसो राजमृगाङ्गोऽयं चतुर्गुणः क्षयापहः ।

दशपिप्पलिकाक्षौद्रैरेकीनविंशदूषणैः ॥ १०३ ॥

स घृतं दापयेत् पथ्यं स्त्रीकोपाग्निश्रमांस्त्यजेत् ।

पथ्यं वा लघु मांसानि राजरोगप्रशान्तये ॥ १०४ ॥

[अथ अग्नि रसः] शुद्धं सूतं द्विधा गन्धं कुर्यात् वस्त्रेण कज्जलीं ।

तयोः समं तीक्ष्णचूर्णं मर्दयेत् कन्धकाद्रवैः ॥ १०५ ॥

दियमान्ते कृतं गोलं ताम्रपात्रे विनिक्षिपेत् ।

आच्छाद्यैरण्णपत्रेण यामार्धेत्युष्मता भवेत् ॥ १०६ ॥

धान्यराशौ न्यसेत् पश्चादहोरात्रात् समुद्धरेत् ।

संपिथ्य गालयेदस्त्रे सत्त्वं वारितरं भवेत् ॥ १०७ ॥

त्रिकटु त्रिफलैलाभिर्जातीफललवङ्गकैः ।

नवभागोन्मितैरेतैः समः पूर्व रसो भवेत् ॥ १०८ ॥

संचूर्ण्य लेहयेत् क्षौद्रे भक्ष्यं निष्कड्यं द्वयम् ।

स्वयमग्निरसो नास्तीत्ययकासनिवृत्तनः ॥ १०९ ॥

[अथ अमृतार्णव रसः] पारदं गन्धकं शुद्धं मृतलीहृच्च टङ्कणम् ।

रास्त्राविडङ्गत्रिफलादेवदारुकटुत्रयम् ॥ ११० ॥

अमृतापयकं क्षौद्रं विश्वं तुल्यांश्चूर्णितम् ।

त्रिगुणं सर्वकासार्त्तः सेवयेदमृतार्णवम् ॥ १११ ॥

[सूर्यावर्त्ती रसः] सूतार्धो गन्धको मदो यामैकं कन्धकाद्रवैः ।

द्वयोस्तुल्यं ताम्रपात्रं पूर्वकल्केन लेपयेत् ॥ ११२ ॥

दिनैकं स्थालिकायन्त्रे पक्वमादाय चूर्णयेत् ।

सूर्यावर्त्त रसो ह्येष द्विगुणः श्वासजिह्वेत् ॥ ११३ ॥

[स्वच्छन्दभैरवो रसः] शुद्धं सूतं मृतं लोहं ताप्यं गन्धकतालकम् ।

पथ्याग्निमन्त्रनिर्गुण्डी चूर्षणं टङ्कणं विषम् ॥ ११४ ॥

तुल्यांशं मर्दयेत् खल्वे दिनं निर्गुण्डिकाद्रवैः ।

मुण्डीद्रावैर्दिनैकान्तु द्विगुणावटकीकृतम् ॥ ११५ ॥

भक्षयेद्वातरोगातीं नान्ना स्वच्छन्दभैरवम् ।

रास्त्रामृतादेवदारु शुण्डीवातारिजं मृतम् ।

सगुगुलं पिवेत्कोष्णमनुपानं सुखावहम् ॥ ११६ ॥

[हंसपाटलो रसः] दग्धा कपर्दि कात् पिष्ट्वा त्रूषणं टङ्कणं विषं

गन्धकं शुद्धसूतञ्च तुल्यं जम्बीरजैर्द्रवैः ॥ ११७ ॥

मर्दयेत् भक्षयेन्नाभं मरिचाज्यं लिहेदनु ।

निहन्ति ग्रहणीरोगं पथ्यं तक्रोदनं हितम् ॥ ११८ ॥

[अथ त्रिविक्रमो रसः] ॥ मृतन्ताम्रमजाक्षीरैः पाच्यं तुल्यैर्गते द्रवैः

तत्ताम्रं शुद्धसूतञ्च गन्धकञ्च समं समम् ॥ ११९ ॥

निर्गुण्डी खरसैर्मर्द्यं दिनान्तज्ञोलमन्थयेत् ।

यामैकं बालुकायन्त्रे पाच्यं योज्यं द्विगुणकम् ॥ १२० ॥

बीजपूरकमूलान्तु सजलञ्चानुपानतः ।

रसस्त्रिविक्रमो नान्ना मासैकेनाश्मरीप्रणुत् ॥ १२१ ॥

[महातालेश्वरो रसः] तारन्ताप्यशिलासूतं शुद्धं सैन्धवटङ्कणम् ।

समांशं चूर्णयेत् खल्वे सूताद् द्विगुणगन्धकम् ॥ १२२ ॥

गन्धतुल्यं मृतं ताम्रं जम्बीरैर्दिनपञ्चकम् ।

मर्द्यं षट्त्रिः पुटैः पाच्यं भूधरे सम्पुटोदरे ॥ १२३ ॥

पुटे पुटे द्रवैर्मर्द्यं सर्वमेतत् तु षट् पलम् ।

द्विपलं मरिचं ताम्रं लोहभस्म चतुःपलम् ॥ १२४ ॥

जम्बीरास्त्रेण तत् सर्वन्दिनं मर्द्यं पुटेषु ।

त्रिंशदंशं विषं चास्य क्षिप्त्वा सर्वं विचर्णयेत् ॥ १२५ ॥

माहिषाज्येन संमिश्रं निष्कार्दं भक्षयेत्सदा ।

मध्वाज्यैर्वाकुचीचूर्णं कर्षमात्रं लिहेदनु

सर्वं कुष्ठं निहृत्याशु महातालेश्वरो रसः ॥ १२६ ॥

[कुष्ठकुठारो रसः] भस्म सूतसमं गन्धं सृतायस्ताम्बुगुलुः ।

त्रिफलाश्च महानिम्बश्चित्तकश्च शिलाजतु ॥ १२७ ॥

इत्येतच्चूर्णितं कुर्यात् प्रत्येकं शण शोडश ।

चतुःषष्टिकरञ्जस्य बीजं चूर्णं प्रकल्पयेत् ॥ १२८ ॥

चतुःषष्टिसृतं चाभ्रमध्वाज्याभ्यां विलोडयेत्

स्निग्धभाण्डे धृतं खादेत् द्विनिष्कं सर्वकुष्ठनुत् ।

रसः कुष्ठकुठारोऽयं गलकुष्ठनिवारणः ॥ १२९ ॥

[उदयादित्यो रसः] शुद्धसूतं द्विधा गन्धं मर्द्यं कन्याद्रवैर्दिनं ।

तद्गोलं पिठरीमध्ये ताम्रपात्रेण रोधयेत् ॥ १३० ॥

सूतकाक्षिगुणेनैव शुद्धे नाधोमुखेन च ।

पार्श्वं भस्म निधायथ पात्रोर्ध्वं गोमयप्ललम् ॥ १३१ ॥

किञ्चिक्लिष्टिददातव्यं चुल्यां यामद्वयं पचेत् ।

चण्डाग्निना तदुद्धृत्य स्वाङ्गं शीतं विचूर्णयेत् ॥ १३२ ॥

काष्ठोदुम्बरिकावज्जिर्त्रिफलाराज वृक्षकम् ।

विडङ्गं वाकुचीबीजं काथयेत्तेन भावयेत् ॥ १३३ ॥

दिनैकमुदयादित्यो रसो देयो द्विगुञ्जकः ।

विचर्चिकान्द्रुकुष्ठं श्वेतकुष्ठञ्च नाशयेत् ॥ १३४ ॥

अनुपानञ्च कर्त्तव्यं वाकुचीफलचूर्णकम् ।

खदिरस्य कषायेण समेन परिपाचितम् ॥ १३५ ॥

त्रिशाणन्तर्जवां क्षीरैः क्षायैर्वा त्रैफलैः पिबेत् ।

त्रिदिनान्ते भवेत् स्फोटः सप्ताह्नादा किलासकम् ॥ १३६ ॥

नीलीं गुञ्जाञ्च कासीसं धत्तूरं हंसपादिकाम् ।
 सूर्यभक्ताञ्च चाङ्गिरीं पिष्ट्वा मूलात् प्रलेपयेत् ॥ १३७ ॥
 स्फोटस्थानप्रशान्त्यर्थं सप्तरात्रं पुनः पुनः ।
 श्वेतकुष्ठं निहन्त्याशु साध्यासाध्यं न संशयः ॥ १३८ ॥
 अपरः श्वितलेपोऽपि कथ्यतेऽत्र भिषग्मतः ।
 गुञ्जाफलानां चूर्णं च लेपितं श्वेतकुष्ठनुत्
 शिलाया मार्गभस्मापि लिप्त्वा श्वित्रं विनाशयेत् ॥ १३९ ॥
 [अथ सर्वेश्वरो रसः] शुद्धं सूतं चतुर्गन्धं पलं यामं विचूर्णयेत् ।
 मृतताम्राभ्रलोहानां दरदञ्च पलं पलम् ॥ १४० ॥
 सुवर्णं रजतं चैव प्रत्येकं दशनिष्ककम् ।
 माषैकं मृतवज्रं च तालसत्वं पलद्वयम् ॥ १४१ ॥
 जम्बीरोन्मत्तवासाभिः स्रुह्यर्कं विषमुष्टिभिः ।
 मर्द्यं हयारिजैर्द्रावैः प्रत्येकेन दिनं दिनम् ॥ १४२ ॥
 एवं सप्तदिनं मर्द्यं तद्गोलं वस्त्र-वेष्टितम् ।
 बालुकायन्त्रगं स्नेह्यं त्रिदिनं लघुवह्निना ॥ १४३ ॥
 आदाय चूर्णयेत् स्रग्णं पलैकं योजयेद्दिषम् ।
 द्विपलं पिप्पलीचूर्णं इत्यं सर्वेश्वरो रसः ॥ १४४ ॥
 द्विगुञ्जो लिङ्घ्यते क्षौद्रैः सुप्तिमण्डलकुष्ठनुत् ।
 बाकुचीदेवकाष्ठञ्च कर्षमात्रं सुचूर्णयेत्
 लिङ्घेदैरण्डतैलाक्तमनुपानं सुखावहम् ॥ १४५ ॥
 [स्वर्णक्षीरोरसः] हेमाङ्गां पञ्चपलिकां क्षिप्त्वा तक्रघटे पचेत् ।
 तक्ने जीर्णे समुद्धृत्य पुनः क्षीरघटे पचेत् ॥ १४६ ॥
 क्षीरे जीर्णे समुद्धृत्य चालयित्वा विशेषयेत् ।
 तच्चूर्णितं पञ्चपलं मरिचानां पलद्वयम् ॥ १४७ ॥

पलैकं मूर्च्छितं सूतमेकीकृत्वा तु भक्षयेत् ।

निष्कैकं सप्तकुष्ठार्तः स्वर्णक्षीरीरसो ह्ययम् ॥ १४८ ॥

[मेहबद्धो रसः] भस्म सूतं मृतं कान्तं मुण्डभस्मशिलाजतु ।

शुद्धं ताप्यं शिलाव्योषं त्रिफलां कीलबीजकम् ॥ १४९ ॥

कपित्थरजनीचूर्णं भृङ्गराजेन भावयेत् ।

विंशद्वारं विशोष्याथ मधुयुक्तं लिहेत् सदा ॥ १५० ॥

निष्कमात्रो हरेन्मेहान् मेहबद्धो रसो महान् ।

महानिम्बस्य बीजानि पिष्ट्वा षट्संस्क्रितानि च ॥ १५१ ॥

पलं तण्डुलतोयेन घृतनिष्कद्वयेन च ।

एकीकृत्य पिबेच्चानुहन्ति मेहं चिरन्तनम् ॥ १५२ ॥

[अथ वज्जिरसः] चतुःसूतस्य गन्धाष्टौ रजनी त्रिफला शिवा ।

प्रत्येकञ्च द्विभागं स्यात् त्रिवृज्जैपालचित्रकम् ॥ १५३ ॥

प्रत्येकञ्च त्रिभागं स्यात्त्रूषण्दन्ती च जीरकम् ।

प्रत्येकमष्टभागं स्यादेकीकृत्य विचूर्णयेत् ॥ १५४ ॥

जयन्तीसुकपयो भृङ्गवज्जिवातारितैलकैः ।

प्रत्येकेन क्रमाद्भाज्यं सप्तवारं पृथक् पृथक् ॥ १५५ ॥

महावज्जिरसो नाम निष्कमुष्णजलैः पिबेत् ।

विरेचनं भवेत्तेन नक्तभक्तं ससैन्धवम् ॥ १५६ ॥

दिनान्ते दापयेत्पथ्यं वर्जयेच्छीतलं जलम् ।

सर्वोदरहरः प्रोक्तो मूढवातहरः परः ॥ १५७ ॥

[विद्याधरो रसः] गन्धकं तालकं ताप्यं मृतताम्रं मनःशिला ।

शुद्धं सूतञ्च तुल्यांशं मर्दयेत् भावयेद्दिनम् ॥ १५८ ॥

पिप्पल्यास्तु कषायेण वज्जीक्षीरेण भावयेत् ।

निष्कार्द्वं भक्षयेत् क्षौद्रैर्गुल्मं घ्नीहादिकं जयेत्

रसो विद्याधरो नाम गोमूत्रञ्च पिबेदनु ॥ १५८ ॥

[अथ त्रिनेत्रो रसः] टक्कणं हारिणं शुङ्गं स्वर्णं शुल्बं मृतं रसं ।

दिनैकमाद्र्कद्रावैर्मद्यं रुद्धा पुटं पचेत् ॥ १६० ॥

चिनेत्रास्थो रसः सोऽयं माषं मध्वाज्यकैर्लिहेत् ।

सैन्धवं जीरकं हिङ्गुमध्वाज्याभ्यां लिहेदनु

पङ्क्तिशूलहरः स्यातो मासमात्रात् संशयः ॥ १६१ ॥

[शूलगजकेसरौ रसः] शुङ्गं सूतं द्विधा गन्धं यामैकं मर्दयेद्दृढम् ।

द्वयोस्तुल्यं शुद्धताम्रं संपुटं तन्निरोधयेत् ॥ १६२ ॥

उर्ध्वाधो लवणं दत्त्वा मृद्भाण्डे धारयेद्भिषक् ।

ततो गजपुटे पक्त्वा स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत् ॥ १६३ ॥

संपुटं चूर्णयेत् सूक्ष्मं पर्णखण्डे द्विगुञ्जकम् ।

भक्षयेत् सर्वशूलार्तो हिङ्गुशुण्ठी च जीरकम् ॥ १६४ ॥

सौवर्चलं विडङ्गानि कर्षमुष्णजलैः पिबेत् ।

असाध्यं नाशयेच्छूलं रसः स्यात् स्थूलकेसरौ ॥ १६५ ॥

[अग्नितुण्डावटीरसः] शुङ्गं सूतं विषं गन्धं अजमोदां फलत्रयम्

स्वर्जचार-यवचारे वक्त्रिसैन्धवजीरकम् ॥ १६६ ॥

सौवर्चलं विडङ्गानि सामुद्रं त्रूषणं समम् ।

विषमुष्टिं सर्वतुल्यं जम्बीरान्धनेन मर्दयेत् ॥ १६७ ॥

मरिचाभां वटीं खादेद्वक्त्रिमान्धप्रशान्तये ।

पथ्या शुण्ठी गुडञ्चानुपलार्धं भक्षयेत् सदा

अग्नितुण्डा वटी स्याता सर्वरोगकुलान्तकृत् ॥ १६८ ॥

[अजीर्णकण्टको रसः] शुद्धसूतं विषं गन्धं समं मर्दयिचूर्णयेत् ।

मरिचं सर्वतुल्यांशं कण्टकार्याः फलद्रवैः ।

मर्दयेत् भावयेत् सर्वमेकविंशतिवारकम् ॥ १६९ ॥

वटीकुञ्जात्रयं खादेत् सर्वाजीर्णप्रशान्तये ।

अजीर्णकण्टकः सोऽयं रसो हन्ति विसूचिकाम् ॥ १७० ॥

[मन्यानभैरवो रसः] मृतं सूतं मृतं ताम्रं हिङ्गुपुष्करमूलकम् ।

सैन्धवं गन्धकं तालं कटुकीं चूर्णयेत् समम् ॥ १७१ ॥

पुनर्नवादेवदालीनिर्गुण्डीतण्डुलीयकैः ।

तिक्तकोशातकीद्रावैर्दिनैकं मर्दयेद्दृढम् ॥ १७२ ॥

माषमात्रं लिहेत् चौद्रैः रसो मन्यानभैरवः ।

कफरोगप्रशान्त्यर्थं निम्बकाथं पिबेदनु ॥ १७३ ॥

[वातनाशनो रसः] सूतहाटकवज्राणि ताम्रं लोहञ्च माक्षिकम् ।

तालं नीलाञ्जनन्तु त्वमधिफेनं समांशकम् ॥ १७४ ॥

पद्मानां लवणानाञ्च भागमेकं विमर्दयेत् ।

वल्लीक्षीरैर्दिनैकन्तु रुध्वाहो भूधरे पचेत् ॥ १७५ ॥

माषैकमाद्र्कद्रावैर्लेहनाद्यातनाशनम् ।

पिप्पलीमूलककाथं सकृन्मनुपाययेत् ।

सर्वान् वातविकारांस्तु निहन्त्या क्षेपकादिकम् ॥ १७६ ॥

[कनकसुन्दरो रसः] कनकस्याष्टशाणाः स्युः सूतो द्वादशभिर्मतः

मन्थोऽपि द्वादश प्रोक्तः ताम्रशाणद्वयोन्मितम् ॥ १७७ ॥

अभ्रकं स्याच्चतुःशाणं माक्षिकञ्च द्विशानिकम् ।

वंशो द्विशानः सौवीरं त्रिशानं लोहमष्टकम् ॥ १७८ ॥

विसं त्रिशानिकं कृत्वा लाङ्गलीपलसन्मिता ।

मर्दयेद्दिनमेकं तु रसै रन्तफलोद्भवैः ॥ १७९ ॥

दद्यान्मृदुपुटं वङ्गी ततः सूक्ष्मं विचूर्णयेत् ।

माषमात्रो रसो देयः सन्निपाते सुदारुणे ॥ १८० ॥

आर्द्रकस्वरसेनैव रसो न स्वरसेन वा ।

रसो विद्याधरो नाम गोमूत्रञ्च पिबेदनु ॥ १५८ ॥

[अथ त्रिनेत्रो रसः] टङ्कणं हारिणं गृह्णं स्वर्णं शुल्बं मृतं रसं ।

दिनैकमाद्र्कद्रावैर्मद्यं कृत्वा पुटं पचेत् ॥ १६० ॥

त्रिनेत्रास्थो रक्तः सोऽयं भावं मध्वाज्यकैर्लिहेत् ।

सैन्धवं जीरकं हिङ्गुमध्वाज्याभ्यां लिहेदनु

पङ्क्तिशूलहरः स्यातो मासमात्रान्न संशयः ॥ १६१ ॥

[शूलगजकेसरी रसः] शुद्धं सूतं द्विधा गन्धं यामैकं मर्दयेद्दृढम् ।

द्वयोस्तुल्यं शुद्धताम्रं संपुटं तन्निरोधयेत् ॥ १६२ ॥

उर्द्धाधो लवणं दत्त्वा मृद्गाण्डे धारयेद्विषक् ।

ततो गजपुटे पक्त्वा स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत् ॥ १६३ ॥

संपुटं चूर्णयेत् सूक्ष्मं पर्णखण्डे द्विगुञ्जकम् ।

भक्षयेत् सर्वशूलार्तो हिङ्गुशुण्ठी च जीरकम् ॥ १६४ ॥

सौवर्चलं विडङ्गानि कर्षमुष्णजलैः पिबेत् ।

असाध्यं नाशयेच्छूलं रसः स्यात् स्थूलकेसरी ॥ १६५ ॥

[अग्नितुण्डावटीरसः] शुद्धं सूतं विषं गन्धं अजमोदां फलत्रयम्

स्वर्जचार-यवचारे वक्त्रिसैन्धवजीरकम् ॥ १६६ ॥

सौवर्चलं विडङ्गानि सामुद्रं त्रूषणं समम् ।

विषमुष्टिं सर्वतुल्यं जम्बीरान्ध्रिनि मर्दयेत् ॥ १६७ ॥

मरिचाभां वटीं खादेद्वक्त्रिमान्ध्रप्रशान्तये ।

पथ्या शुण्ठी गुडञ्चानुपलार्धं भक्षयेत् सदा

अग्नितुण्डा वटी स्याता सर्वरोगकुलान्तकत् ॥ १६८ ॥

[अजीर्णकण्टको रसः] शुद्धसूतं विषं गन्धं समं मर्दयिचूर्णयेत् ।

मरिचं सर्वतुल्यांशं कण्टकार्याः फलद्रवैः ।

मर्दयेत् भावयेत् सर्वमेकविंशतिवारकम् ॥ १६९ ॥

वटीकुञ्जात्रयं खादेत् सर्वाजीर्णप्रशान्तये ।

अजीर्णकण्टकः सोऽयं रसो हन्ति विसृचिकाम् ॥ १७० ॥

[मन्यानभैरवो रसः] मृतं सूतं मृतं ताम्रं हिङ्गुपुष्करमूलकम् ।

सैन्धवं गन्धकं तालं कटुकीं चूर्णयेत् समम् ॥ १७१ ॥

पुनर्नवादेवदालीनिर्गुण्डीतण्डुलीयकैः ।

तिक्तकोशातकीद्रावैर्दिनैकं मर्दयेद्दृढम् ॥ १७२ ॥

माषमात्रं लिहेत् चौद्रैः रसो मन्यानभैरवः ।

कफरोगप्रशान्त्यर्थं निम्बकाथं पिबेदनु ॥ १७३ ॥

[वातनाशनो रसः] सूतहाटकवज्राणि ताम्रं लोहञ्च माक्षिकम् ।

तालं नीलाञ्जनन्तु त्वमधिफेनं समांशकम् ॥ १७४ ॥

पञ्चानां लवणानाञ्च भागमेकं विमर्दयेत् ।

वज्रीक्षीरेर्दिनैकन्तु रुध्वाहो भूधरे पचेत् ॥ १७५ ॥

माषैकमाद्र्कद्रावैर्लेहनाद्यातनाशनम् ।

पिप्पलीमूलककाथं सकृण्णमनुपाययेत् ।

सर्वान् वातविकारांस्तु निहन्त्या क्षेपकादिकम् ॥ १७६ ॥

[कनकसुन्दरो रसः] कनकस्याष्टशाणाः स्युः सूतो द्वादशभिर्मतः

मन्थोऽपि द्वादश प्रोक्तः ताम्रशाणद्वयोन्मितम् ॥ १७७ ॥

अभ्रकं स्याच्चतुःशाणं माक्षिकञ्च द्विशायिकम् ।

वंशो द्विशायः सौवीरं त्रिशायं लोहमष्टकम् ॥ १७८ ॥

विसं त्रिशायिकं कृत्वा लाङ्गलीपलसन्मिता ।

मर्दयेद्दिनमेकं तु रसै रत्नफलोद्भवैः ॥ १७९ ॥

दद्यान्मृदुपुटं वज्री ततः सूक्ष्मं विचूर्णयेत् ।

माषमात्रो रसो देयः सन्निपाते सुदारुणे ॥ १८० ॥

आर्द्रकस्वरसेनैव रसो न स्वरसेन वा ।

किलासं सर्वकुष्ठानि विसर्पञ्च भगन्दरम् ।

ज्वरङ्गरमजीर्णञ्च जयेद्भोगहरो रसः ॥ १८१ ॥

अथ सन्निपातभैरवो रसः ॥

रसो गन्धस्त्रिभिः कर्षैः कुर्यात् कञ्जलिकान्तयोः ।

ताम्रतारारवङ्गा हि सारश्चैकैककार्षिकाः ॥ १८२ ॥

शियुज्वालामुखीशुण्ठीविस्त्र्यभ्यस्तण्डुलीयकान् ।

प्रत्येकं स्वरसैः कुर्याद् याममेकं विमर्दयेत् ॥ १८३ ॥

कृत्वा गोलं वृतं वस्त्रैर्लवणापूरितैर्न्यसेत् ।

काचभाण्डे ततः स्थात्वा काचकूपीं निवेशयेत् ॥ १८४ ॥

वालुकाभिः प्रपूर्याथ वङ्गिर्यामहयं भवेत् ।

तत उद्धृत्य तं गोलं चूर्णयित्वा विमिश्रयेत् ॥ १८५ ॥

प्रवालचूर्णकर्षेण शणमात्रविषेण च ।

कृष्णसर्पस्य गरलैर्द्विवेले भावयेत् तथा ॥ १८६ ॥

तगरं मुशली मांसी हेमाद्वा वेतसः कथा ।

नीलिनीपत्रकश्चैलाश्चित्रकश्च कुवेरकः ॥ १८७ ॥

शतपुष्पा देवदाली धत्तूरागस्त्यमुल्लिका ।

मधूकजाती मधुना रसैरेषां विमर्दयेत् ॥ १८८ ॥

प्रत्येकमेकवेलञ्च ततः संशोष्य धारयेत् ।

बीजपूरार्द्रकद्रावैर्मरिचैः षोडशोष्मितैः ॥ १८९ ॥

रसो द्विगुणप्रमितः सन्निपातेषु दीयते ।

प्रसिद्धोऽयं रसो नाम्ना सन्निपातस्य भैरवः ॥ १९० ॥

[ग्रहणौकपाटः] तारमौक्तिकहेमानि सारश्चैकैकभागिकाः ।

द्विभागो गन्धकः सूतस्त्रिभागो मर्दयेदिमान् ॥ १९१ ॥

कपित्थस्वरसैर्गाढं मृगशृङ्गे ततः क्षिपेत् ।

पुटेन्मध्य पुटेनैव तत उद्धृत्य मर्दयेत् ॥ १८२ ॥

वलारसैः सप्तवेलमपामार्गरसैस्त्रिधा ।

लोभ्रप्रतिविषामुस्तधातकीन्द्रयवा मृताः ॥ १८३ ॥

प्रत्येकमेतत् स्वरसैः भावना स्यात् त्रिधा त्रिधा ।

माषमात्रो रसो द्यो मधुना मरिचैस्तथा ॥ १८४ ॥

हन्यात् सर्वानतीसारान् ग्रहणीं सर्वजामपि ।

कपाटो ग्रहणीरोगे रसोऽयं वज्रिदीपनः ॥ १८५ ॥

[अथ ग्रहणीवज्रकपाटः] मृतसूताभ्रकं गन्धं यवक्षारं सटङ्कणं

अग्निमन्यं वचां कुर्यात् सूततुल्यानि मात्सुधीः ॥ १८६ ॥

ततो जयन्तीजम्बीरभृङ्गद्रावैर्विमर्दयेत् ।

त्रिवासरं ततो गोलं कृत्वा संशोष्य धारयेत् ॥ १८७ ॥

लोहपात्रे शरावच्च दत्त्वोपरि विमुद्रयेत् ।

अधो वज्रिं शनैः कुर्याद् यामार्चं तत उद्धरेत् ॥ १८८ ॥

रसतुल्यां प्रतिविषां दद्यान्मोचरसं तथा ।

कपित्थविजयाद्रावैर्भावयेत् सप्तधा भिषक् ॥ १८९ ॥

धातकीन्द्रयवामुस्तलोभ्रं विल्वं गुडूचिका ।

एतद्रसैर्भावयित्वा वेलैकैकं च शोषयेत् ॥ २०० ॥

रसं वज्रकपाटाख्यं शान्णैकं मधुना लिङ्हेत् ।

वज्रिं शुण्ठीं विडं विल्वं लवणं चूर्णयेत् समम् ।

पिबेदुष्णाब्जुना चासु सर्वजां ग्रहणीं जयेत् ॥ २०१ ॥

[मदनकामदेवो रसः] तारं वज्रं सुवर्णञ्च ताम्रसूतकगन्धकम् ।

लोहं क्रमविड्वानि कुर्यादेतानि मात्रया ॥ २०२ ॥

विमर्द्य कन्यकाद्रावैर्न्यसेत् काचमये घटे ।

विमुद्रापिठरीमये धारयेत् सैन्धवाहते ॥ २०३ ॥

पिठरीं मुद्रयेत् सम्यक् ततश्च त्वां निवेशयेत् ।

वक्त्रं शनैः शनैः कुर्याद्विनैकं तत उद्धरेत् ॥ २०४ ॥

स्वाङ्गशीतश्च संचूर्ण्य भावयेदर्कदुग्धकैः ।

अश्वगन्धा च काकोली वानरी मुशली क्षरा ॥ २०५ ॥

त्रिविवेकं रसै रासां शतावर्ण्याश्च भावयेत् ।

पद्मकन्दकसेरूणां रसैः कासस्य भावयेत् ॥ २०६ ॥

कस्तूरीव्योषकपूर्कङ्गोलैलालवङ्गकम् ।

सर्वचूर्णादष्टमांशं एतच्चूर्णं विमिश्रयेत् ॥ २०७ ॥

सर्वैः समां शर्कराश्च दत्त्वा शाणोन्मितां पिबेत् ।

गोदुग्धहिपलैर्नैव मधुराहारसेवकः ॥ २०८ ॥

अस्य प्रभावात् सौन्दर्यं बलं तेजोऽभिवर्धते ।

तरुणी रमयेद्बद्धीर्नच हानिः प्रजायते ॥ २०९ ॥

कन्दर्पसुन्दरो नाम रसः ॥

सूतो वज्रमहिर्मुक्ता तारहेमासिताभ्रकम् ।

रसैः कर्षाशिकानेतात् मर्दयेद्विरिमेदजैः ॥ २१० ॥

प्रवालचूर्णगन्धश्च द्विद्विकर्षैर्विमिश्रयेत् ।

ततोऽश्वगन्धास्वरसैर्विमर्द्य मृगमृङ्गकैः ॥ २११ ॥

क्षिप्वा मृदुपुटे पक्त्वा भावयेच्चातकीरसैः ।

काकोलीमधुकं मांसी वलान्नयविशेङ्गुदम् ॥ २१२ ॥

द्राक्षापिप्पलवन्दाकं वाणः पर्णीचतुष्टयम् ।

परूषकं कसेरुश्च मधुकं वानरी तथा ॥ २१३ ॥

भावयित्वा रसैरेषां शोषयित्वा विचूर्णयेत् ।

एलात्वक्पत्रकं मांसी लवङ्गागुरुकेसरम् ॥ २१४ ॥

मुञ्जीं मृगमदः कण्ठजलं चन्द्रश्च मिश्रयेत् ।

एतच्चूर्णेः श्राणमितै रसं कन्दर्पसुन्दरम् ॥ २१५ ॥

खादेत् श्राणमितं रात्रौ सिता धात्री विदारिका ।

एतासां कर्षचूर्णेन सर्पिःकर्षेण संयुतम् ॥ २१६ ॥

तस्यानु द्विपलं क्षीरं पिबेत् सुखितमानसः ।

रमणी रमयेद्द्विर्द्वहानिं क्वापि गच्छति ॥ २१७ ॥

[लोहरसायनम्] शुद्धे रसेन्द्रभागेके द्विभागं शुद्धगन्धकम् ।

क्षिपेत्कज्जलिकां कुर्यात् तत्र तीक्ष्णभवं रजः ॥ २१८ ॥

क्षिप्वा कज्जलिकातुल्यं प्रहरैकं विमर्दयेत् ।

ततः कन्याद्रवै र्घर्मे त्रिदिनं परिमर्दयेत् ॥ २१९ ॥

ततः सञ्जायते तस्य सोष्णो धूमोद्गमो महान् ।

अथ तं पिण्डितं कृत्वा ताम्रपात्रे निधापयेत् ॥ २२० ॥

मध्ये धान्य कुशूलस्य त्रिदिनं धारयेद्बुधः ।

उद्धृत्य धारयेत् खल्वे क्षिप्वा घर्मे निधाय च ॥ २२२ ॥

रसैः कुठारच्छिन्नाया स्त्रिवेल मरिभावयेत् ।

संशोष्य घर्मे कायेष्व भावयेत् त्रिकटो स्त्रियः ॥ २२३ ॥

वासानृता चित्रकानां रसै र्भाव्यं पृथक् त्रियः ।

लोहपात्रे ततः क्षिप्वा भावयेत् त्रिफलाजलैः ॥ २२४ ॥

निर्गुण्डीदाडिमत्वग्निर्वासा भृङ्गकुरण्टकैः ।

पलाश कदलीद्रवै र्वीजकस्य मृतेन च ॥ २२५ ॥

नीलिका लम्बुषाद्रावैर्वल्लूलफलिका-रसैः ।

भावयेत् त्रि त्रिवेलञ्च ततो नागवलारसैः ॥ २२६ ॥

शतावरीगोक्षुरभिः पातलगण्डीद्रवैः ।

त्रि त्रिवेलं यथा लाभं भावयेदेभि रौषधैः ॥ २२७ ॥

ततः प्रात लिङ्हेत्क्षौद्रमधुभ्यां कोलमाचकम् ।

पलमात्रज्वला कायं पिबेदस्यानुपानकम् ॥ २२८ ॥
 मासत्रयं शूलितं स्याद्वलीपलितं नाशनम् ।
 मन्दान्निं आसकासौ च पाण्डुतां कफमाकृतौ ॥ २२९ ॥
 पिप्पली मधुसंयुक्तं हन्यादेतन्न संशयः ।
 वातास्रं मूत्रदोषांश्च ग्रहणी गुदजां रुजम् ॥ २३० ॥
 अण्डवृक्षियेदेतच्छिन्नासत्वं मधुप्लुतम् ।
 बलवर्णकरं वृषमायुष्यं परमं स्मृतम् ॥ २३१ ॥
 जयेत् सर्वामयान् कालादिदं लोहरसायनम् ।
 प्रक्षेप्यौषधं मेतस्मिन् प्रदद्यात् कोलमात्रकम् ॥ २३२ ॥
 कूष्माण्डं तिलतैलञ्च भाषान्नं राजिकां तथा ।
 मद्यं मन्त्ररसञ्चैव त्यजेन्नोहस्य सेवकः ॥ २३३ ॥
 इति श्रीदामोदरस्त्रुना शार्ङ्गधरेण विरचिते
 चिकित्सास्थाने रसकल्पना विधिरध्यायः ॥

इति मध्यमखण्डः ।

अथ उत्तरखण्डः ।

प्रथमोऽध्यायः

ज्वरसतुर्विधः प्रोक्तो घृतं तैलं वसा तथा ।
 मज्जा च तं पिबेन्नर्त्यं किञ्चिदभ्युदिते रवी ॥ १ ॥

स्थावरो जङ्गमश्चैव द्वियोनिः स्नेह उच्यते ।
 तिलतैलं स्थावरेषु जङ्गमेषु घृतं वरम् ॥ २ ॥
 द्वाभ्यां त्रिभिस्तुर्भिस्तु यमकस्त्रिहृतो महान् ।
 पिबेत् त्र्यहं चतुरहं पञ्चहं षडहं तथा ॥ ३ ॥
 सप्तरात्रात्परं स्नेहः साल्मी भवति सेवितः ।
 दोषकालाग्निययसां बलं दृष्ट्वा प्रयोजयेत् ॥ ४ ॥
 होनाच्च मध्यमां ज्येष्ठां मात्रां स्नेहस्य बुद्धिमान् ।
 अमात्रया तथा काले मिथ्याहारविहारतः ॥ ५ ॥
 स्नेहः करोति शोफार्शस्तन्द्रा निद्रा विसंज्ञिता ।
 देया दीप्तान्नये मात्रा स्नेहस्य पलसन्निता ॥ ६ ॥
 मध्यमा च त्रिकर्षा स्याज्जघन्या च द्विकर्षिकी ।
 अथवा स्नेहमात्राः स्युस्त्रिस्तोऽन्याः सर्वसम्प्रताः ॥ ७ ॥
 अहोरात्रेण महतीर्ज्यैः कथञ्चातु मध्यमा ।
 जघन्या तु दिनार्धेन सा विज्ञेया सुखावहा ॥ ८ ॥
 अल्पा स्याद्दीपनी वृथा स्वल्पदोषे च पूजिता ।
 मध्यमा स्नेहनी ज्ञेया वृंहणी भ्रमहारिणी ॥ ९ ॥
 ज्येष्ठा कुष्ठविषोन्मादग्रहापस्मारनाशिनो ।
 केवलं पैत्तिके सर्पिर्वातिके लवणान्वितम् ॥ १० ॥
 पेयं बहुकफे वापि व्योषक्षार-समन्वितम् ।
 रुक्षक्षत विषाक्तानां वातपित्त-विकारिणाम् ॥ ११ ॥
 हीनमेधा स्मृतीनाञ्च सर्पिर्पानं प्रशस्यते ।
 क्षमिकोष्ठा-निलाविष्टाः प्रवृद्ध कफमेदसः ॥ १२ ॥
 पिबेद्यु स्तैलसात्म्याये तैलं दार्ढ्यार्थिनस्तु ये ।
 व्यायामकर्षिताः शुष्करतो रक्ता महावृजः ॥ १३ ॥

महाग्निं माकृतप्राणाः वसाथोम्या नराः स्मृताः ।
 क्रूराशयाः क्लेशसहा वातात्ता दौमवक्रयः ॥ १४ ॥
 मज्जान मापिबेयुस्ते सर्पिं वा सर्वतो हितम् ।
 शीतकाले दिवा स्नेहमुष्णकाले पिबेन्निशि ॥ १५ ॥
 वातपित्ताधिके रात्रौ वातश्लेष्माधिके दिवा ।
 न स्याभ्यश्चनगण्डूषमूर्धकर्णाक्षि तर्पणे ॥ १५ ॥
 तैलं घृतं वा युञ्जीत दृष्ट्वा दोष बलावलम् ।
 घृते कोष्णं जलं पेयं तैले यूषः प्रशस्यते ॥ १६ ॥
 वसा मज्जो पिबेन्मण्डमनुपानं सुखावहम् ।
 स्नेहद्विषः शिशून् वृद्धान् सुकुमारान् क्षयानपि ॥ १७ ॥
 तृष्णाकुलानुष्णकाले सहभक्तेन पाययेत् ।
 सर्पिंश्चतीबहुतिला यवागू स्वल्पतण्डुला ॥ १८ ॥
 सुखोष्णसेव्यमाना तु सद्यः स्नेहन-कारिणी ।
 शर्कराचूर्णसंसृष्टे दोहनस्य घृते तु गाम् ॥ १९ ॥
 दुग्ध्वा क्षीरं पिबेद्वृद्धः सद्यः स्नेहनं मुच्यते ।
 मिथ्याचारात् बहुत्वा ह्यस्य स्नेहो न जीर्यते ॥ २० ॥
 विष्टभ्य चाप्यजीर्येत वारिणोष्णं न वामयेत् ।
 स्नेहस्याजीर्णशङ्कायां पिबेदुष्णोदकं नरः ॥ २१ ॥
 ततोद्गारो भवेच्छुद्धो भक्तं प्रति रुचिं स्तथा ।
 स्नेहेन पैत्तिकस्याग्निर्यदा तीक्ष्णतरीकृतः ॥ २२ ॥
 तदास्योदीरयेत् तृष्णां विषमान्तस्य पाययेत् ।
 शीतं जलं वामयेच्च पिपासा तेन शाम्यति ॥ २३ ॥
 अजीर्णं वर्जयेत्स्नेहं सुदरी तरुणज्वरी ।
 दुर्बलोऽरोचको स्थूलो मूर्च्छार्तो मदपीडितः ॥ २४ ॥

दत्तवस्ति विरिक्तश्च वान्तः स्तृणान्प्रमाग्वितः ।
 अकाल-प्रसवा नारी दुर्द्दिने च विवर्जयेत् ॥ २६ ॥
 स्वेद्यसंशोध्य मद्यस्त्रीव्यायामासक्त-चित्तकाः ।
 वृद्धबालकशः रुद्धाः क्षीणास्त्राः क्षीणरेतसः ॥ २७ ॥
 वातार्त्ता स्तिमिरार्त्ता ये तेषां स्नेहनमुत्तमम् ।
 वातानुलोम्यं दीप्तोऽग्निर्वर्चः स्निग्धमसंहितम् ॥ २८ ॥
 भृदुस्निग्धाङ्गताम्नानि स्नेहद्वेषोऽथ लाघवम् ।
 विमलेन्द्रियता सम्यक् स्निग्धे रुद्धे विपर्ययः ॥ २९ ॥
 भक्तद्वेषो मुखश्रावो गुदेदाहः प्रवाहिका ।
 तन्द्रातिसारः पाण्डुत्वं भृशं स्निग्धस्य लक्षणम् ॥ ३० ॥
 रुद्धस्य स्नेहनं स्नेहैरति स्निग्धस्य रुद्धणम् ।
 श्यामाक-चणकाद्यैश्च तक्रपिण्याक शक्तुभिः ॥ ३१ ॥
 दीप्ताग्निः शुद्धकोष्ठश्च पुष्टधातुर्दृढेन्द्रियः ।
 निर्जरो बलवर्णाद्यः स्नेहसेवो भवेन्नरः ॥ ३२ ॥
 स्नेही व्यायाम संशीतवेगघात प्रजागरान् ।
 दिवा स्वप्नमभिष्यन्दि रुद्धानश्च विवर्जयेत् ॥ ३३ ॥

इति स्नेह विधिरध्याय समाप्तः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

[अथ स्वेदविधिः] स्वेदश्चतुर्विधः प्रोक्तः स्थापोष्णस्वेदः सञ्ज्ञितौ ।
 उपनाहो द्रवः स्वेदः सर्वे वातार्त्तिहारिणः ॥ १ ॥

स्वेदो तापोऽञ्जौ प्रायःस्नेहजौ समुदीरितौ ।
 उपनाहसु वात्सघ्नः पितसङ्गेद्रवो हितः ॥ २ ॥
 महाबले महाव्याधौ शीते स्वेदो महान् स्मृतः ।
 दुर्बले दुर्बलःस्वेदो मधुरे मधुरतमो मतः ॥ ३ ॥
 वलासे रुक्षणःस्वेदो रुक्षसिग्धं कफानिले ।
 कफमेदो वृते वाते कोष्णं गेहं रवेः करात् ॥ ४ ॥
 नियुद्धं मार्गगमनं गुरुप्रावरणं ध्रुवम् ।
 चिन्ताव्यायामभारांश्च सेवेता-मयमुक्तये ॥ ५ ॥
 येषां नस्यं विधातव्यं वस्ति स्यापि हि देहिनाम् ।
 शोधनीयाश्च ये केचित् पूर्वं स्वेद्याश्च ते मताः ॥ ६ ॥
 स्वेद्याः पूर्व्वं त्रयः झीहभगन्दर्यर्शस स्तथा ।
 अश्वत्थाः चातुरो जन्तुः श्रमयेत् शस्त्रकर्म्मणा ॥ ७ ॥
 पश्चात् स्वेद्या गते शब्दे मृदगर्भगदे तथा ।
 काले प्रजाताकाले वा पश्चात् स्वेद्या नितम्बिनी ॥ ८ ॥
 सर्वान् स्वेद्यान्निवाते च जीर्णाहारे च कारयेत् ।
 स्वेदाद्वातुस्थिता दोषाः स्नेहक्लिन्नस्य देहिनः ॥ ९ ॥
 द्रवत्वं प्राप्य कोष्ठान्तर्गत्वा यान्ति विरेकताम् ।
 स्विद्यमान शरीरस्य हृदयं शीतलैः स्पृशेत् ॥ १० ॥
 स्नेहाभ्यक्त शरीरस्य शीतैराच्छाद्य चक्षुषी ।
 अजीर्णी दुर्बलो मेही क्षतक्षीणः पिपासितः ॥ ११ ॥
 अतिसारी रक्तपित्ती पाण्डुरोगी तथोदरी ।
 मदाक्षीं गर्भिणी चैव न हि स्वेद्या विजानता ॥ १२ ॥
 एतानपि मृदुस्वेदैः स्वेदसाध्यानुपाचरेत् ।
 मृदुस्वेदं प्रयुञ्जीत तथा हृन् मुष्कदृष्टिषु ॥ १३ ॥

अतिस्वेदात् सन्धिपौड्रा दाहदृष्ट्या क्लमभ्रमाः ।
 पित्तासृक् पिङ्गिका कौपस्तत्र शीतै रूपाचरेत् ॥ १४ ॥
 तेषु तापाभिधः स्वेदो बालुका वस्त्रपाणिभिः ।
 कपालकन्दुकाङ्गारैर्यथायोग्यं प्रयुज्यते ॥ १५ ॥
 उष्णस्वेदः प्रयोक्तव्यो लोहपिण्डेष्टकाश्मभिः ।
 प्रतप्तै रन्तसिक्तैश्च काये वस्त्राव-वेष्टिते ॥ १६ ॥
 अथवा वातनिर्नाशिद्रव्यकाथरसादिभिः ।
 उष्णै र्वटं पूरयित्वा पार्श्वे च्छिद्रं निधाय च ॥ १७ ॥
 विमुद्रास्यं विषाण्डाच्च धातुजां काष्ठजामुत ।
 षडङ्गुलास्यां गोपुच्छां नाडीं युज्याद्बिहस्तिकाम् ॥ १८ ॥
 सुखोपविष्टं स्वभ्यक्तं गुरुप्रावरणावृतम् ।
 हस्तिशुण्डिकया नाद्या स्वेदयेद्वातरोगिणम् ॥ १९ ॥
 पुरुषायाममात्रं वा भूमि मुक्तीर्य खादिरैः ।
 काष्ठै र्दग्ध्वा मथाभ्युज्याच्चीरधान्यान्त-वारिभिः ॥ २० ॥
 वातघ्नपत्रै राच्छाद्य शयानं स्वेदयेन्नरम् ।
 एवं मात्रादिभिः स्विन्नैः शयानं स्वेदमाचरेत् ॥ २१ ॥
 तथोपनाहः स्वेदश्च कुर्याद्वातहरौषधैः ।
 प्रदिह्य देहं वातार्त्तं क्षीर मांस रसान्वितैः ॥ २२ ॥
 अन्तपिष्टैः सलवणैः सुखोष्णैः स्नेहसंयुतैः ।
 उतग्राम्यान्पमांसैर्जीवनीयगणेन च ॥ २३ ॥
 दधिसौवीरकक्षीरैर्वीरतर्वादिना तथा ।
 कुलत्थ माष गोधूमै रतसी तिलसर्षपैः ॥ २४ ॥
 शतपुष्पा देवदारु शेफाली स्थूलजीरकैः ।
 एरण्डमूलबीजैश्च रास्त्रामूलक शिशुभिः ॥ २५ ॥

निशा कृष्णा कुठेरैश्च लवणैरन्त संयुतैः ।
 प्रसारय्यश्च गन्धाभ्यां बलाभिर्दंशमूलकैः ॥ २६ ॥
 शुङ्खुश्चा वानरीवीजैः यथाशोभं समाहृतैः ।
 क्षुण्णैः स्त्रिन्नैश्च वस्त्रेण वस्त्रैः संस्त्रेदयेन्नरम् ॥ २७ ॥
 महाशास्त्रव्यसंज्ञोऽयं योगः सर्वा-निलात्तिष्ठत् ।
 द्रवस्त्रेदसु वातघ्न द्रव्यक्तायेन पूरितम् ॥ २८ ॥
 कटाहं कोष्ठकं वाऽपि सूपविष्टोऽवगाहयेत् ।
 नाभेः षडङ्गलं यावन्मग्नः क्वाथस्य धारया ॥ २९ ॥
 कोष्णया स्कन्धयोः सिक्तः तिष्ठत् स्निग्धतनु नरः ।
 एवं तैलेन दुग्धेन सर्पिषा स्त्रेदयेन्नरम् ॥ ३० ॥
 एकान्तरो द्व्यन्तरो वा स्त्रेदयुक्तोऽवगाहने ।
 शिरामुखैर्क्षीमकूपैर्धमनीभिश्च तर्पयेत् ॥ ३१ ॥
 शरीरे बलमाधत्ते युक्तः स्त्रेदोऽवगाहन ।
 जलसिक्तस्य वर्द्धन्ते यथा मूलेऽङ्कुरा-स्तरोः ॥ ३२ ॥
 तथा धातु विद्वद्भिर्ह स्त्रेदसिक्तस्य जायते ।
 नातः परतरः कश्चिदुपायो वातनाशनः ॥ ३३ ॥
 शीतशूलादुपपरमे स्तम्भ गौरव निग्रहे ।
 दीप्ताग्नौ मार्दवे जाते स्त्रेदना-द्विरतिर्मता ॥ ३४ ॥
 सम्यक् स्त्रिन्नं विमृदितं स्नातमुष्णाम्बुभिः शनैः ।
 भोजयेच्चा नभिष्यन्दि व्यायामश्च न कारयेत् ॥ ३५ ॥

इति श्रीदामोदरसूनुना शाङ्गधरेण ।

विरचिता स्त्रेदविधिः

तृतीयोऽध्यायः ॥

[वमनविधिः] शरत्काले वसन्ति च प्रावृट्काले च देहिनाम् ।

वमनं रेचनं चैव कारयेत् कुशलोभिषक् ॥ १ ॥

बलवन्तं कफव्याप्तं हृत्सासादि निपीडितम् ।

तथा वमनसात्म्यञ्च धीरचित्तञ्च वामयेत् ॥ २ ॥

विषदोषे स्तन्यरोगे मन्देऽग्नौ स्त्रीपदेऽर्बुदे ।

हृद्रोगे कुष्ठवीसर्पे मेहाजीर्णे भ्रमेषु च ॥ ३ ॥

विदारिका पचीकास श्वास पीनसहृदिषु ।

अपक्वारे ज्वरोन्मादे तथा रक्तातिसारिषु ॥ ४ ॥

नासा ताल्वोष्ठपाकेषु कर्णश्रावे हिजिह्वके ।

गलगण्डग्रामतिसारे पित्तश्लेष्मगदे तथा ॥ ५ ॥

मेदो गदे रुचौ चैव वमनं कारयेन्निषक् ।

न वामनीय स्तिमिरी न गुल्मी नोदरी कृशः ॥ ६ ॥

नातिवृद्धो गर्भिणी च न स्थूलो न क्षतातुरः ।

मदार्तो बालको रुक्षः क्षुधितश्चातिरूक्षितः ॥ ७ ॥

उदावत्सूध्वरक्नी च दुःच्छर्दिः केवलानिली ।

पाण्डुरोगी कृमिव्याप्तः पठनात् स्वरघातकः ॥ ८ ॥

एतेऽप्यजीर्णे व्यथिता वाम्या ये विष-पीडिताः ।

कफव्याप्ताश्च ये वाम्या मधुक-क्वाथपानतः ॥ ९ ॥

सुकुमारं कृशं बालं वृद्धं भीरुं न वामयेत् ।

पीत्वा यवागूमाकण्ठं क्षीरतक्र दधौनि वा ॥ १० ॥

असात्म्यैः श्लेष्मलैर्भोज्यैर्ह्रीषानुत्कैश्च देहिनः ॥ ११ ॥

स्निग्धं स्विनाय वमनं दत्तं सम्यक् प्रवर्तते ।

वमनेषु च सर्वेषु सैन्धवं मधुना हितम् ॥ १२ ॥

वौभक्षं वमनं दद्याद्दिपरीतं विरेचनम् ।

काप्यद्रव्यस्य कुडवं श्रावयित्वा जलादुक्ते ॥ १३ ॥

अर्धभागावशिष्टञ्च वमनेष्ववधारयेत् ।

क्वाथपाने नव प्रस्थात् ज्येष्ठा मात्रा प्रकीर्तिता ॥ १४ ॥

मध्यमा षड्मिता प्रोक्ता त्रिप्रस्थाच्च कनीयसी ।

कल्कचूर्णावलेहानां त्रिपलं ज्येष्ठमात्रया ॥ १५ ॥

मध्यमं द्विपलं विंश्यात् कनीयस्तु पलं भवेत् ।

वमने चापि वेगाः स्युरष्टौ पित्तास्त उत्तमाः ॥ १६ ॥

षड्वेगा मध्यमे वेगा सत्वारस्त्ववरे मताः ।

वमनेच विरेकेच तथा शोणित मोक्षणे ॥ १७ ॥

सार्वत्रयोदशपलं प्रस्थमाहुर्मनीषिणः ।

कफं कटुक तीक्ष्णोष्णैः पित्तं स्वादुहिमैर्जयेत् ॥ १८ ॥

सुखादु लवणाब्जोष्णैः संसृष्टं वायुना कफम् ।

कृष्णां राठफलं सिन्धुं कफे कोष्णजलैः पिवेत् ॥ १९ ॥

पटोल वासानिम्बैश्च पित्ते शीतजलं पिवेत् ।

सश्लेष वातपौड्यायां सक्षीरं मदनं पिवेत् ॥ २० ॥

अजीर्णे कोष्णपानीयैः सिन्धुं पीत्वा वमेत् सुधीः ।

वमनं पाययित्वा च जानुमात्रासने स्थितम् ॥ २१ ॥

कण्ठमेरण्डनालेन स्पृशन्तं वामयेद्भिषक् ।

प्रसेको हृद्गृहः कोठः कण्डूः दुष्कृद्दिते भवेत् ॥ २२ ॥

अतिवास्ते भवेत् कृष्णा हिकोद्गारौ विसंज्ञिता ।

जिह्वानिस्सरणं चाक्षो-व्यावृत्ति-हनु संहतिः ॥ २३ ॥

रक्तच्छहिःष्ठौवनञ्च कण्ठ पौडाच जायते ।

वमनस्यातियोगेतु मृदु कुर्याद्विरेचनम् ॥ २४ ॥
 वमनान्तः प्रविष्टायां जिह्वायां कवलग्रहः ।
 स्निग्धान्न-लवणै हृद्यैर्घृतक्षीररसैर्हितः ॥ २५ ॥
 फलान्यन्नानि खादेयु स्तस्य चान्येऽग्रतो नराः ।
 निःसृतान्तु तिलद्राक्षाः कल्कलितां प्रवेशयेत् ॥ २६ ॥
 व्याघ्रस्येऽक्षि घृताभ्यक्ते पीडयेच्च शनः शनैः ।
 हनुमोचे स्मृतः खेदो नस्यच्च श्लेष्म वातद्वतः ॥ २७ ॥
 रक्तपित्त विधानेन रक्तच्छर्दिमुपाचरेत् ।
 धात्रीरसाञ्जनो-शीर लाजा चन्दन वारिभिः ॥ २८ ॥
 मन्यं कृत्वा पाययेच्च सघृतं क्षौद्र-गर्जरम् ।
 ग्राम्यन्त्यनेन दृष्ट्यायाः पीडाच्छर्दि समुद्रुग्वाः ॥ २९ ॥
 हृत्कण्ठशिरसां शुद्धिर्दीप्ताग्नित्वञ्च लाघवम् ।
 कफपित्त विनाशश्च सम्यग्वातस्य चेष्टितम् ॥ ३० ॥
 ततोऽपराद्धे दीप्ताग्निं मुक्ताषट्कशालिभिः ।
 हृद्यैश्च जाङ्गलरसैः कृत्वा यूषञ्च भोजयेत् ॥ ३१ ॥
 तन्द्रा निद्रा-स्य-दौर्गन्ध्यं कण्डूश्च ग्रहणौ विषम् ।
 सुवान्तस्य न पीडयै भवन्त्येते कदाचन ॥ ३२ ॥
 अजीर्णं शीतपानीयं व्यायामं मैथुनं तथा ।
 स्निग्हाभ्यङ्गं प्रकोपञ्च दिनैकं वर्जयेत् सुधीः ॥ ३४ ॥

इति श्रीदामोदरसूनुना शार्ङ्गधरेण
 विरचिते चिकित्सास्थाने
 वमनविधिरध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

[विरेचन विधिः]स्निग्धस्निग्धस्य वान्तस्य दद्यात् सम्यग्विरेचनम् ।

अवान्तस्य त्वधः स्रस्ती ग्रहणीं च्छादयेत् कफः ॥ १ ॥

मन्दाग्निं गौरवं कुर्यान्-ज्जनयेद्वा प्रवाहिकाम् ।

अथ वा पाचनै रामं बलासञ्च विपाचयेत् ॥ २ ॥

स्निग्धस्य स्नेहनैः कार्यं स्नेहैः स्निग्धस्य रेचनम् ।

शरदृतौ वसन्ते च देहशुद्धौ विरेचयेत् ॥ ३ ॥

अन्यदा त्यन्तिके कार्यं शोधनं शीलयेद्बुधः ।

पित्ते विरेचनं युक्त्या दामोद्वृतं गदे तथा ॥ ४ ॥

उदरे च तथा धाने कोष्ठशुद्धौ विशेषतः ।

दोषाः कदाचित् कुप्यन्ति जिता लङ्घन पाचनैः ॥ ५ ॥

ये तु संशोधनैः शुद्धा न तेषां पुनरुद्भवः ।

बाल वृद्धावतिस्निग्धाः क्षत क्षीणो भयान्वितः ॥ ६ ॥

आन्तस्तृषण्तः स्थूलश्च गर्भिणी च नवज्वरी ।

नवप्रसूता नारी च मन्दाग्निश्च मदात्ययौ ॥ ७ ॥

शल्यादितश्च रुक्षश्च न विरेच्या विजानता ।

जीर्णज्वरी गरव्याप्तौ वातरक्ती भगन्दरी ॥ ८ ॥

अग्निः पाण्डूदरग्रन्थि हृद्रोगा रुचिपीडिताः ।

योनिरोगप्रमेहार्ता गुल्म झीह व्रणार्दिताः ॥ ९ ॥

विद्रधिच्छर्दि विस्फोट विषूची कुष्ठसंयुताः ।

कर्ण नासा शिरो वक्त्र गुदमेहा-मयान्विताः ॥ १० ॥

झीह-शोधादि-रोगार्ताः कृमिक्षीणा निलादिताः ।

शूलिनो मूत्ररोगार्ता विरेकार्हा नरा मताः ॥ ११ ॥

बहुपित्तो मृदुः प्रोक्तो बहुश्लेष्मा च मध्यमः ।
 बहुवातः क्रूर-कोष्ठो दुर्विरेचः स कथ्यते ॥ १२ ॥
 मृद्वी मात्रा मृदौ कोष्ठे मध्यकोष्ठे च मध्यमा ।
 क्रूरे तीक्ष्णा मता द्रव्यै-र्मृदुमध्यमतीक्ष्णकैः ॥ १३ ॥
 मृदुर्द्राक्षापयस्त्रागुतैले रपि विरिच्यते ।
 मध्यमा स्निग्धता तिक्ता राजवृक्षैर्विरिच्यते ॥ १४ ॥
 क्रूरं क्षुक् पयसा हेम क्षीरो दन्तौ फलादिभिः ।
 मात्रोत्तमा विरेकस्य त्रिंशद्देगैः कफान्तका ॥ १५ ॥
 वेगैर्विंशतिभिर्मध्वा क्षीनोक्ता दशवेगकैः ।
 द्विपलं श्रेष्ठमाख्यातं मध्यमं च पलं भवेत् ॥ १६ ॥
 पलाञ्च कषायाणां कनौयसु विरेचनम् ।
 कल्कमोदकचूर्णानां कर्षं मध्वाज्य-लेहृतः ॥ १७ ॥
 कर्षद्वयं पलं वापि बयोरोगा-द्वपेक्षया ।
 पित्तोत्तरे त्रिवृक्षूर्णं द्राक्षा-काथादिभिः पिवेत् ॥ १८ ॥
 त्रिफलाकाथ गोमूत्रैः पिवेद् व्योषं कफार्दितः ।
 त्रिवृत् सैन्धव शुण्ठीनां चूर्णमुष्णैः पिवेन्नरः ॥ १९ ॥
 वातार्हितो विरेकाय जाङ्गलानां रसेन वा ।
 एरण्डतैलं त्रिफलांकाथेन द्विगुणेन वा ॥ २० ॥
 युक्तं पीतं पयोभिर्वा न चिरेण विरिच्यते ।
 त्रिवृता कौटजं वीजं पिप्पली विश्वभेषजम् ॥ २१ ॥
 समृद्धीका रसचौद्रं वर्षाकाले विरेचनम् ।
 त्रिवृदुरालभा मुस्त शर्करोदीच्य चन्दनम् ॥ २२ ॥
 द्राक्षागुना सयध्वाङ्गं शीतलञ्च घनात्यये ।
 त्रिवृतां चित्रकं पाठामजाजीं सरलां वचाम् ॥ २३ ॥

हेमक्षीरीच हेमन्ते चूर्ण-मुष्णाब्जना पिवेत् ।
 पिप्पली नागरं सिन्धुं श्यामा त्रिवृतया सह ॥ २४ ॥
 लिहेत् क्षौद्रेण शिशिरे वसन्ते च विरेचनम् ।
 त्रिवृता शर्करा तुल्या ग्रीष्मकाले विरेचनम् ॥ २५ ॥
 अभया मरिचं शुण्ठी विडङ्गा मलकानि च ।
 पिप्पली पिप्पली-मूलं त्वक्पत्रं मुस्त मेवच ॥ २६ ॥
 एताभि समभागानि दन्ती च त्रिगुणा भवेत् ।
 त्रिवृताष्ट-गुणा त्रेया षड्गुणा चात्र शर्करा ॥ २७ ॥
 मधुना मोदकान् कृत्वा कर्षमात्रान् प्रमाणतः ।
 एकैकं भक्षयेत् प्रातः शीतं वानु पिवेज्जलम् ॥ २८ ॥
 ताव द्विरिच्यते जन्तु र्यावत् उष्णं न सेवते ।
 यानाहारविहारेषु भवेन्निर्यन्त्रणः सदा ॥ २९ ॥
 विषम ज्वरमन्दाग्नि पाण्डुकास भगन्दरान् ।
 दुर्नाम कुष्ठ यक्ष्माशीं गल गण्ड भ्रमोदरान् ॥ ३० ॥
 विदाह शीह मेहांश्च यक्ष्मांश्च नयनामयान् ।
 वातरोगां स्तथाधानं मूत्रकृच्छ्राणि चाश्मरीम् ॥ ३१ ॥
 पृष्ठपाश्वीर-जघन जङ्घोदर रुजं जयेत् ।
 सततं शीलनादेषां पलितानि प्रणाशयेत् ।
 अभया मोदका ह्येते रसायनवराः स्मृताः [इति अभया मोदकः]
 पीत्वा विरेचनं शीत जलैः संसिच्य चक्षुषी
 सुगन्धिं किञ्चिदाघ्राय ताम्बूलं शीलयेद्दरम् ॥ ३३ ॥
 निवातस्थो नवेगांश्च धारयेन्न स्वपेक्षया ।
 शीताम्बु न स्पृशेत् कापि कोष्णनीरम्भिवेन मुहुः ॥ ३४ ॥
 कर्पूरं सर्वगात्रेषु लेपयेद्दशुरादिना ।

वायवः स्थूलवेगांश्च धारयेन्न स्वपेक्षया ॥ ३५ ॥
 बलासौषधपित्तानि वायुर्वान्ते यथा व्रजेत् ।
 रेकात्तथा मलं पित्तं भेषजञ्च कफो व्रजेत् ॥ ३६ ॥
 दुर्विरिक्तस्य नाभेस्तु स्तब्धत्वङ्कुक्षिशूलता ।
 पुरीष वातसङ्गश्च कण्डू मण्डल गौरवम् ॥ ३७ ॥
 विदाहो रुचिराभ्यान् भ्रमश्छर्द्दिश्च जायते ।
 तं पुनः पाचनैः स्नेहैः पक्ता संख्येय रेचयेत् ॥ ३८ ॥
 तेनास्यो पद्रवा यान्ति दीप्तोऽग्निर्लघुता भवेत् ।
 विरेकस्यातियोगेन मूर्च्छा भ्रंशो गुदस्य च ॥ ३९ ॥
 शूलं कफातियोगः स्यान्मांस धावनं सन्निभम् ।
 मेदोनिभं जलाभासं रक्तं वापि विरिच्यते ॥ ४० ॥
 तस्य शीताम्बुभिः सिक्ता शरीरं तण्डुला-म्बुभिः ।
 मधुमिश्रैः स्तथाशीतैः कारयेद्दमनं मृदु ॥ ४१ ॥
 सहकारत्वचः कल्को दध्ना सौवीरकेण वा ।
 पिष्टो नाभिप्रलेपेन हन्यतीसारमुत्प्लवणम् ॥ ४२ ॥
 अजा-क्षीरं रसं वापि वैष्किरं हारिणं तथा ।
 शालिभिः षष्टिकैः स्वल्पं मसूरैर्वापि भोजयेत् ॥ ४३ ॥
 शीतैः संग्राहिभिर्द्रव्यैः कुर्यात्संग्रहणं भिषक् ।
 लाघवे मनसस्तुष्टा वगुलोमङ्गतेऽनिले ॥ ४४ ॥
 सुविरिक्तं नरं ज्ञात्वा पाचनं पाययेन्निशि ।
 इन्द्रियाणां बलं बुद्धेः प्रसादं वज्रि-दीपनम् ॥ ४५ ॥
 धातुस्थैर्यं वयः स्थैर्यं भवेद्देचनं सेवनात् ।
 प्रवातसेवा शीताम्बु स्नेहाभ्यङ्गमजीर्णताम् ॥ ४६ ॥
 व्यायामं मैथुनं चैव न सेवेत विरेचितः ।

शालिषष्टिक मुक्ताद्यैर्यवागून्भोजयेत् कृताम् ॥ ४७ ॥

जङ्गल विष्किराणां वा रसैः शाल्बीदनं हितम् ।

विरेका-द्यौषधे पीते सम्यग् यो न विरिच्यते

पिवेदुष्णाम्बुना तत्र सैन्धवं दोष-शान्तये ॥ ४८ ॥

इति श्रीदामोदर सूनुना शार्ङ्गधरेण विरचिते

चिकित्सास्थाने विरेचन विधिरध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

[वस्तिविधिः] वस्तिर्द्दिधाऽनुवासाख्यो निरुहश्च ततः परम् ।

यः स्त्री हैर्दीयते स स्यादनुवासननामकः ॥ १ ॥

कषाय-क्षीरतैले यो निरुहः स निगद्यते ।

वस्तिभिर्द्दीयते यस्मात् तस्माद्वस्तिरिति स्मृतः ॥ २ ॥

तत्रानुवासनाख्यो हि वस्ति र्यः सोऽत्र कथ्यते ।

पूर्वमेव ततो वस्ति निरुहाख्यो भविष्यति ॥ ३ ॥

निरुहादुत्तरश्चैव वस्तिः स्यादुत्तराभिधः ।

अनुवासन भेदैश्च मात्रा वस्ति रद्वीरितः ॥ ४ ॥

पलद्वयं तस्य मात्रा तस्मादर्द्धापि वा भवेत् ।

अनुवास्व सु रुचः स्यात् तीक्ष्णाग्निः केवला-निली ॥ ५ ॥

नानुवास्वसु कुष्टी स्यान्मेही स्थूल स्तथोदरी ।

नास्त्राप्या नानुवास्याः स्युरजीर्णाद्वादृद् युताः ॥ ६ ॥

शोक मूर्च्छाऽरुचि भयश्वास कास क्षया-तुराः ।

नेत्रं कार्यं सुवर्णादि-धातुभिर्हृत्तवेणुभिः ॥ ७ ॥
 नलैर्दन्तैर्विषाणाग्रैर्मणिभिर्वा विधीयते ।
 एकवर्षात् तु षड्वर्षं यावन्मानं षडङ्गुलम् ॥ ८ ॥
 ततो द्वादशकं यावन्मानं स्यादष्टसम्मितम् ।
 ततः परं द्वादशभिरङ्गुलैर्नेत्रदीर्घता ॥ ९ ॥
 मुद्गच्छिद्रं कलायाभं छिद्रङ्गोलास्थि रन्ध्रकम् ।
 यथासंख्यं भवेन्नैत्रं श्लक्ष्णं गोपुच्छ-सन्निभम् ॥ १० ॥
 आतुराङ्गुष्ठमानेन मूले स्थूलं विधीयते ।
 कनिष्ठिका परीणाह मये च गुटिका-मुखम् ॥ ११ ॥
 तन्मूले कर्णिके द्वे च कार्ये भागाच्च तुर्यकात् ।
 योजयेत् तत्र वस्तिञ्च बन्धद्वय-विधानतः ॥ १२ ॥
 मृगाज शूकरगवां महिषस्यापि वा भवेत् ।
 मूत्रकोशस्य वस्तिस्तु तदलाभे च चर्मजः ॥ १३ ॥
 कषायरक्तः स मृदुर्वस्तिः स्निग्धो दृढो हितः ।
 व्रणवस्तेस्तु नेत्रं स्यात् श्लक्ष्णमष्टाङ्गुलोन्मितम् ॥ १४ ॥
 मुद्गच्छिद्रं गृध्र पक्ष नलिका परिणाहि च ।
 शरीरोपचयं वर्णं बलमारोग्य मायुषः ॥ १५ ॥
 कुरुते परिवृद्धिञ्च वस्तिः सम्यगुपासितः ।
 दिवा शीते वसन्ते च स्नेह-वस्तिः प्रदीयते ॥ १६ ॥
 ग्रीष्म-वर्षा शरत्काले रात्रौ स्यादनु वासनम् ।
 न वापि स्निग्धमशनं भोजयित्वानुवासयेत् ॥ १७ ॥
 मदं मूर्च्छां च जनयेद्दिधा स्नेह प्रयोजितः ।
 ह्रीनमात्रा वुभौ वस्ती नाति-कार्यकरौ स्मृतौ ॥ १८ ॥
 अतिमात्रौ तथा नाह कृमातीसार-कारकौ ।

उत्तमस्य पलैः षड्भिर्मध्यमस्य पलैस्त्रिभिः ॥ १९ ॥
 पलैर्कार्द्वेन हीनस्य युक्ता माता-नुवासने ।
 यथाह्ना सैन्धवाभ्याश्च देयं स्नेहे च चूर्णकम् ॥ २० ॥
 तन्मात्रोत्तम मध्यास्ता षट्चतुर्द्वय माषकैः ।
 विरेचनात् समरात्रे गते जातबलाय च ॥ २१ ॥
 भुक्तान्नाया-नुवास्याय वस्तिर्देयीनुवासनः ।
 अथानुवासं सुभ्यक्त मुष्णाश्चु स्वेदितं शनैः ॥ २२ ॥
 भोजयित्वा यथा शास्त्रं कृतं चङ्क्रमणं ततः ।
 उत्सृष्टानिलविष्मूत्रं योजयेत् स्नेह-वस्तिना ॥ २३ ॥
 सुप्तस्य वामपार्श्वेन वामजङ्घा-प्रसारिणः ।
 कुञ्चितापरजङ्घस्य नेत्रं स्निग्धं गुदे न्यसेत् ॥ २४ ॥
 बद्धा वस्तिमुखं सूत्रैर्वामहस्तेन धारयेत् ।
 योडयेद्दक्षिणेनैव मध्यवेगेन धीरधीः ॥ २५ ॥
 जृम्भा कास क्षतादींश्च वस्तिकालेन कारयेत् ।
 त्रिंशन्मात्रा मितः कालः प्रोक्तो वस्तिषु योडने ॥ २६ ॥
 ततः प्रणिहितः स्नेहः उत्तानो वाक् शतं भवेत् ।
 प्रसारितैः सर्वगात्रै र्यथा वीर्यं विसर्पति ॥ २७ ॥
 ताडयेत् तलयोरिनं त्रीं स्त्रीन् वारान् शनैः शनैः ।
 स्फिजोश्चैवं ततः श्रोणीं शय्यां चैवीत्क्षिपेत् ततः ॥ २८ ॥
 जाते विधाने तु ततः कुर्यान्निद्रां यथा सुखम् ।
 सानिलः सपुरीषश्च स्नेहः प्रत्येति यस्य तु ॥ २९ ॥
 उपद्रवं विना चैव स सम्यगनुवासितः ।
 जीर्णात् तमथ सायाह्ने स्नेहे प्रत्यागते पुनः ॥ ३० ॥
 लघुन्नं भोजयेत् कामं दीप्ताग्निषु नरो यदि ।

अनुवासिताय दातव्यमितरेऽङ्गि सुखोदकम् ॥ ३१ ॥
 धान्यं शुण्ठी कषायं वा स्नेहव्यापत्ति-नाशनम् ।
 अनेन विधिना षड्वा सप्त वाष्टौ नवा पि वा ॥ ३२ ॥
 विधेया वस्तयस्तेषामन्तरा तु निरूहणम् ।
 अथ वा यस्य तत्कालं स्नेहो निर्य्याति केवलम् ॥ ३३ ॥
 तस्यान्योऽल्पतरोदेयो न हि स्निग्धस्य तिष्ठति ।
 अशुद्धस्य मलोन्मिश्रः स्नेहो नैति यदा पुनः ॥ ३४ ॥
 तदाङ्गशैथिलाधानं शूलं श्वासश्च जायते ।
 पक्काशय गुरुत्वञ्च तत्र दद्यान्निरूहणम् ॥ ३५ ॥
 तीक्ष्णं तीक्ष्णौषधैर्युक्ता फलवर्त्तिर्हिताथ वा ।
 यथानुलोमनं वायुर्मलं स्नेहश्च जायते ॥ ३६ ॥
 यथा विरेचनं दद्यात् तीक्ष्णं नस्यञ्च शस्यते ।
 यस्य नोपद्रवं कुर्यात् स्नेहवस्ति रति स्मृतः ॥ ३७ ॥
 सर्वोऽल्पो वा वृत्तो रौच्यादुपेक्ष्यः स विजानता ।
 अनायान्तं त्वहोरात्रे स्नेहं संशोधनैर्हरेत् ॥ ३८ ॥
 स्नेहवस्ता वनायाते नान्यः स्नेहो विधीयते ।
 गुडूचैरण्डपूतौक भार्गी वृषकरोहिषम् ॥ ३९ ॥
 शतावरीं सहचरं काकनासां पलोन्मिताम् ।
 यव माषातसीकील कुलत्थान् प्रस्थितोन्मितान् ॥ ४० ॥
 चतुर्द्रोणैश्चसः पक्का द्रोण श्रेषिण तेन च ।
 पचेत्तैलादके पेथ्यैर्जीवनीयैः पलोन्मितैः ॥ ४१ ॥
 अनुवासनमेतच्चि सर्ववात विकार-नुत् ।
 षट्सप्ततिव्यापदसु जायन्ते वस्तिकर्म्मणः ॥ ४२ ॥
 दूषिता समुदायेन ताश्चिकित्स्यासु सुश्रुतात् ।

पानाहारविहाराख परिहाराख कृतज्ञः ।

स्नेहपानसमा कार्या नात्र कार्या विचारणा ॥ ४३ ॥

इति श्रीदामोदरसूनुना शाङ्गधरेण

विरचिते चिकित्सास्थाने

स्नेह-वस्तिविधिरध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

[निरुहण वस्तिविधिः]निरुहवस्तिर्बहुधा भिद्यते कारणान्तरैः

तैरेव तस्य नामानि कृतानि मुनिपुङ्गवैः ॥ १ ॥

निरुहस्यापरं नाम प्रोक्तमास्थापनं बुधैः ।

स्वस्थान स्थापना दोष-धातूनां स्थापनं मतम् ॥ २ ॥

निरुहस्य प्रमाणञ्च प्रस्थं पादोत्तरं परम् ।

मध्यमं प्रस्थमुद्दिष्टं हीनञ्च कूडवा स्त्रयः ॥ ३ ॥

अतिस्निग्धोत्क्षिप्त दोषः चतोरस्कः कथस्तथा ।

आधानच्छर्दि हिक्काशः क्रास-श्वासप्रपीडितः ॥ ४ ॥

गुदशोफातिसारात्ती विषूची कुष्ठसंयुतः ।

गर्भिणी मधुमेहौ च नास्थाप्यञ्च जलोदरी ॥ ५ ॥

वातव्याधा बुदावर्त्ते वातासृग्विषमज्वर ।

मूर्च्छा तृणोदरा नाह मूत्रकच्छाशमरीषु च ॥ ६ ॥

तृणसृग्दर मन्दाग्निप्रमेहेषु निरुहणम् ।

शूलोऽन्तपित्ते हृद्रोगे योजयेद्दिविबुधः ॥ ७ ॥

उत्कृष्टानिलविष्णूत्तं सिग्धस्त्रिभ्रमभोजितम् ।
 मधगाङ्गे गृहमधे च यथायोग्यं निरूहयेत् ॥ ८ ॥
 स्रेहवस्ति विधानेन बुधः कुर्यान्निरूहणम् ।
 जाते निरूहे च ततो भवेदुत्काटकासनः ॥ ९ ॥
 तिष्ठेन्मुहूर्त्तमात्रं तु निरूहागमनेच्छया ।
 अनायत्तं मुहूर्त्तं तु निरूहं शोधनेर्हरेत् ॥ १० ॥
 निरूहैरेव मतिमान् चार मूत्राब्धौ सैन्धवैः ।
 यस्य क्रमेण गच्छन्ति विट्पित्तकफवायवः ॥ ११ ॥
 लाघवञ्चोपजायेत मुनिरूहं तमादिशेत् ।
 यस्य स्याद्वस्तिरल्पात्यवेगो ह्रीनमलानिलः ॥ १२ ॥
 मूत्रात्तिं जाया रुचिमान् दुर्निरूहं तमादिशेत् ।
 विरिक्तता मनस्तुष्टिः सिग्धता व्याधिनिग्रहः ॥ १३ ॥
 आस्थापने स्रेहवस्त्योः सम्यग्दाने तु लक्षणम् ।
 अनेन विधिना युक्ताग्निरूहं वस्तिदानवित् ॥ १४ ॥
 द्वितीयं वा तृतीयं वा चतुर्थं वा यथोचितम् ।
 स स्रेह एकः पवने पित्ते द्वौ पयसा सह ॥ १५ ॥
 कषायकटुमूत्राद्याः कफे चोष्णा स्त्रयो हिताः ।
 पित्त-श्लेष्मानिलाविष्टं क्षीर-यूष रसैः क्रमात् ॥ १६ ॥
 निरूहं भोजयित्वा च ततस्त मनुवासयेत् ।
 सुकुमारस्य वृद्धस्य बालस्य च मृदुर्हितः ॥ १७ ॥
 वस्तिस्तीक्ष्णः प्रयुक्तस्तु तेषां हन्याद्वलायुषी ।
 दद्यादुत्कृष्टेन पूर्वं मध्ये दोष-हरं ततः ॥ १८ ॥
 पश्चात् संशमनीयञ्च दद्याद्वस्तिं विचक्षणः ।
 एरण्ववीजं मधुकं पिप्पली सैन्धवं वचा ॥ १९ ॥

अपूषा फलकल्काश्च वस्तिरुत्कृष्टशः स्मृतः [उत्कृष्टशः वस्तिः]

शताह्वा मधुकं विल्वं कौटजं फलमेव च ॥ २० ॥

स काञ्जिकः स गोमूत्रो वस्तिर्दोषहरः स्मृतः [दोषहरः वस्तिः]

प्रियङ्गुर्मधुकं मुस्ता तथैव च रसाञ्जनम् ॥ २१ ॥

स क्षीरः शस्यते वस्तिर्दोषाणां शमनः स्मृतः [शमनः वस्तिः]

शोधनद्रव्यनिःकाथ्ये तत्कल्कैः सूत्रैश्चैवैः ॥ २२ ॥

युक्त्या स्वजेन मथिता वस्तयः शोधनाः स्मृताः [शोधनवस्तयः]

त्रिफलकाथगोमूत्र क्षौद्रचारसमायुताः ॥ २३ ॥

जपकादि प्रतीवाया वस्तयो लेषणा स्मृताः [लेषणवस्तयः]

हृंहण द्रव्य-निः काथकल्कैर्मधुरकैर्युताः ॥ २४ ॥

सर्पिर्मांसरसोपेता वस्तयोर्हृंहणाः स्मृताः [हृंहणवस्तयः]

वदर्यैरावतीशैल-शास्त्राली-धान्यनागरः ॥ २५ ॥

क्षीरसिद्धाः क्षीरयुक्ता नाम्ना पिच्छलसंज्ञितः ।

अक्षीरभ्रैश्च रुधिरैर्युक्ता देया विचक्षणैः ॥ २६ ॥

मात्रापिच्छिलवस्तीनां पलैर्द्वादशभिर्मता [पिच्छिलवस्तयः]

दत्त्वाद्दौ सैन्धवस्याक्षं मधुनः प्रसृति-द्वयम् ॥ २७ ॥

विनिर्मथ्य ततो दद्यात् स्नेहस्य प्रसृतित्रयम् ।

एकीभूते ततः सूत्रे कल्कस्य प्रसृतिं क्षिपेत् ॥ २८ ॥

संमूर्च्छिते कषायान्तु चतुः प्रसृति-संमितम् ।

क्षिप्त्वा विमथ्य दद्याच्च निरुहं कुशलो भिषक् ॥ २९ ॥

वाते चतुः पलं क्षौद्रं दद्यात् सूत्रस्य षट्पलम् ।

पिविञ्चतुः पलं क्षौद्रं सूत्रं दद्यात्पलत्रयम् ॥ ३० ॥

कफे च षट्पलं क्षौद्रं क्षिपेत् सूत्रं चतुःपलं [निरुह मात्रा विधिः]

एरण्डकाथ तुल्यांशं मधुतैलं पलाष्टकम् ॥ ३१ ॥

शतपुष्पापलार्द्धेन सैन्धवार्द्धेन संयुतम् ।

मधुतैलकसंज्ञोऽयं वस्तिः दार्वीविलोडितः ॥ ३२ ॥

मेदो गुल्मकामि ग्रीहमलोदावर्त्त नाशनः ।

बलवर्णं करश्चैव वृथोद्दीपनं वृंहणः ॥ ३३ ॥ [मधुतैलकवस्तिः]

चौद्राज्यं क्षीरतैलानां प्रसृतं प्रसृतं भवेत् ।

क्ष-पूषासैन्धवाक्षीशो वस्तिः स्याद्दीपनः परः ॥ ३४ ॥ [यापनवस्तिः]

एरण्डमूलनिःकाथं मधुतैलं ससैन्धवम् ।

एष युक्त रथो वस्तिः सवचापिप्पलीफलः ॥ ३५ ॥ [युक्तरथवस्तिः]

पञ्चमूलस्य निःकाथं तैलं मागधिका मधु ।

स सैन्धवः समायुक्तः सिद्धवस्तिरिति स्मृतः ॥ ३६ ॥ [सिद्धवस्तिः]

ज्ञानमुष्णोदकैः कुर्याद्दिवा स्वप्नमजोर्णताम् ।

वर्जयेदपरं सर्वमाचरेत् स्नेहवस्तिवत् ।

निरुह्यादुत्तरोयस्मात् तस्मादुत्तरं संज्ञितः ॥ ७ ॥

इति श्रीदामोदर सूनुना शार्ङ्गधरेण

विरचिते चिकित्सास्थाने

निरुहवस्तिविधिरध्यायः ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

[अथ उत्तरवस्तिविधिः] अतः परं प्रवक्ष्यामि वस्तिमुत्तरं संज्ञितम्

द्वादशाङ्गुलकं मेघं मध्ये च क्षतकर्णिकम् ॥ १ ॥

मालतीपुष्पं हस्ताभज्जिद्रं सर्षपनिर्गमम् ।

पञ्चविंशतिवर्षाणामधोमात्रा द्विकार्षिकी ॥ २ ॥

तदूर्ध्वं पलमात्रा च सृष्टस्योक्ता भिषग्वरैः ।

अथास्थापनशुद्धस्य दप्तस्य स्नानभोजनेः ॥ ३ ॥

स्थितस्य जानुमात्रे च पीठेऽन्विष्य शलाकया ।

सिग्धया मेढ्र मार्गञ्च ततो नेत्रं नियोजयेत् ॥ ४ ॥

शनैःशनैः घृताभ्यक्तं मेढ्ररन्ध्रेऽङ्गुलानि षट् ।

ततोऽवपीडयेद् वस्तिं शनैर्मेत्रञ्च निर्हरेत् ॥ ५ ॥

ततः प्रत्यागते सृष्टे सृष्टवस्ति-क्रमो हितः ।

स्त्रीणां कनिष्ठिका स्थूलं नेत्रं कुर्याद्दशाङ्गुलम् ॥ ६ ॥

मुद्गप्रवेशं योज्यं च योन्यन्तं चतुरङ्गुलम् ।

द्व्यङ्गुलं मूत्रमार्गे च सूक्ष्मं नेत्रं विचक्षणैः ॥ ७ ॥

मूत्रकृच्छ्रं विकारेषु बालानाम्बेकं मङ्गुलम् ।

शनैर्निष्क्रम्य माधेयं सूक्ष्मं नेत्रं विचक्षणैः ॥ ८ ॥

योनिमार्गेषु नारीणां सृष्टमात्रा द्विपालिकी ।

मूत्रमार्गे पलोन्माना बालानाञ्च द्विकार्षिकी ॥ ९ ॥

उत्तानाय स्त्रियै दद्यादूर्ध्वं जान्वै विचक्षणः ।

अप्रत्यागच्छति भिषग्वस्तावुत्तरं संज्ञिते ॥ १० ॥

भूयो वस्तिं विदध्याच्च संयुक्तैः शोधनैर्गुणैः ।

फलवस्तिं निदद्याद्वा योनिमार्गे दृढं भिषक् ॥ ११ ॥

सूत्रैर्विनिर्मितां सिग्धं शोधनद्रव्य-संयुताम् ।

दक्षमाने तथा वस्ती दद्याद्वस्तिं विशारदः ॥ १२ ॥

क्षौरवृक्ष कषायेण पयसा शीतलेन वा ।

वस्तिः शुक्ररजः पुंसां स्त्रीणामार्तवजां रुजम् ॥ १३ ॥

हन्त्यादुत्तरं वस्तिस्तु नो चितो मेहिनां क्वचित् ।

सम्यग् तस्य लिङ्गानि व्यापदः क्रम एव च ।

वस्त्रे रुत्तरसंश्रय समानं सुहृद्वस्तिना ॥ १४ ॥

[फलवर्त्ति विधिः] घृताव्यक्ते गुदे चोष्या स्रग्वा साङ्गुष्ठसन्निभा ।

मलप्रवर्त्तिनीवर्त्तिः फलवर्त्तिश्च सा स्मृता ॥ १५ ॥

अष्टमोऽध्यायः

[अथ नस्यविधिः] नस्यं तत् कथ्यते धीरैर्नासाग्राद्धं यदौषधम् ।

नावनं नस्यकमेति तस्य नाम द्वयं मतम् ॥ १ ॥

तस्य भेदो द्विधा प्रोक्तो रेचनं सुहृद्वत् तथा ।

रेचनं कर्षणं प्रोक्तं सुहृद्वत् हृहृणं मतम् ॥ २ ॥

कफपित्तानिलध्वंसे पूर्व्वमध्यापराङ्गके ।

दिनेतु गृह्यते नस्यं रात्रौ वाप्युत्कटे गदे ।

नस्यं त्यजेन्नोचनान्ते दुर्द्दिने चापतर्पितः ॥ ३ ॥

तथा नवप्रतिश्यायी गर्भिणी गरदूषितः ।

अजीर्णी दन्तवस्तिश्च पीत स्नेहोदकासवः ॥ ४ ॥

क्रुद्धः शोकाभिभूतश्च दृषान्तीं वृद्धबालकौ ।

वेगावरोधौ स्नातश्च स्नातुकामश्च वर्ज्येत् ॥ ५ ॥

अष्टवर्षस्य वासस्य नस्यकर्म समाचरेत् ।

अशीतिवर्षा दूर्ध्वं च नावनं नैव दीयते ॥ ६ ॥

अथ वैरेचनं नस्यं ग्राह्यं तैलेः सुतीक्ष्णकैः ।

तीक्ष्णभेषज-सिद्धैर्वा सुहृदैः काथैः रसेस्तथा ॥ ७ ॥

नासिकारन्ध्रयोरष्टौ षट् चत्वारश्च विन्दवः ।

प्रत्येकं रेचनं योज्यं मुख्यमध्यान्ध-मात्रया ॥ ८ ॥

नस्य-कर्मणि द्वातन्त्रं शास्त्रैकं तीक्ष्णमौषधम् ।

हिङ्ग स्याद् यवमात्रान्तु माषैकं सैन्धवं मतम् ॥ ९ ॥

चौरश्चैवाष्ट शाणं स्यात् पानीयञ्च त्रिकर्षिकम् ।
 कार्षिकं मधुरं द्रव्यं नस्य कर्मणि योजयेत् ॥ १० ॥
 अवपीडा प्रधमनं ह्ये भेदा वपरौ स्मृतौ ।
 शिरोविरेचनस्यात्र तौ तु देयौ यथायथम् ॥ ११ ॥
 कल्की कृतादौषधाद् यः पीडितो निःसृतो रसः ।
 सोऽवपीडः समुद्दिष्टः तीक्ष्णद्रव्यसमुद्भवः ॥ १२ ॥
 षडङ्गुलाद्विक्ता या नाडी चूर्णं तथा धमेत् ।
 तीक्ष्णं कोलमितं वक्तव्यतैः प्रधमनं हि तत् ॥ १३ ॥
 ऊर्ध्वजत्रुगते रोगे कफजे स्वरसंचये ।
 अरोचके प्रतिश्याये शिरःशूले च पीनसे ॥ १४ ॥
 शोफापस्मारकोष्ठेषु नस्यं वैरेचनं हितम् ॥ १५ ॥
 भौरुस्त्रीकुशबालानां नस्यं स्नेहेन शस्यते ।
 गलरोगे सन्निपाते निद्रायां सविषे ज्वरे ॥ १६ ॥
 मनोविकारे कृमिषु युज्यते चावपीडनम् ।
 अत्यन्तोष्णटदोषेषु विसंज्ञेषु च दीयते ॥ १७ ॥
 चूर्णं प्रधमनं धीरैस्तद्वि तीक्ष्णतरं यतः । [नस्यं वैरेचनं यथा]
 नस्यं स्याद्गुडं शुण्ठीभ्यां पिप्पल्या सैन्धवेन वा ॥ १८ ॥
 जलपिष्टेन तेनाच्चिकर्णं नासाशिरोगदाः ।
 मनग्राह्यगुलीकृताः नश्यन्ति भुजपृष्ठजाः ॥ १९ ॥
 मधूकसार-कृष्णाभ्यां वचामरिच-सैन्धवैः ।
 नस्यं कोष्णजलैः पिष्टन्दद्यात्संज्ञाप्रबोधनम् ॥ २० ॥
 अपस्मारे तथोन्मादे सन्निपातेऽपतन्दके ।
 सैन्धवं शुतमरिचं सर्षपाकुष्ठमेव च ॥ २१ ॥
 वत्समूर्चेण पिष्टानि नस्यं तन्द्रानिवारणम् ।

रोहीतमव्यपिप्तेन भावितं मरिचं वचा ॥ २२ ॥

मरिचं पिप्पली शुण्ठी कङ्कीलं लसुनं पुरम् ।

कदफलं चेति तच्चूर्णन्देयं प्रथमनं बुधैः ॥ २३ ॥

अथ वृंहणनस्यस्य कल्पना कथ्यतेऽधुना ।—

मर्शस्य प्रतिमर्शस्य द्वौ भेदौ स्नेहनौ मतौ ॥ २४ ॥

मर्शस्य तर्पिणी मात्रा मुख्या शानैः स्मृताष्टभिः ।

मध्यमा च चतुः शानैर्हीना शानमिता मता ॥ २५ ॥

एकैकस्मिन्सु मात्रेयं देया नासापुटे बुधैः

मर्शस्य द्वित्रिवेलं वा वीक्ष्य दोषबलाबलम् ॥ २६ ॥

एकान्तरं वृन्तरं वा नस्यं दद्याद्विचक्षणः ।

वृहं पञ्चाहमथ वा सप्ताहं वा सुयन्त्रितः ॥ २७ ॥

मर्शे शिरोविरेके च व्यापदो विविधाः स्मृताः ।

दोषोत्कृष्टशक्त्याश्चैव विजिया स्ता यथाक्रमम् ॥ २८ ॥

दोषोत्कृष्टश निमित्तास्तु युच्चराहमन शोधनम् ।

अथ क्षय निमित्तास्तु यथास्त्रं वृहणं हितम् ॥ २९ ॥

शिरोनासाक्षिरोगेषु सूर्यावर्त्तार्धभेदकौ ।

दन्तरोगे बले हीने मनग्रावाह्वंसजे गदे ॥ ३० ॥

मुखशोषे कर्णनादे वातपित्तगदे तथा ।

अकालपलिते चैव केशश्मश्रु प्रपातने ॥ ३१ ॥

युज्यते वृहणं नस्यं स्नेहैर्वा मधुरद्रवैः ।

[वृंहणं नस्यं यथा] सशर्करं पयः पिष्टं मृष्टमाज्येन कुङ्कुमम् ॥ ३२ ॥

नस्यं प्रयोगतो हनग्राहातरक्तभवा रुजः ।

भ्रूशङ्काक्षिशिरः कर्ण-सूर्यावर्त्तार्धभेदकाः ॥ ३३ ॥

नस्यं स्यादनुतैलेन तथा नारायणेन वा ।

माषादिना वा सर्पिर्भिस्तत्तद्भेषज-साधितैः ॥ ३४ ॥

तैलं कफे स्थाहावे च केवले पवने वसा ।

दद्यान्नस्य सदा पित्तसर्पिर्मज्जानमेव च ॥ ३५ ॥

माषात्म गुप्ता रास्राभिर्वस्त्रावक-रोहिषैः ।

कृतोऽग्न्यग्न्या काथोहिष्णुसैन्धव संयुतः ॥ ३६ ॥

कोष्णो नस्य-प्रयोगेण पक्षाघातं सकम्पनम् ।

जयेदर्हितवातं च मनसास्तभाप बाहुकौ ॥ ३७ ॥

प्रतिमर्शस्य मात्रा तु द्वि द्वि विन्दुमिता मता ।

प्रत्येकशो नासिकयोः सूहेनेति विनिश्चितम् ॥ ३८ ॥

सूहे ग्रन्थिद्वयं यावन्निमग्नं चोद्धतं ततः ।

तर्जनीयं श्वेद्विन्दुसा मात्रा विन्दुसंज्ञिता ॥ ३९ ॥

एवम्बिधैर्विन्दुसंज्ञैरष्टाभिः शाण उच्यते ।

स देहोमर्शं नस्येषु प्रतिमर्शो द्विविन्दुकः

समयाप्रतिमर्शस्य बुधैः प्रोक्ताश्चतुर्दश ॥ ४० ॥

प्रभाते दन्त काष्ठान्ते गृहाक्षिर्गमने तथा ।

व्यायामाध्व व्यवायान्ते विष्णूचान्तेऽञ्जने कृते ।

कवलान्ते भोजनान्ते दिवासुप्तोत्थिते तथा ॥ ४१ ॥

वमनान्ते तथा सायं प्रतिमर्शः प्रयुज्यते ।

ईषदुच्छिन्दनात् सूहे यदा वक्तं प्रपद्यते ॥ ४२ ॥

नस्ये निषिक्तान्तं विद्याप्रतिमर्शप्रमाणतः ।

उच्छिद्य न पिवेच्चैतन्निष्टीवेन्मुखमागतम् ॥ ४३ ॥

क्षौणे दृष्ट्यास्यशीघ्रार्त्ते बाले वृद्धे च युज्यते ।

प्रतिमर्शेण शाम्यन्ति रोगाश्चैवोर्ध्वजन्तुजाः ॥ ४४ ॥

बलीपलितं नाशश्च बलमिन्द्रियजम्भवेत् ।

विभीत निम्बनभारीशिवाश्लेष काकिनी ॥ ४५ ॥
 एकैकं तैलनस्येन पलितं नश्यति ध्रुवम् ।
 अथ नस्यविधिं वक्ष्ये नस्यग्रहणहेतवे ॥ ४६ ॥
 देशे वातरुजायुक्ते कृत दन्त-निघर्षणम् ।
 विशुद्धन्धूमपानेन स्विन्नभालगलं तथा ॥ ४७ ॥
 उत्तानशायिनं किञ्चित्प्रलम्बशिरसं नरम् ।
 आस्तीर्य हस्तपादञ्च वस्त्राच्छादितलोचनम् ॥ ४८ ॥
 समुत्थासित नासाग्रं वैद्यो नस्येन योजयेत् ।
 कोष्णमाच्छिन्नधारञ्च हेमतारादि शुक्तिभिः ॥ ४९ ॥
 शुक्या वा पत्रयुक्त्या वा प्रोतेर्वा नस्य माचरेत् ।
 नस्येष्वासिञ्च्यमानेषु शिरो नैव प्रकम्पयेत् ॥ ५० ॥
 न कुप्ये च प्रभाषेत नोच्छिक्ते च हसेत्तथा ।
 एतैर्हि विहितः सूहो नैवान्तः संप्रपद्यते ॥ ५१ ॥
 ततः कास प्रतिश्यायशिरोऽक्षिगद सम्भवः ।
 शृङ्गाटकमभिप्लाव्य स्थापयेन्न गिलेद् द्रवम् ॥ ५२ ॥
 पञ्च सप्तदशैव स्वर्मात्रा नस्यस्य धारणे ।
 उपविश्याथ निष्टीवेचासावक्त्रागतं द्रवम् ।
 वामदक्षिण पाश्वर्भाभ्यां निष्टीवेक्षं मुखं नहि ॥ ५३ ॥
 नीते नस्ये मनस्तापं रजःक्रोधञ्च संत्यजेत् ।
 शयीत निद्रान्धक्त्रा च प्रोतान्धो वाक्शतं नरः ॥ ५४ ॥
 तथा वैरेचनस्थान्ते धूमो वा कवसो हितः ।
 नस्ये त्रीण्युपदिष्टानि लक्षणानि प्रयोगतः ॥ ५५ ॥
 शुद्धिहीनानि योगानि विशेषाच्छास्त्रं चिन्तकैः ।
 लाघवं मनसः शुद्धिः स्त्रोतसां व्याधिसंक्षयः ॥ ५६ ॥

चित्तेन्द्रियप्रसादश्च शिरसः शुद्धिलक्षणम् ।
 कण्डूपदेही गुरुता स्त्रोतसाङ्गफसंश्रवः ॥ ५७ ॥
 मूर्ध्निहीनं विशुद्धं तु लक्षणं परिकीर्तितम् ।
 मसुलङ्गागमोवातवृद्धिरिन्द्रिय-विभ्रमः ॥ ५८ ॥
 शून्यता शिरसश्चापि मूर्ध्निगाढे विरेचिते ।
 हीनातिशुद्धे शिरसि कफवातघ्नमाचरेत् ॥ ५९ ॥
 सम्यग्विशुद्धे शिरसि सर्पिर्नस्थे निषेचयेत् ।
 कफः प्रसेकः शिरसो गुरुतेन्द्रिय विभ्रमः ॥ ६० ॥
 लक्षणान्तदनिस्त्रिगुणे तत्र रूक्षं प्रदापयेत् ।
 भोजयेच्चानभिष्यन्दि नस्याचारिक मादिशेत् ॥ ६१ ॥
 वमनं रेचनं नस्थं निरूहश्चातुवासनम् ।
 एतानि पञ्च कर्माणि कथितानि मुनिश्वरैः ॥ ६२ ॥

नवमोऽध्यायः

[अथ धूम पानविधिः] धूमस्तु षड्विधः प्रोक्तः शमनो वृंहणस्तथा
 रेचनः कासहा चैव वामनो ब्रण धूपनः ॥ १ ॥
 शमनस्य तु पर्यायौ मध्यः प्रायौगिकस्तथा ।
 वृंहणस्यापि पर्यायौ स्नेहो मृदुरेव च ॥ २ ॥
 रेचनस्यापि पर्यायौ शोधन स्तीक्ष्ण एव च ।
 अधूमाहार्हाश्च खल्वेते आन्तो भीतश्च दुःखितः ॥ ३ ॥
 दत्तवस्तिर्विरक्तश्च रात्रौ जागरितस्तथा ।
 पिपासितश्च दाहार्तं स्तालुशोची तथोदरो ॥ ४ ॥
 शिरोऽभितापी तिमिरी च्छर्द्याधानप्रपीडितः ।
 क्षतोरस्कः प्रमेहार्तः पाण्डुरोगी च गर्भिणी ॥ ५ ॥
 रूक्षः क्षीणाभ्यवहृत-क्षीर-क्षौद्रघृतासवः ।

भुक्ताश्च दधिमत्स्यश्च बालो वृद्धः कृशस्तथा ॥ ६ ॥
 अकाले चाति-पीतश्च धूमः कुर्यादुपद्रवान् ।
 तच्चेष्टं सर्पिषः पानं नावनाञ्जनतर्पणम् ॥ ७ ॥
 सर्पिरिक्षु रसं द्राक्षां पयो वा शर्कराभ्यु वा ।
 मधुराक्षौ रसौ वापि वमनाय प्रदापयेत् ॥ ८ ॥
 धूमो द्वादशकाद्वर्षाद् गृह्यते शीतिकान्नच ।
 कास श्वास प्रतिश्यायान् मन्याहनु शिरो रुजः ॥ ९ ॥
 वात श्लेष्म विकारांश्च हन्याद्दूमः सुयोजितः ।
 धूम प्रयोगात् पुरुषः प्रसन्नेन्द्रिय-वाक्पनाः ॥ १० ॥
 दृढकेशद्विजश्मश्रु सुगन्धि वदनो भवेत् ।
 धूम नाडी भवेत्तत्र त्रिखण्डा च त्रिपर्विका ॥ ११ ॥
 कनिष्ठिका परीणाहा राज-माषा-गमान्तरा ।
 धूम नाडी भवेत् दीर्घा श्मने रोगिणोऽङ्गुलैः ॥ १२ ॥
 चत्वारिंशन्मितैस्तद्वद्वात्रिंशद्विर्द्वौ मता ।
 तीक्ष्णे चतुर्विंशतिभिः कासघ्नी षोडशोन्मितैः ॥ १३ ॥
 दशाङ्गुलैर्वा मनीया तथा स्याद् ब्रह्म नाडिका ।
 कलाय मण्डलस्थूला कुलत्या गमरन्ध्रका ।
 अथेषिकां प्रक्षिपेच्च सुश्लक्ष्णां द्वादशाङ्गुलाम् ॥ १४ ॥
 धूम द्रव्यस्य कल्केन लेपसाष्टाङ्गुलः स्मृतः ।
 कल्कं कर्षमितं लिप्त्वा च्छयाशुष्कश्च कारयेत् ।
 इषिकामपनीयाथ स्नेहाक्तां वर्तिमादरात् ॥ १५ ॥
 अङ्गारैर्हीपितां कृत्वा धृत्वा नेत्रस्य रन्ध्रके ।
 वदनेन पिवेद्दूमं वदनेनैव सन्त्यजेत् ॥ १६ ॥
 नासिकाभ्यां ततः पीत्वा मुखेनैव वनेष्पुधीः ।

शराव-संपुटे क्षिप्त्वा कल्कमङ्गारदीपितम् ॥ १७
 छिद्रे नेत्रं निवेश्याथ व्रणं तेनैव धूपयेत् ।
 एलादि कल्क शमन-स्निग्धं सर्जरसं मृदौ ॥ १८ ॥
 रेचने तीक्ष्ण कल्कश्च कासघ्नं सुद्रिकोषणम् ।
 वमने स्नायुवर्माद्यन्दद्याद्भूमस्य पानकम् ॥ १९ ॥
 व्रणे निम्बवचाद्यश्च धूपनं सम्प्रशस्यते ।
 अन्येऽपि धूस्त्रपानेषु कर्तव्या रोग-शान्तये ॥ २० ॥
 [सयथा] ॥ मयूर पिच्छं निम्बस्य पत्राणि वृहतीफलम् ।
 मरिचं हिङ्गुमांसी च बीजं कार्पाससम्भवम् ॥ २१ ॥
 च्छागरोमाहि निर्मोकं विष्टा वैडालिकी तथा ।
 गजदन्तश्च तक्षूणं किञ्चिद्दृत-विमिश्रितम् ॥ २२ ॥
 गेहेषु धूपनं दत्तं सर्वान् बालग्रहान् जयेत् ।
 पिशाचान् राक्षसान् जित्वा सर्वज्वरहरो भवेत् ॥ २३ ॥
 [अपराजितो धूपः] परिहारस्तु धूनेषु कार्यो रेचन-नस्यवत् ।
 नेत्राणि धातुजान्याहुर्नालवंशादिजान्यपि ॥ २४ ॥

दशमोऽध्यायः ।

अथ गण्डूष कबलप्रति सारण विधिः ।
 चतुर्विधः स्यान्नण्डूषः स्नेहिक शमनस्तथा ॥ १ ॥
 शोधनो रोपणश्चैव कबलस्यापि तद्विधः ।
 सिग्धोष्णैः स्रैहिको वात स्वादुशीतैः प्रसादनः ॥ २ ॥
 पित्ते कटुग्न लवणैरुष्णैः संशोधनः कफे ।
 कषाय तिक्तमधुरैः कटुष्णौ रोपणौ व्रणौ ॥ ३ ॥
 चतुः प्रकारे गण्डूषः कबलस्यापि कीर्तितः ।
 असञ्चारी मुखे पूर्णं गण्डूषः कबलश्चरः ॥ ४ ॥

तत्र द्रवेष गण्डूषः कल्केन कबलः स्मृतः ।

दद्यात् द्रवेषु संचूर्णं गण्डूषे कीलमातकम् ॥ ५ ॥

कर्षप्रमाणः कल्कश्च कबले दीयते बुधैः ।

धार्यते पञ्चमाहर्षात् गण्डूष-कबलादयः ॥ ६ ॥

गण्डूषान् सुस्थितः कुर्यात् खिन्न भालगलादिकः ।

मनुष्यं स्त्रीं तथा पञ्च सप्त वा दोषनाशनात् ॥ ७ ॥

कफ पूर्णास्यता यावत् छेदी दोषस्य वा भवेत् ।

नेत्रघ्राण श्रुतिर्यावत्तावद्गण्डूषधारणम् ॥ ८ ॥

[तद्यथा ॥ तिल कल्कोदकं क्षीरं स्नेहो वा स्रैहिके हितम्

तिला नीलोत्पलं सर्पिशर्करा क्षीर मेव च ॥ ९ ॥

सक्षौद्रोद्वेगु वक्त्रास्थी गण्डूषोद्वेहनाशनः ।

वैशद्यं जनयत्यास्ये सन्दधाति मुख व्रणान् ॥ १० ॥

दाहदृष्ट्याप्रशमनं मधुगण्डूष धारणम् ।

विषे चाराम्नि दग्धे च सर्पिर्द्वाय्यं पयोऽथ वा ॥ ११ ॥

तिलसैन्धवगण्डूषो दन्तचाले प्रशस्यते ।

शोषं मुखस्य वैरस्यं गण्डूषः काष्ठिकी जयेत् ॥ १२ ॥

सिन्धु त्रिकटुराजीभि रार्द्रकेन कफेहितः ।

त्रिफल मधुगण्डूषः कफासृक् पित्तनाशनः ॥ १३ ॥

दार्वी गुडूची त्रिफल-द्राक्षाजात्याश्च पक्ववाः ।

यवासश्चेति तत्क्वाथः षष्ठांशः क्षौद्रसंयुतः ॥ १४ ॥

शीतो मुखे धृतो हन्यात् मुखपाकं त्रिदोषजम् ।

यस्यौषधस्य गण्डूषस्तस्यैव प्रतिसारणम् ॥ १५ ॥

कबलश्चापितस्यैव त्रियोऽत्र कुशलैर्नरैः ।

[कबलो यथा] केसरं मातलुङ्गस्य सैन्धवोषणसंयुतम् ॥ १६ ॥

हृन्धात् कबलतो जाय मरुचिं कफवातजाम् ।

कस्कोऽवलेहचूर्णं त्रिविधं प्रतिसारणम् ॥ १७ ॥

अङ्गुल्यग्र प्रणीतश्च यथास्त्रं मुखरोगिणाम् ।

[प्रतिसारं चूर्णं यथा] कुष्ठन्दावीसमङ्गाच्च पाठा तित्ताच पीतिका

तेजनी मुस्तलोध्रश्च चूर्णं स्यात् प्रतिसारणम् ॥ १८ ॥

रक्तसुतं दन्तपीडां शोथन्दाहश्च नाशयेत् ।

हीनयोगात् कफोत्कृशो रसा ज्ञानारुचौ तथा ॥ १९ ॥

अतियोगात् मुखेपाकः शोषः दृष्ट्याक्तमो भवेत् ।

व्याधेरपचयस्तुष्टिः वैशद्यं वक्तलाघवम् ।

इन्द्रियाणां प्रसादश्च गण्डूषे शुद्धिं लक्षणम् ॥ २० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

अथा लेपमृद्ध्यं तैलकर्षं पूरणविधिः ।

आलेपकस्य नामानि लिप्तिर्लेपश्च लेपनम् ॥ १ ॥

दोषघ्नो विषहा वर्ण्यो मुखालेप स्निग्धा मतः ।

त्रिप्रमाणश्चतुर्भागः त्रिभागोर्द्धाङ्गुलीधतः ॥ २ ॥

आर्द्रो व्याधिहरः स स्याच्छुष्कोदूषयति च्छविम् ॥

[दोषघ्नोलेपो यथा] ॥ पुनर्नवा दारु शृङ्गी सिद्धार्थं शिग्रु मेवच

पिष्ट्वा चैवारनालेन प्रलेपः सर्वशोथजित् ॥ ३ ॥

विभीतफलमोजस्तु लेपो दाहार्तिनाशनः ।

शिरीषं मधु यष्टी च तगरं रक्तचन्दनम् ॥ ४ ॥

एलामांसी निशायुग्मं कुष्ठं बालक मेवच ।

इति सच्चूर्णं लेपोऽयं पञ्चमांश घृताद्भुतः ॥ ५ ॥

जलेन क्रियते सुप्तैर्दंशाङ्ग इति संज्ञितः ।

विसर्पान्विषविस्कोटान् शोथान् दुष्ट व्रणान् जयेत् ॥ ६ ॥

कुष्ठं कालीयकं लोघ्र मेभिर्लेपं प्रयोजयेत् ॥ १८ ॥
 तारुण्यपिङ्गका व्यङ्गानीलिकादि विनाशनम् ।
 पुराणमथपिण्याकं पुरीषं कुक्कुटस्य च ॥ १९ ॥
 मूलपिष्टः प्रलेपोऽयं शीघ्रं हन्यादरुषिकाम् ।
 खदिरारिष्टजम्बूनां त्वग्निर्वा मूत्रसंयुतैः ॥ २० ॥
 कुटजत्वक् सैन्धवश्च लेपो हन्यादरुषिकाम् ।
 प्रियालुवीज मधुक कुष्टमाषैः ससैन्धवैः ॥ २१ ॥
 कार्थोदारुणके मूर्ध्नि प्रलेपो मधुसंयुतः ।
 दुग्धेन खाखसं वीजं प्रलेपादारुणं जयेत् ॥ २२ ॥
 आम्रवीजस्य चूर्णं तु शिवाचूर्णं समं द्वयम् ।
 दुग्धपिष्टः प्रलेपोऽयं दारुणं हन्ति दारुणम् ॥ २३ ॥
 रस स्तिक्तपटोलस्य पत्राणां तद्विलेपनात् ।
 इन्द्रलुप्तं शमं याति त्रिभिरेव दिनैर्ध्रुवम् ॥ २४ ॥
 इन्द्र लुप्तस्य लेपो मधुना बृहतीरसः ।
 गुञ्जामूलं फलं वापि भक्तातकरसोऽपि वा ॥ २५ ॥
 गोक्षुर स्तिलपुष्पाणि तुल्ये च मधुसर्पिषी ।
 शिरः प्रलेपनं तेन केशसम्बर्हनं परम् ॥ २६ ॥
 हस्तिदन्तमसीं कृत्वा च्छागौदुग्धं रसाञ्जनम् ।
 निम्बपत्रञ्च मूलं वा कोष्णं सम्युटके धृतम् ॥ २७ ॥
 रोमाणि तेन जायन्ते लेपात् पाणितलेष्वपि ।
 यद्दीन्दीवरमृद्धीकातैलाज्यक्षीरलेपनैः ॥ २८ ॥
 इन्द्र लुप्तं शमं याति केशाः स्युः सघना दृढाः ।
 चतुः पदानां त्वग्रोमनस्य शृङ्गास्थि भस्मभिः ॥ २९ ॥
 तैलेन सह लेपोऽयं लोम सञ्जजनः परः ।

सिद्धार्थको वचा हिङ्गुकरष्मौ देवदारु च ।
 मञ्जिष्ठा त्रिफला श्वेता कटुभिः कटुकचयम् ॥ ७ ॥
 समांशातिप्रियङ्गुश्च शिरीषो रजनीद्वयम् ।
 वस्तमूर्त्रेण पिष्टोऽयमगदः पानमञ्जने ॥ ८ ॥
 नस्य मालेपनञ्चैव स्तन सुहर्जनं तथा ।
 अपक्कार विषोन्माद कृत्यादीनां निवारणम् ॥ ९ ॥
 भूतेभ्यश्च भयं हन्ति राजहारी च शस्यते ।
 सर्पिरेतेन सिद्धं यत् सगोमूत्रं तदर्धकृत् ॥ [सिद्धार्थकचूर्णम्] ॥
 [विषहालेपो यथा] । अजादुग्धतिलैर्लेपो नवनीतेन संयुतः ।
 शोथमारुष्करं हन्ति लेपो वा कृष्णमृत्तिलैः ॥ ११ ॥
 लाङ्गल्यतिविषा लावूजालिनी मूलवीजकैः ।
 लेपो धानग्राम्बुसंपिष्टः कौट विस्फोट नाशनः ॥ १२ ॥
 [वर्ण्योलेपो यथा] ॥ रक्तचन्दन मञ्जिष्ठालोभ कुष्ठप्रियङ्गवः ।
 वटाङ्गु रा मसूराश्च व्यङ्गघ्ना मुखकान्तिदाः ॥ १३ ॥
 मातुलुङ्गजटासर्पिः शिलागोशक्ततो रसः ।
 मुखकान्तिकरो लेपः पिङ्गकाव्यङ्गकीलजित् ॥ १४ ॥
 लोभधान्य वचालेपस्तारुण्य पौडकापहः ।
 तद्वह्नीरोचनायुक्तं मरिचं मुखलेपनात् ।
 सिद्धार्थकवचालोभ सैन्धवैश्च प्रलेपनम् ॥ १५ ॥
 व्यङ्गेषु चार्जनत्वा मञ्जिष्ठावासमाश्रिता ।
 लेपः स नवनीतो वा श्वेताश्चक्षुरजामघी ॥ १६ ॥
 अर्कचौरहरिद्राभ्यां मर्दयित्वा विलेपनात् ।
 मुखकाण्ण्यं श्रमं याति चिरकालोद्भवं ध्रुवम् ॥ १७ ॥
 वटस्य पाण्डुपत्राणि माशतीरक्तचन्दनम् ।

इन्द्रवारुणिका बीज तैलेनाभ्यङ्गमाचरेत् ।
 प्रत्यहं तेन जायन्ते कुन्तला भृङ्गसन्निभाः ॥ ३० ॥
 अयोरजोभृङ्गराजस्त्रिफला कृष्ण मृत्तिका ।
 स्थितमिन्दुरसे मासं लेपनात्पलितं जयेत् ।
 धात्रीफलद्वयं पथ्ये हे तथैकं विभीतकम् ॥ ३१ ॥
 पञ्चाम्रमज्जालोहस्य कर्षकञ्च प्रदीयते ।
 पिष्ट्वा लोहमये भाण्डे स्थापयेदुषितं निशि ।
 लेपोऽयं हन्ति न चिरादकालपलितं महत् ॥ ३२ ॥
 त्रिफला नीलिकापत्रं लोहं भृङ्गरजः समम् ।
 अविमृतेण सम्मिष्टं लेपात्कृष्णीकरं स्मृतम् ।
 त्रिफला लोहचूर्णे च दाडिमत्वक् विसं तथा ॥ ३३ ॥
 प्रत्येकं पञ्चपलिकं चूर्णं कृत्वा विचक्षणः ।
 भृङ्गराज रसस्यापि प्रस्थषट्कं प्रदापयेत् ॥ ३४ ॥
 चिन्वा लोहमये पात्रे भूमिमध्ये निधापयेत् ।
 मासमेकं ततः कुर्याच्छागीदुग्धेन लेपनम् ॥ ३५ ॥
 कूर्चे शिरसि रात्रौ च सम्बेध्यैरण्डपत्रकैः ।
 स्वपेत्प्रातस्ततः कुर्यात् स्नानं तेन च जायते ॥ ३६ ॥
 पलितस्य विनाशश्च त्रिभिर्लेपैर्न संशयः ।
 शङ्खचूर्णस्य भागौ द्वौ हरितालश्च भागिकः ॥ ३७ ॥
 मनःशिला चार्द्धभागा खर्जिका चैकं भागिका ।
 लेपोऽयं वारिपिष्टसु केशानुत्पाद्य दीयते ॥ ३८ ॥
 अनया लेप युक्त्या च सप्तवेलं प्रयुक्तया ।
 निर्मूलं केशस्थानं स्यात् क्षणस्य शिरो यथा ॥ ३९ ॥
 तालकं शण्डयुग्मं स्यात् षट्शणं शङ्खचूर्णकम् ।

द्विशानिकं पलायस्य चारं दत्त्वा च मर्हयेत् ॥ ४० ॥
 कदलीं दण्डतोयेन रविपत्र रसेन वा ।
 अस्यापि सप्तभिर्लेपै रोम्णां श्रातन मुत्तमम् ॥ ४१ ॥
 सुवणपुष्पीकासीसं विङ्कणानि मनःशिला ।
 रोचना सैन्धवश्चैव लेपनाच्छिन्न नाशनम् ॥ ४२ ॥
 वायस्येड गजाकुष्टकृष्णाभिर्गुटिका कृता ।
 वस्तमूत्रेण सम्मिष्टा प्रलेपात् श्वित्रनाशनी ॥ ४३ ॥
 तालकं श्राणमात्रं स्याच्चतुःश्राणा च वाकुची ।
 गोमूत्रपिष्टं तच्चूर्णं लेपनात् श्वित्रनाशनम् ॥ ४४ ॥
 वाकुची वेतसी लाक्षा काकोडुं वरिका कणा ।
 रसाञ्जनमयश्चूर्णं तिलाः कृष्णास्तदेकतः ॥ ४५ ॥
 चूर्णयित्वा गवाम्मिक्तैः पिष्ट्वाच गुटिका कृता ।
 अस्याः प्रलेपात् श्वित्राणि प्रणश्यन्त्यतिवेगतः ॥ ४६ ॥
 धात्रीसर्ज रसश्चैव यवचारश्च चूर्णितः ।
 सौवीरेण प्रलेपोऽयं प्रयोज्यः सिद्धानाशनः ॥ ४७ ॥
 दार्वीमूलक बीजानि तालकं सुर दारुच ।
 ताम्बूलपत्रं सर्वाणि कार्ष्णिकाणि पृथक् पृथक् ॥ ४८ ॥
 शङ्खचूर्णं श्राणमात्रं सर्वाण्येकत्र कारयेत् ।
 लेपोऽयं वारिणा पिष्टः सिद्धानां नाशनः परः ॥ ४९ ॥
 हरीतकी सैन्धवश्च गैरिकश्च रसाञ्जनम् ।
 विडालकोजलैः पिष्टः सर्वनेत्रामयापहः ॥ ५० ॥
 रसाञ्जनं व्योषयुतं सम्मिष्टं वटकी कृतम् ।
 कण्डूम्पाकान्वितां हन्ति लेपादञ्जननामिकाम् ।
 अमुनादस्य बीजानि वाकुची सर्षपास्त्रिलाः ॥ ५१ ॥

कुष्ठं निशादयं सुस्तम्भिद्वा तक्रेण चैकतः ।
 प्रलेपादस्य नश्यन्ति दद्रूकण्डू विचर्चिकाः ।
 हेमचौरी विडङ्गानि दरदं गन्धकस्तथा ॥ ५२ ॥
 दद्रुघ्नः कुष्ठसिन्दूरं सर्वाण्येतानि मर्दयेत् ।
 धर्तू रनिम्ब-ताम्बूलपत्राणां स्वरसैः पृथक् ।
 प्रस्थत्रिलेपमात्रेण पामादद्रू विचर्चिकाः ॥ ५३ ॥
 कण्डूधारकसा चैव प्रशमं यान्ति वेगतः ।
 दूर्वाभया सैन्धवश्च चक्रमर्दः कुठेरकः ।
 एभिस्तक्र युतो लेपः कण्डूदद्रू विनाशनः ॥ ५४ ॥
 दूर्वानिशायुग्मं लेपः कण्डू पामाविनाशनः ।
 कृमिदद्रूहरश्चैव शीतपित्तापहः स्मृतः ।
 सिद्धार्थं रजनीकुष्ठैः प्रपुत्राटतिलैः सह ॥ ५५ ॥
 कटुतैलेन सन्मिश्रं दद्रूघ्नश्च प्रलेपनम् ।
 रास्त्रा नीलोत्पलं दारुचन्दनं मधुकं वला ।
 घृतं चौरयुतो लेपो वातवीसर्प्यनाशनः ॥ ५६ ॥
 मृणालं चन्दनं लोध्रं मुशीरं कमलोत्पलम् ।
 सारिवामलकौ पथ्यालेपः पित्तविसर्पणुत् ।
 त्रिफला पद्मको शीरसमङ्गा करवीरकम् ॥ ५७ ॥
 नलमूलं मनन्ता च लेपः श्लेष्म विसर्पहा ।
 मांसी सर्ज्जरसो लोध्रं मधुकं सहरेणुकम् ।
 मूर्वा नीलोत्पलं पद्मशिरीषं कुसुमैः सह ॥ ५८ ॥
 प्रलेपः पित्तवातास्त्रे शतधीत घृता मृतः ।
 आमलं घृतभृष्टन्तु पिष्टं काष्ठीक वारिभिः ।
 जयेन् मर्दं प्रलेपेन रक्तं नासिकया स्र तम् ॥ ५९ ॥

कुष्ठमेरुतैलेन लेपात् काष्ठीक पेपितम् ।
 शिरोऽर्त्तिं वातजां हन्यात् पुष्पं वा मुचुकुन्दजम् ।
 देवदारु नतङ्गष्टं नलदं विश्व भेषजम् ॥ ६० ॥
 स काष्ठीक स्नेहयुक्तो लेपो वात शिरोऽर्त्तिं गुत् ।
 चन्दनो शीर यष्ट्याङ्ग बला व्याघ्र नखोत्पलैः ।
 शीरपृष्टैः प्रलेपः स्याद्रक्त पित्त शिरोऽर्त्तिं जित् ॥ ६१ ॥
 धात्री कसेरुफलीविर पद्म पद्मक चन्दनैः ।
 दूर्वाशीर नलानाञ्च मूलैः कुर्यात् प्रलेपनम् ।
 शिरोऽर्त्तिं पित्तजां हन्याद्रक्त पित्तरुजं तथा ॥ ६२ ॥
 हरेणु नतशैलेय मुस्तैला गुरुदारुभिः ।
 मांसो रास्त्रो रुक्मैश्च लेपः स्नेह शिरोऽर्त्तिं गुत् ।
 शुण्ठी कुष्ठ प्रपुत्राट देवकाष्ठ सरोहिषैः ॥ ६३ ॥
 सखोष्णैर्विहितस्तद्वस्त्रे पः स्नेहशिरोऽर्त्तिं गुत् ।
 सारि वा कुष्ठ मधुकवचा कृष्णोत्पलैस्तथा ।
 लेपः स काष्ठीक स्नेहः सूर्यावर्त्ताद्देवधयोः ॥ ६४ ॥
 वरी नीलोत्पलं दूर्वा तिला कृष्णा पुनर्नवा ।
 शङ्खकेऽनन्तवाते च लेपः सर्वशिरोऽर्त्तिं गुत् ।
 अथ लेपविधिसान्यः प्रोच्यते सुन्नसम्मतः ॥ ६५ ॥
 द्वौ तस्य कथितौ भेदौ प्रलेपाख्य प्रदेहकौ ।
 चर्माद्रिं माहिषं यद्व्योन्नतं संमितिस्तयोः ।
 शीतस्तनुर्विशोषौ च प्रलेपः परिकीर्त्तितः ॥ ६६ ॥
 आर्द्रौ घनस्थोष्णः स्यादप्रदेहः स्नेहवातहः ।
 रोमाभिसुखमादेयौ प्रलेपाख्य प्रदेहकौ ।
 वीर्यं सम्यक् विशाल्याशु रोम कूपैः शिरामुखैः ॥ ६७ ॥

न रात्रौ लेपनं कुर्यात् शुष्यमाणं न धारयेत् ।

शुष्यमाणं सुपेक्षितं प्रदेहं पीडनं प्रति ।

तमसा पिहितोऽत्युष्मारोम कूपमुखे स्थितः ॥ ६८ ॥

विना लेपेन निर्याति रात्रौ नालेपयेदतः ।

रात्रावपि प्रलेपादिविधिः कार्यो विचक्षणैः ।

अपक्व शोथे गन्धारे रक्त स्नेह समुद्भवे ॥ ६९ ॥

आदौ शोथहरो लेपो द्वितीयो रक्तसेचनः ।

तृतीयश्चोपनाहः स्यात् चतुर्थः पाचन क्रमः ।

पञ्चमः शोधनो भूयात् षष्ठो रोपणं द्रव्यते ॥ ७० ॥

सप्तमो वर्णकरणो व्रणस्यैते क्रमा मताः ।

[स यथा] वीजपूर जटाहिंसा देव दारु महौषधम् ।

रास्त्राग्निमन्य लेपोऽयं वातशोथ विनाशनः ॥ ७१ ॥

मधुकं चन्दनं दूर्बानलमूलञ्च पद्मकम् ।

उशीरं बालकं पद्मं पित्तशोथे प्रलेपनम् ।

कृष्णा पुराणपिण्याकं शिशुत्वक्सिकताशिवाः ॥ ७२ ॥

मूत्रपिष्टः सुखोष्णोऽयं प्रदेहः स्नेहशोथहा

हे निशे चन्दने हे च शिवादूर्वा पुनर्नवा ।

उशीरं पद्मकं लोभ्रं गैरिकं च रसाञ्जनम् ॥ ७३ ॥

आगन्तुजे रक्तजे च शोथे कुर्यात्प्रलेपनम् ।

शण्मूलकशिग्रूणां फलानि तिल सर्षपाः

सक्तवः किण्वमतसी प्रदेहः पाचनः स्मृतः ॥ ७४ ॥

दन्तीचित्रक मूलत्वक् स्फुटार्कं पयसा गुडैः ।

भस्मातकास्थिकासीस सैन्धवैर्हारणः स्मृतः ।

चिरविष्णोऽग्निको दन्ती चित्रको हयमारकः ॥ ७५ ॥

कपोतकङ्कगुग्गुलां मलं लेपेन दारुणम् ।
 खर्जिका यावशूकाद्याः क्षारालेपेन दारुणाः ॥ ७६ ॥
 हेमचौर्यास्तथा लेपो व्रणे परमदारुणः ।
 तिल सैन्धव यष्टाङ्गनिम्बपत्र निशायुगैः ॥ ७७ ॥
 दृढत् घृतयुतैः पिष्टैः प्रलेपो व्रण शोधनः ।
 निम्बपत्र घृतक्षौद्रदर्वी मधुक संयुतः ॥ ७८ ॥
 तिलैश्च सह संयुक्तो लेपः शोधन रोपणः ।
 करञ्जारिष्टनिर्गुण्डी लेपो हन्याद्गुण कमीन् ।
 लशुनथाय वा लेपो हिङ्गुनिम्बभवोऽथवा ॥ ७९ ॥
 निम्बपत्र तिलादन्ती दृढसैन्धव माचिकम् ।
 दुष्टव्रण प्रथमनो लेपः शोधन रोपणः ।
 मदनस्य फलन्तिक्तम्पिष्टा काञ्जिक वारिणा ॥ ८० ॥
 कोष्णं कुर्यान्नाभिलेपं शूलशान्तिर्भवेत्ततः ।
 शिशुशेफालिकैरण्डयवगोधूम मुद्गकैः ।
 सुखोष्णो बहुलो लेपः प्रयोज्यो वात विद्रवौ ॥ ८१ ॥
 पैत्तिके सर्पिषा क्षाजामधुकैः शर्करान्वितैः ।
 प्रलिम्पेत्क्षीर पिष्टैर्वा पयस्योशीर चन्दनैः ।
 इष्टिकासिकतालोह किट्फली श कृता सह ॥ ८२ ॥
 सुखोष्णः स्यात्प्रदेहोऽयं मूत्रैः स्यात् श्लेष्मविद्रवौ ।
 रक्तचन्दन मञ्जिष्ठानिशामधुक गैरिकैः ।
 क्षीरेण विद्रवौ लेपो रक्तागस्तु निमित्तजि ॥ ८३ ॥
 निचुलः शिशुबीजानि दशमूल मथापिवा ।
 प्रदेहो वातगण्डेषु सुखोष्णः सम्प्रदीयते ।
 देवदारु विशालेच कफगण्डे प्रदेहकः ॥ ८४ ॥

सर्षपारिष्ट पत्राणि दग्ध्वा भस्मातकैः सह ।
 छागमूत्रेण सम्पिष्टमपचीन्नं प्रलेपनम् ।
 सर्षपान् शिशुवीजानि शण वीजातसी-यवान् ॥ ८५ ॥
 मूलकस्य च वीजानि तक्त्रेणान्नेन पेषयेत्
 गण्डमालार्घुदं गण्डं लेपनानेन शाम्यति ।
 प्रक्षयित्वा क्षुरेणाङ्गं केवलानिलपीडितम् ॥ ८६ ॥
 तनप्रदेहं दद्याच्च पिष्टगुञ्जाफलैः कृतम् ।
 तेनापवाहुजा पीडा विश्वाची गृध्रसी तथा ॥ ८७ ॥
 अन्यापि वातजा पीडा प्रशमं याति वेगतः ।
 धत्तूरैरण्ड निर्गुण्डीवर्षाभूशिशु सर्षपैः ॥ ८८ ॥
 प्रलेपः स्त्रीपदं हन्ति चिरोत्थमपि दारुणम् ।
 अजाजीह्वपुषा कुष्ठमेरण्ड बदरान्वितम् ॥ ८९ ॥
 काष्ठीकेन तु सम्पिष्टं कुरण्डन्नं प्रलेपनम् ।
 करवीरस्य मूलेन परिपिष्टेन वारिणा ॥ ९० ॥
 असाध्योऽपि व्रजत्यस्तं लिङ्गीत्या रुक् प्रलेपनात् ।
 दहेत्कटाहे विफलां तां मषीन्मधु संयुताम् ॥ ९१ ॥
 उपदंशो प्रलेपोऽयं सद्यो रोपयति व्रणम् ।
 रसास्त्रनं शिरीषेण पथ्ययाच समन्वितम् ॥ ९२ ॥
 सक्षीद्रं लेपनं योज्यमुपदंश गदापहम् ।
 चिच्छिणी त्वक् मषीचूर्णं सुपदंश-गदापहम् ॥ ९३ ॥
 अग्निदग्धं तु गाक्षीरीप्लक्ष गैरिक चन्दनैः ।
 सामृतैः सर्पिषा स्निग्धैः खालेपं कारयेन्निषक् ॥ ९४ ॥
 तिन्दुकीलकषायैर्वा घृतमिश्रैः प्रलेपयेत् ।
 यवा न्दग्धा मषीकार्या तैलेन युतया तथा ॥ ९५ ॥

कपोतकङ्कटध्राणां मलं लेपेन दारुणम् ।
 खर्जिका यावशूकाद्याः क्षारालेपेन दारुणाः ॥ ७६ ॥
 हेमचौर्यास्तथा लेपो व्रणे परमदारुणः ।
 तिल सैन्धव यष्टग्राहनिम्बपत्र निशायुगैः ॥ ७७ ॥
 त्वष्टत् घृतयुतैः पिष्टैः प्रलेपो व्रण शोधनः ।
 निम्बपत्र घृतक्षौद्रदार्वी मधुक संयुतः ॥ ७८ ॥
 तिलैश्च सह संयुक्तो लेपः शोधन रोपणः ।
 करञ्जारिष्टनिर्गुण्डी लेपो हन्याद्गुण कृमीन् ।
 लशुनथास्र वा लेपो हिङ्गुनिम्बभवोऽथवा ॥ ७९ ॥
 निम्बपत्र तिलादन्ती त्वष्टत्सैन्धव माचिकम् ।
 दुष्टव्रण प्रथमनो लेपः शोधन रोपणः ।
 मदनस्य फलन्तिक्तम्बिष्टा काञ्जिक वारिणा ॥ ८० ॥
 कोष्णं कुर्यान्नाभिलेपं शूलशान्तिर्भवेत्ततः ।
 शिग्रुशेफालिकैरण्डयवगोधूम मुद्गकैः ।
 सुखोष्णो बहुलो लेपः प्रयोज्यो वात विद्रधौ ॥ ८१ ॥
 पैत्तिके सर्पिष्ठा क्षाजामधुकैः शर्करान्वितैः ।
 प्रलिम्पेत्क्षीर पिष्टैर्वा पयस्योशीर चन्दनैः ।
 इष्टिकासिकतालोह किटङ्गो य क्षता सह ॥ ८२ ॥
 सुखोष्णः स्यात्प्रदेहोऽयं मूत्रैः स्यात् स्नेहविद्रधौ ।
 रक्तचन्दन मञ्जिष्ठानिशामधुक गैरिकैः ।
 क्षीरेण विद्रधौ लेपो रक्तागन्तु निमित्तज ॥ ८३ ॥
 निचुलः शिग्रुबीजानि दध्ममूल मथापिवा ।
 प्रदेहो वातगण्डेषु सुखोष्णः सम्यदीयते ।
 देवदारु विशालेच कफगण्डे प्रदेहकः ॥ ८४ ॥

सर्षपारिष्ट पचाणि दग्ध्वा भक्ष्यातकैः सह ।
 छागमूत्रेण सम्मिश्रमपचीन्नं प्रलेपनम् ।
 सर्षपान् शिशुबीजानि शण वीजातसी-यवान् ॥ ८५ ॥
 मूलकस्य च बीजानि तक्रेणान्नेन पेषयेत्
 गण्डमालावुदं गण्डं लेपनानेन शाम्यति ।
 प्रक्षयित्वा क्षुरेणाङ्गं केवलानिलपीडितम् ॥ ८६ ॥
 तनप्रदेहं दद्याच्च पिष्टगुञ्जाफलैः कृतम् ।
 तेनापवाहुजा पीडा विश्वाची गृध्रसी तथा ॥ ८७ ॥
 अन्यापि वातजा पीडा प्रशमं याति वेगतः ।
 धत्तूरैरगण्ड निर्गुण्डीवर्षाभूशिशु सर्षपैः ॥ ८८ ॥
 प्रलेपः स्त्रीपदं हन्ति चिरोत्थमपि दारुणम् ।
 अजाजीह्वपुषा कुष्ठमेरण्ड बदरान्वितम् ॥ ८९ ॥
 काञ्चिकेन तु सम्मिश्रं क्षुरगण्डन्नं प्रलेपनम् ।
 करवीरस्य मूलेन परिपिष्टेन वारिणा ॥ ९० ॥
 असाध्योऽपि व्रजत्यस्तं लिङ्गीत्या रुक् प्रलेपनात् ।
 दहेत्काटाहे विफलां तां मषीन्मधु संयुताम् ॥ ९१ ॥
 उपदंशो प्रलेपोऽयं सद्यो रोपयति वृणम् ।
 रसाञ्जनं शिरीषेण पथ्ययाच समन्वितम् ॥ ९२ ॥
 सक्षौद्रं लेपनं योज्यमुपदंश गदापहम् ।
 चिच्छिणी त्वक् मषीचूर्णं सुपदंश-गदापहम् ॥ ९३ ॥
 अग्निदग्धं तु गाक्षीरीप्लव गैरिक चन्दनैः ।
 सामृतैः सर्पिषा स्निग्धैः खालेपं कारयेन्निषक् ॥ ९४ ॥
 तिन्दुकीत्वक्कषायैर्वा घृतमिश्रैः प्रलेपयेत् ।
 यवा न्दग्धा मषीकार्या तैलेन युतया तथा ॥ ९५ ॥

दद्यात्सर्वाग्निदग्धेषु प्रलेपो व्रणरोषणः ।
 पलाशोदुम्बर फलैस्त्रिलतैल समन्वितैः ॥ ८६ ॥
 मधुना योनि मालिष्य गाढीकरण मुत्तमम् ।
 माकन्दमूल संयुक्त मधु कर्पूर लेपनात् ॥ ८७ ॥
 गतेऽपि यौवने स्त्रीणां योनिर्गाढ्यति जायते ।
 मरिचं सैन्धवं कृष्णा तगरं वृहतीद्वयम् ॥ ८८ ॥
 अपामार्गस्त्रिला कुष्ठं यवामाषाश्च सर्षपाः ।
 अश्वगन्धाच्च तच्चूर्णं मधुना सह योजयेत् ॥ ८९ ॥
 अस्य सन्तत लेपेन मर्द्दनाच्च प्रजायते ।
 लिङ्गवृद्धिः स्तनोत्प्रेक्षः संहतिर्भुजकर्णयोः ॥ ९० ॥
 सिताश्व गन्धा सिन्धुश्च्छागक्षीरैर्घृतं पचेत् ।
 तक्षेपान्मर्द्दनास्त्रिङ्गे वृद्धिः सञ्जायते परा ॥ ९१ ॥
 कर्पूर पूरणान्नित्यं स्थूलः स्याच्च प्रजापतिः ।
 काकजङ्घा जयन्तीच कर्पूरं पूरणादपि ॥ ९२ ॥
 शिग्रमुत्थापनं कुर्याद्रासभस्य यथा तथा ।
 हयगन्धा सुभक्तातवीजं कर्पूरं मामलम् ॥ ९३ ॥
 महिषी नवनीतेन मर्द्दयेत्प्रत्यहं पुनः ।
 शिग्रमुत्थापनं कुर्यात् स्थूलं हयखरोपमम् ॥ ९४ ॥
 इन्द्रवारुणिका पत्ररसैः सूतं विमर्द्दयेत् ।
 रक्तस्य करवीरस्य काष्ठेन च मुहुर्मुहुः ॥ ९५ ॥
 तक्षिमलिङ्ग सभोगात् योनिद्रावोऽतिजायते । [इति योनिद्रावणम्]
 ताम्बूलपत्र चूर्णन्तु चूर्णं कुष्ठशिवाभवम् ॥ ९६ ॥
 वारिणा लेपनं कुर्याद्दगात्र दीर्गन्धप्रनाशनम् ।
 कुलत्थसक्तवः कुष्ठं मांसी चन्दनजं रजः ॥ ९७ ॥

सक्तवक्षणकस्यैव त्वक् चैवैकत्र कारयेत् ।

स्वेददौर्गन्धमाशश्च जायेत स्यावधूलनात् ॥ १०८ ॥

वचासौवर्चलं कुष्ठरजन्यौ मरिचानि च ।

एतल्लेप प्रभावेन वशीकरणं मुत्तमम् ॥ १०९ ॥

वदरीकेशमादाय हस्ताकैर्गुरुपुष्पयोः ।

मूलाकैर्भगुरेवत्यां भौमाश्विन्यां शुभे दिने ॥ ११० ॥

बुधानुराधा नक्षत्रे सोमश्रवणं संयुगे ।

कदाचित् स्वाति रोहिण्यां मध्यरात्रौ विशेषतः ॥ १११ ॥

कृष्णपक्षे चतुर्दश्यामष्टम्यामेकदा क्वचित् ।

कर्पूरं निक्षिपेत्तत्र रजकस्य शिलोपरि ॥ ११२ ॥

नग्नवेषधरो भूत्वा सन्ध्याकाले ततोऽनगदा ।

ताम्बूलं दौयते यस्यास्तत् कर्पूरयुतं पुनः ॥ ११३ ॥

सावश्लक्ष्मायते नूनं यावज्जीवं शिवोदितम् । [वशीकरणं लेपः]

[मूर्धतैलं] अभ्यङ्गः परिषेकश्चपित्तुर्वस्तिरिति क्रमात् ।

मूर्धतैलं चतुर्धा स्याद्वलवच्च यथोत्तरम् ॥ ११४ ॥

त्रयोऽभ्यङ्गादयः सर्वे प्रसिद्धाः सर्वतः स्मृताः ।

शिरोवस्ति विधिश्चात्र प्रोच्यते सुष्ठु सञ्जातः ॥ ११५ ॥

शिरो वस्तिस्त्रर्मणः स्याद्विमुखो द्वादशाङ्गुलः ।

शिरः प्रमाणं स्तं बध्वा मस्तके माषपिष्टकैः ॥ ११६ ॥

सन्धिरोधं विधायाशुस्नेहैः कोणैः प्रपूरयेत् ।

तावद्द्वार्यसु यावत्स्यान्नासाकर्णं मुखश्रुतिः ॥ ११७ ॥

वेदनोपशमो वापि मात्राणां वा सहस्रकम् ।

विना भोजनं मेवात्र शिरोवस्तिः प्रशस्यते ॥ ११८ ॥

प्रयोज्यसु शिरोवस्तिः पञ्चसप्ताहमेववा ।

विमोक्ष शिरसो वस्तिं गृह्णीयाच्च समन्ततः ॥ ११९ ॥

जर्हकायं ततः कोष्णनीरैः स्नानञ्च कारयेत् ।

अनेन दुर्लभ्या रोगा वातजा भान्ति संचयम् ॥ १२० ॥

शिरः कम्पादयस्तेन सर्वकालेषु युज्यते ।

[कर्णपूरणम्] स्नेदयेत्कर्णमूले तु किञ्चिद्भुः पार्श्वशायिनः १२१

मूत्रैः स्नेहैः रसैः कोष्णैस्ततः श्रोत्रं प्रपूरयेत् ।

कर्णञ्च पूरितं रक्षेच्छतं पञ्च शतानि च ॥ १२२ ॥

सहस्रं वापि मात्राणां श्रोत्रकण्ठ शिरोगदे ।

स्वजानुतः करावर्त्तं कुर्याच्छोटिकया युतम् ॥ १२३ ॥

एषा मात्राभवेदेका सर्वत्रैवैष निश्चयः ।

रसाद्यैः पूरणं कर्णे भोजनाद्याक् प्रशस्यते ॥ १२४ ॥

तैलाद्यैः पूरणं कर्णे भास्करेऽस्तमुपागते ।

[तद्वयथा] पीतार्कं पञ्चमाण्येन लिप्तं वज्री प्रतापयेत् ॥ १२५ ॥

तद्रसः श्रवणे क्षिप्त्वा कर्णशूलहरः परः ।

कर्णशूलातुरे कोष्णं क्षागमूत्रं ससैन्धवम् ॥ १२६ ॥

निःक्षिपेत्तेन शाम्यन्ति शूल पाकादिका रुजः ।

शृङ्गवेरञ्च मधुकं सैन्धवं तैलमेव च ॥ १२७ ॥

कटूष्णं कर्णयोर्देयमेतद्वा वेदनापहम् ।

कपित्थमातुलङ्गान् शृङ्गवेररसैः शुभैः ॥ १२८ ॥

सुखोष्णैः पूरयेत्कर्णं कर्णशूलोपशान्तये ।

अर्काङ्कुरान् पिट्ठां स्तौलाक्तान् लवणान्वितान् ॥ १२९ ॥

सन्निदध्यात् स्रुहीकाण्डे कोरितेन च्छेदावृते ।

पुटपाकक्रमं कृत्वा रसैस्तस्य प्रपूरयेत् ॥ १३० ॥

सुखोष्णैः स्तेन शाम्यन्ति कर्णपीडाः सुदारुणाः ।

महतः पञ्चमूलस्य काष्ठान्यष्टाङ्गुलानि च ॥ १३१ ॥

क्षौमेणावेष्ट्य संसिन्धु तैलेनादीपयेत्ततः ।

यत्तैलश्चपते तेभ्यः सुखोष्णं तेन पूरयेत् ॥ १३२ ॥

ज्ञेयं तद्दीपिकातैलं सद्यो गृह्णाति वेदनाम् ।

एवं स्याद्दीपिकातैलं कुष्ठदेवतरोस्तथा ॥ १३३ ॥

तैलं स्योनाक मूलेन मन्देऽग्नौ परिपाचितम् ।

हरेदाश त्रिदोषोत्थं कर्णशूलं प्रपूरणात् ॥ १३४ ॥

कल्ककाथेन यष्ट्याङ्गकाकोली माषधान्यकैः ।

शुकरस्य वसापक्ता कर्णनादार्तिनाशिनी ॥ १३५ ॥

स्वर्जिकामूलकं शुष्कं हिङ्गुल्लणा समन्वितम् ।

शतपुष्पा च तै स्तैलं पक्कं सुक्तं चतुर्गुणम् ॥ १३६ ॥

प्रणादं शूलवाधिर्यं स्त्रावं कर्णस्य नाशयेत् ।

अपामार्गचार जले तत्चारं कल्कितं क्षिपेत् ॥ १३७ ॥

तेन पक्कं जयेत्तैलं वाधिर्यं कर्णनादकम् ।

शम्बूकस्य तु मांसेन पचेत्तैलं सुसार्धपम् ॥ १३८ ॥

तस्य पूरणमात्रेण कर्णनाडी प्रशाम्यति ।

चूर्णपञ्च कषायाणां कपित्थरसमेव च ॥ १३९ ॥

कर्णस्त्रावे प्रशंसन्ति पूरणं मधुना सह ।

तिग्दुकान्य भया लोघ्नं समंगा चामलकापि ॥ १४० ॥

ज्ञेयाः पञ्चकषायास्तु कर्णक्षस्त्रिन् भिषग्वरैः ।

स्वर्जिकाचूर्णं संयुक्तं बीजपूररसं क्षिपेत् ॥ १४१ ॥

कर्णस्त्राव रुजा दाहाः प्रशस्यन्ति न संशयः ।

आम्रजम्बूः प्रवालानि मधूकस्य वटस्य च ॥ १४२ ॥

एभिः संसाधितं तैलं पूतिकर्णं प्रशान्तिं कृत् ।

पूरणं हरितालेन गवां मूत्रयुतेन च ॥ १४३ ॥
 अथवा सार्धपं तैलं कर्णकोटहरं परम् ।
 खरसं शिशुमूलस्य सूर्यावर्तं रसं तथा ॥ १४४ ॥
 वृषणं चूर्णितञ्चैव कपिकाण्डू जटारसम् ।
 कृत्वैकत्र क्षिपेत्कर्णे रक्तकोटहरं परम् ।
 सञ्चो हिङ्गु निहन्तग्राशु कर्णकोटं सुदारुणम् ॥ १४५ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

अथ शोणितस्त्रावविधिः ।

शोणितं स्त्रावयेज्जन्तोरामयं प्रसमीक्ष्य च ।
 प्रस्थं प्रस्थार्द्धकं वापि प्रस्थार्द्धार्द्धमथापि वा ॥ १ ॥
 शरत्काले स्वभावेन कुर्याद्रक्त स्त्रुतिं नरः ।
 त्वग्दोष ग्रन्थिशोथाद्यानस्यूरक्त स्त्रुतेर्यतः ॥ २ ॥
 मधुरं वर्णतो रक्त मशीतोष्णं तथागुरुः ।
 शोणितं स्निग्धविस्त्रं स्याद्विदाह स्यास्य पित्तवत् ॥ ३ ॥
 विस्त्रता द्रवता रागश्चलनं विलयस्तथा ।
 भृम्यादि पञ्चभूतानामेते रक्त गुणाः स्मृताः ॥ ४ ॥
 रक्ते दुष्टे वेदना स्यात्पाको दाहश्च जायते ।
 रक्तमण्डलताकाण्डूः शीथश्च पौडकोद्गमः ॥ ५ ॥
 वृद्धेरक्ताङ्गनेत्रत्वं शिराणां पूरणे तथा ।
 गात्राणां गौरवं निद्रामेदीदाहश्च जायते ॥ ६ ॥
 क्षीणेऽन्त मधुराकांक्षा मूर्च्छा त्वचि विरुचिता ।

शैथिल्यञ्च शिराणां स्याद्वातादुन्मार्गं गामिता ॥ ७ ॥
 अरुणं फेनिलं रुचं परुषं तनु शीघ्रगम् ।
 अस्कन्दि सूचीनिस्तोदि रक्तं स्याद्वात-दूषितम् ॥ ८ ॥
 पित्तेन पीतं हरितं नीलं श्यावञ्च विस्त्रुतम् ।
 अस्कन्दमुष्णं मक्षिकाणां पिपीलानामनिष्टकम् ॥ ९ ॥
 शीतलं बहुलं स्निग्धं गैरिकोदक सन्निभम् ।
 भासपेशीप्रभं स्कान्दिमन्दगं कफदूषितम् ॥ १० ॥
 द्विदोष दुष्टं संदुष्टं त्रिदुष्टं पूतिगन्धकम् ।
 सर्वलक्षणं संयुक्तं काष्ठिकाभञ्च जायते ॥ ११ ॥
 विषदुष्टं भवेच्छ्यावं नासिकोन्मार्गगन्तथा ।
 विस्रं काष्ठिक सङ्काशं सर्वकुष्ठकारं तथा ॥ १२ ॥
 इन्द्रगोपप्रभं ज्ञेयं प्रकृतिस्थ मसंहतम् ।
 शीथे दाहेऽङ्गपाके च रक्तवर्णेऽ सृजस्सुती ॥ १३ ॥
 वातरक्ते तथा कुष्ठे सपीडे दुर्जयेऽनिले ।
 पाणिरोगे श्लेपदेच विषदुष्टे च शोणिते ॥ १४ ॥
 ग्रन्थार्बुदा पची क्षुद्ररोग रक्ताधिमन्यिषु ।
 विदारौस्तनरोगेषु गात्राणां सादगौरवे ॥ १५ ॥
 रक्ताभिष्यन्द तन्द्रार्या पूतिघ्राणास्य देहके ।
 यकृत्यौह विसर्पेषु विद्रघौ पीडकोद्गमे ॥ १६ ॥
 कर्णोष्ठघ्राण वक्त्राणां पाके दाहे शिरोरुजि ।
 उपदंशे रक्तपित्ते रक्त स्त्रावः प्रशस्यते ॥ १७ ॥
 एषु रोगेषु शृङ्गैर्वा जलीकालावुकैरपि ।
 अथवापि शिरामोक्षैः कुर्याद्रक्त स्रुतिं नरः ॥ १८ ॥
 न कुर्वीत शिरामोक्षं कृशस्यातिव्यवायिनः ।

क्लौवस्य भौरोगैर्भिख्याः क्षतिका पाण्डुरोगिणाम् ॥ १८ ॥
 यश्चकर्म विशदस्य पीतक्षेहस्य चार्शंसाम् ।
 सर्वाङ्गशोथयुक्ताना मुदरिश्वासकासिनाम् ॥ २० ॥
 कृद्ध्यतीसारदुष्टाना मतिस्त्रिधननोरपि ।
 क्लनघोडश्ववर्षस्य गतसप्ततिकस्य च ॥ २१ ॥
 आघातस्रुत रक्तस्य शिरामोक्षो न शस्यते ।
 एषां चात्ययिके रोगे जलौकाभिस्तु निर्हरेत् ॥ २२ ॥
 तथाच विष दुष्टानां शिरामोक्षोऽपि शस्यते ।
 गोशृङ्गेण जलौकाभिरलावूभिरपि त्रिधा ॥ २३ ॥
 वातपित्तकफैर्दुष्टं शोणितं स्रावयेद्बुधः ।
 हिदोषाभ्यां तु संदुष्टं त्रिदोषैरपि दूषितम् ॥ २४ ॥
 शोणितं स्रावयेद्युक्त्या शिरामोक्षैः पदैस्तथा ।
 गृह्णाति शोणितं शृङ्गं दशाङ्गुलमितं बलात् ॥ २५ ॥
 जलौका हस्तमात्रं तु तुम्बी च द्वादशाङ्गुलम् ।
 यदमङ्गुल मात्रस्य शिरा सर्वाङ्ग शोधिनी ॥ २६ ॥
 शीते निरन्ने मूर्च्छांति निद्राभीति मदश्चमैः ।
 युतानां न स्रवेद्रक्तं तथा विण्मूत्र सङ्गिनाम् ॥ २७ ॥
 अप्रवर्त्तित रक्ते च कुष्ठत्रिकटु सैन्धवैः ।
 मर्हयेद्मूत्रं वक्तं च तेन सम्यक् प्रवर्त्तते ॥ २८ ॥
 तस्मान्न शीतेनात्युष्णे नातिस्त्रिधनेऽतितापिते ।
 पीत्वा यवागून्तृप्तस्य स्रावयेच्छोणितं बुधः ॥ २९ ॥
 अतिस्त्रिधनस्योष्ण काले तथैवातिशिरा व्यधात् ।
 अति प्रवर्त्तते रक्तं तच्च कुर्यात्प्रतिक्रियाम् ॥ ३० ॥
 अतिप्रवृत्ते रक्ते च लोभ सर्जरसाञ्जनैः ।

यवगोधूम चूर्णैर्वा धवधन्वन गैरिकैः ॥ ३१ ॥
 सर्पनिर्मोक चूर्णैर्वा भस्मना क्षौमवस्त्रयोः ।
 मुखं व्रणस्य बध्ना च शीतैः क्षीपचरेत् व्रणम् ॥ ३२ ॥
 विध्ये दूर्ध्वं शिरां ताञ्च दहेत् चारेण वाग्निना ।
 व्रणं कषायः सन्धत्ते रक्तं खन्दयते हिमम् ॥ ३३ ॥
 व्रणास्यं पाचयेत् चारो दाहः सङ्कीचये च्छिराम् ।

[सयथा दाहः] वामाण्डशोथे दक्षस्य करस्याङ्गुष्ठमूलजाम् ॥ ३४ ॥

दहेच्छिरां व्यत्यये तु वामाङ्गुष्ठं शिरां दहेत् ।
 शिरादाह प्रभावेन मुष्कशोथः प्रणश्यति ॥ ३५ ॥
 विशूच्यां पाणिर्दाहेन जायतेऽग्निः प्रदीपनम् ।
 सङ्कुचन्ति यतस्तेन रसश्लेष्मवहाः शिराः ॥ ३६ ॥
 यदा वृद्धिर्यक्तत्प्रीहोः शिशोः सञ्जायतेऽसृजः ।
 तदा तत् स्थानदाहेन सङ्कुचन्त्यसृजः शिराः ॥ ३७ ॥
 रक्ते दुष्टेऽवशिष्टेऽपि व्याधिर्नैव प्रकुप्यति ।
 अतः स्थेयं सावशेषे रक्ते नातिक्रमो हितः ॥ ३८ ॥
 आन्ध्रमाक्षेपकं दृष्णां तिमिरं शिरसो रुजम् ।
 पक्षाघातं श्वासकासौ हिका दाहश्च पाण्डुताम् ॥ ३९ ॥
 कुरुतेऽतिस्रुतं रक्तं मरणं वा करोति च ।
 देहस्योत्पत्तिरसृजा देह स्तेनैव धार्यते ॥ ४० ॥
 विना तेन व्रजेज्जीवो रक्षेद्रक्तं मतो बुधः ।
 शीतोपचारैः कुपिते स्त्रुतरक्तस्य मारुते ॥ ४१ ॥
 कोष्णेन सर्पिषा शोथं सव्यथं परिषेचयेत् ।
 क्षीणस्यैव शशोरभ्रुहरिण क्वागमांसजः ॥ ४२ ॥
 रसः समुचितः पाने क्षीरं वा षष्टिका हिता ।

पौडा ग्रान्तिर्लघुत्वञ्च व्याधेरुद्देक सञ्चयः ॥ ४३ ॥
मनः आस्त्रं भवेच्चिह्नं सम्प्रविस्त्राविते स्रजि ।
व्यायामं मैथुनं क्रोधशीतं ज्ञानं प्रवातकान् ॥ ४४ ॥
एकाग्रं दिवास्वप्नं चारास्त्रं कटुं भोजनम् ।
शोकं बादमजौर्णं च त्वजेदाबल-दर्शनात् ॥ ४५ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

[नेत्रप्रसादनकर्माणि] सेक आशोतनं पिण्डी विडालस्तर्पणं तथा

पुटपाकोऽस्त्रनं चैभिः कल्केर्नेत्रं मुपाचरेत् ॥ १ ॥
सेकास्तु सूक्ष्माधाराभिः सर्वस्मिन्नयने हितः ।
मौलिताक्षस्य मर्त्यस्य प्रदेयस्तुरङ्गुलः ॥ २ ॥
स चापि सुहृदो वाते रक्तो पित्ते च रोपणः ।
लेखनश्च कफे कार्यं स्तस्य मात्राऽधुनोच्यते ॥ ३ ॥
षड्वाक्यतैः क्षेहनेषु चतुर्भिश्चैव रोपणे ।
वाक्यतैश्च त्रिभिः कार्यः सेको लेखनकर्मणि ॥ ४ ॥
कार्यस्तु दिवसे सेको रात्रौ चात्यन्तिके मदे ।

[स यथा] एरण्डत्वक्पत्रं मूलैः शृतमाजं पयो हितम् ॥ ५ ॥

मुखोष्णं सेचनं नेत्रे वाताभिष्यन्दनाशनम् ।
परिषेको हितं नेत्रे पयः कोष्णं ससैन्धवम् ॥ ६ ॥
रजनीं दारुसिद्धं वा सैन्धवेन समन्वितम् ।
वाताभिष्यन्दशमनं हितं स्यात् मारुते पयः ॥ ७ ॥
शुष्काक्षिपाके च हितमिदं सेचनकं सदा ।
सौवीरं मधुकं तुल्यं घृतशृष्टसुचूर्णितम् ॥ ८ ॥
छागक्षीरे स्थितं सेकात्पिप्तं रक्ताभिघातं जित् ।
त्रिफलालोघ्रयष्टीभिः शर्कराभद्रं मुस्तकैः ॥ ९ ॥

पिट्टैः शीताम्बुना सेको रक्ताभिष्यन्दनाशनः ।

साक्षामधुकमच्छिष्टा लोभ्रकालानुसारि वा ॥ १० ॥

पुण्डरीक युतः सेको रक्ताभिष्यन्दनाशनः ।

श्वतं लोभ्रं घृते भृष्टं चूर्णितं पटविस्तृतम् ॥ ११ ॥

उष्णाम्बुना विमृदितं सेकाच्छूलघ्न मम्बके ।

[अथ आस्योतनम्] अथास्योतनकं कार्यं निशायां न कथञ्चन ॥ १२ ॥

उन्मीलितेऽक्षि दृक् मध्ये विन्दुभिर्द्वाङ्गुलाक्षितम् ।

विन्दवोऽष्टौ लेखनेषु क्षेपने दश विन्दवः ॥ १३ ॥

रोपणे द्वादश प्रोक्तास्ते शीते कोणारूपिणः ।

उष्णे च शीत रूपाः स्युः सर्वत्रै वैष निश्चयः ॥ १४ ॥

वाते तिक्तं तद्यासिन्धुं पित्ते मधुरशीतलम् ।

तिक्तोष्ण रुक्षञ्च कफे क्रमादास्योतनं हितम् ॥ १५ ॥

आस्योतनानां सर्वेषां माता स्याद्वाक् शतं हिता ।

निमेषोन्मेषणं पुंसा मङ्गुल्या च्छोटिकाऽथवा ॥ १६ ॥

गुर्वक्षरोच्चारणं वा वाङ्मात्रेयं स्मृता बुधैः ।

[तद्यथा] विष्वादि पञ्चमूलेन वह्न्येरण्ड शिग्रुभिः ॥ १७ ॥

काथ आस्योतनं कोष्णी वाताभिष्यन्दनाशनः ।

अम्बुपिट्टैर्निम्बपत्रै स्त्वचं लोभ्रस्य लेपयेत् ॥ १८ ॥

प्रताप्य वज्रिना पिष्ट्वा तद्रसो नेत्र पूरणात् ।

वातोत्थं रक्तपित्तोत्थमभिष्यन्दं विनाशयेत् ॥ १९ ॥

त्रिफलास्योतनं नेत्रे सर्वाभिष्यन्दनाशनम् ।

स्त्रीस्तन्यास्योतनं नेत्रे रक्तपित्तानिखासिर्जित् ॥ २० ॥

क्षीरसर्पिं घृतं वापि वातरक्त रुजं जयेत् ।

[अथ पिण्डिका] पिण्डिका वलिका प्रोक्ता बध्यते पटवस्त्रकैः ॥ २१ ॥

नेत्राभिष्यन्दयोम्या सा व्रणेष्वपि निबध्यते ।

अभिष्यन्दाभि मन्थे च संजाते श्लेष्म सम्भवे ॥ २२ ॥

सिग्धस्त्रिभोक्तमाङ्गस्त्र शिरस्तीक्ष्णैर्विरचयेत् ।

अधिमन्थेषु सर्वेषु ललाटे वेधयेच्छिराम् ॥ २३ ॥

अशान्ते सर्वथा मन्थे भ्रूवोरुपरि दाहयेत् ।

अभिष्यन्देषु सर्वेषु वध्नीयात्पिण्डिकां बुधः ॥ २४ ॥

वाताभिष्यन्दशान्थयं स्निग्धोष्णा पिण्डिका भवेत् ।

एरण्डपत्रमूलत्वक्निर्मिता वातनाशिनी ॥ २५ ॥

पित्ताभिष्यन्दनाशाय धात्री पिण्डीसुखावहा ।

महानिम्बदलोद्भूता पिण्डी वा पित्तनाशिनी ॥ २६ ॥

शिशुपत्र कृतापिण्डी श्लेष्माभिष्यन्द नाशिनी ।

निम्बपत्र कृतापिण्डी श्लेष्मपित्तहरा भवेत् ॥ २७ ॥

त्रिफला पिण्डिका प्रोक्ता नाशने श्लेष्मपित्तयोः ।

पिष्टा काष्ठीकतोयेन घृतभृष्टा च पिण्डिका ॥ २८ ॥

लोध्रस्य हरति क्षिप्रमभिष्यन्दमसृग्भवम् ।

शुण्ठी निम्बदलैःपिण्डी सुखोष्णास्त्रत्यसैन्धवा ॥ २९ ॥

धार्या चक्षुषि संयोगात् शोथकण्डूव्यथाहरा ।

[अथविडालकः] विडालको वह्निर्लेपो नेत्रे पक्ष्म विवर्जिते ॥ ३० ॥

तस्य मात्रा परिज्ञेया मुखालेपविधानवत् ।

[सयथा] यष्टीगैरिक सिन्धूत्यदार्वीताक्ष्यैः समांशकैः ॥ ३१ ॥

जलपिष्टैर्वह्निलेपः सर्वनेत्रामयापहः ।

रसाक्षनेन वालेपः पथ्याविश्वदलैरपि ॥ ३२ ॥

कुमारिकाग्नि पत्रैर्वा दाडिमीपल्लवैरपि ।

वचाहरिद्रा निम्बैर्वा तथानागर गैरिकैः ॥ ३३ ॥

दग्धा ससैन्धवं लोघ्नं मधूच्छिष्टयुतेवृते ।

पिष्टमञ्जनलेपाभ्यां सद्यो नेत्ररुजापहम् ॥ ३४ ॥

लौहस्य पात्रे संघृष्टो रसोनिम्बु फलोद्भवः ।

किञ्चिद्वनो वह्निर्लेपान्नेत्र बाधां व्यपोहति ॥ ३५ ॥

सञ्चूर्णं मरिचं केशराज स्वरस मर्दनात् ।

लेपनादर्मणां नाशं करोत्येष प्रयोगराट् ॥ ३६ ॥

स्विन्नां भित्वा विनिष्पीड्य भिषगञ्जननामिकाम् ।

शिलैलानत सिन्धुतैः सक्षौद्रैः प्रतिसारयेत् ॥ ३७ ॥

[अथ तर्पणम् । अथ तर्पणकं वच्मि नेत्र तृप्तिकरं परम् ।

यद्रूक्षं परिशुष्कञ्च नेत्रं कुटिल माविलम् ॥ ३८ ॥

शीर्णं पक्ष्म शिरोत्पात कृच्छोन्मीलन संयुतम् ।

तिमिरार्बुद शुक्राद्यैरभिष्यन्दाधि मन्यकैः ॥ ३९ ॥

शुष्काक्षिपाक शोथाभ्यां युतं वात विपर्ययैः ।

तन्नेत्रं तर्पणे योज्यं नेत्ररोग विशारदैः ॥ ४० ॥

दुर्दिनात्युष्ण शीतेषु चिन्तायां सञ्च्रमेषु च ।

अशीतोपद्रवे चाक्षितर्पणं न प्रशस्यते ॥ ४१ ॥

वातातपरजोहीने देशे चोत्तान शायिनः ।

आधारो माषचूर्णेन क्लिन्नेन परिमण्डली ॥ ४२ ॥

समौ दृढावसंवाधौ कर्त्तव्यौ नेत्र कोशयोः ।

पूरयेत् घृतमण्डेन विलीनेन सुखोदकैः ॥ ४३ ॥

अथवा शतघीतेन सर्पिषा क्षीरजेन वा ।

निमग्नान्यक्षिपक्ष्माणि यावत् स्युस्तावदेव हि ॥ ४४ ॥

पूरयेन्मीलिते नेत्रे तत उन्मीलयेच्छनैः ।

धारयेद्दन्तं रोगेषु वाक्साक्षाणां शतं बधः ॥ ४५ ॥

स्वस्थे कफे सन्धिरोगे मात्रा पञ्चशतं हितम् ।

कफे च षट्शतं कृष्णरोगे सप्तशतं मतम् ॥ ४६ ॥

दृष्टिरोगेष्वष्ट शतमधिमन्ये सहस्रकम् ।

सहस्रं वातरोगेषु धार्यमेवं हि तर्पणम् ॥ ४७ ॥

स्त्रिंशेन यवपिष्टेन स्नेहवीर्यैरितं ततः ।

यथास्वं धूमपानेन कफमस्य विरेचयेत् ॥ ४८ ॥

एकाहं वा त्राहं वापि पञ्चाहं चेष्यते परम् ।

तर्पणे ढसि लिङ्गानि नेत्रस्येमानि भावयेत् ॥ ४९ ॥

सुखस्वप्नाव बोधश्च वैशद्यं वर्णपाटवम् ।

निवृत्तिर्व्याधि शान्तिश्च क्रिया लाघव मेव च ॥ ५० ॥

अथ साशु गुरु सिग्धं नेत्रं स्यादतितर्पणम् ।

रुक्षमस्त्राविलं भुग्ननेत्रं स्याद्द्वौन तर्पणम् ॥ ५१ ॥

रुक्षस्निग्धोपचाराभ्यामेतयोः स्यात्प्रतिक्रिया ।

[अथ पुटपाकः] अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि पुटपाकस्य साधनम् ॥ ५२ ॥

द्वौ विल्वमात्रौ मांसस्य पिण्डौ स्निग्धस्य पेष्टितौ ।

द्रव्याणां विल्वमात्रं तु द्रवाणां कुडवो मतः ॥ ५३ ॥

तदैकत्वं समालोष्य पत्रै रूपरि वेष्टितम् ।

पुटपाकेन तत्पक्त्वा मृत्नीयात्तद्रसं बुधः ॥ ५४ ॥

तर्पणोक्त विधानेन यथा वदवचारयेत् ।

दृष्टिमध्ये निषेध स्यान्नित्य मुत्तानशायिनः ॥ ५५ ॥

स्नेहनो लेखनश्चैव रोपणश्चेति स त्रिधा ।

हितः सिग्धोऽति रुक्षस्य सिग्धस्यापि हि लेखनः ॥ ५६ ॥

दृष्टे बलार्थमितरः पित्तासृगवृण वातनुत् ।

सर्पिर्मांस व्रसामज्जामेदः स्वाद्द्वौषधैः कृतः ॥ ५७ ॥

सुहृन् पुटपाकश्च धार्यो हे वाक्शते दृशि ।

जाङ्गलानां यक्ष्मांसैर्लेखनं द्रव्यसंयुतैः ॥ ५८ ॥

क्षणा लोहं रजस्ताम्रं शङ्खविद्रुमं सिन्धुजैः ।

समुद्रफेनकासीसं स्त्रोतोजदधि मनुभिः ॥ ५९ ॥

लेखनो वाक्शतमर्थं तस्यैतावद्धि धारणम् ।

स्तन्यं जाङ्गलं मध्वाज्यतिलकं द्रव्यपाचितः ॥ ६० ॥

लेखनाक्षिगुणो धार्यः पुटपाकसु रोपणः ।

वितरेत्तर्पणीकान्तु क्रियां व्यापत्तिं दर्शने ॥ ६१ ॥

[अथ अञ्जनम्] ॥ अथ सम्प्लवङ्गस्य प्राप्तमञ्जनमाचरेत् ।

हेमन्ते शिशिरे चैव मध्वाङ्गेऽञ्जनमिष्यते ॥ ६२ ॥

पूर्वाङ्गे चापराङ्गे वा ग्रीष्मे शरदि वेष्यते ।

वर्षास्वनभ्रे नात्युष्णे वसन्ते च सदैव हि ॥ ६३ ॥

लेखनं रोपणं चैव तथा स्यात् स्नेहनाञ्जनम् ।

लेखनं चारतीक्ष्णाक्षरसै रञ्जनं मिष्यते ॥ ६४ ॥

कषायतिक्तारसं युक् सस्नेहं रोपणं मतम् ।

मधुरं सुहृ-सम्पन्नं मञ्जनं तु प्रसादनम् ॥ ६५ ॥

गुटिकारस-चूर्णानि त्रिविधानमञ्जनानि च ।

कुर्याच्छलाकयाऽङ्गुल्या ह्रीनानि च यद्योत्तरम् ॥ ६६ ॥

आन्ते प्ररुदिते भीते पीतमद्ये नवज्वरे ।

अजीर्णे वेगघाते च नाञ्जनं संप्रशस्यते ॥ ६७ ॥

हरेणुमात्रां कुर्वीत वस्तिं स्तीक्ष्णाञ्जने भिषक् ।

प्रमाणं मध्यमे चार्द्धं द्विगुणं तु मृदौ भवेत् ॥ ६८ ॥

रसक्रिया तूत्तमा तु त्रिविडङ्गमिता हिता ।

मध्यमा द्विविडङ्गा स्याद्बीना त्वेकविडङ्गिका ॥ ६९ ॥

चैरेषनिकचूर्णं तु द्विशलाकं विधीयते ।

रोपणं त्रिशलाकं स्याच्चतस्रः स्रुहिकेऽङ्गने ॥ ७० ॥

मुखयोः कुण्ठितास्तस्या शलाकाष्टाङ्गुलीभिता ।

अश्वजा धातुजा वा स्यात्कलाय परिमण्डला ॥ ७१ ॥

ताम्र लोहाश्च सञ्जाता शलाका लेखने मता ।

सुवर्णं रजतोद्भूता शलाका स्रुहने मता ॥ ७२ ॥

अङ्गुलीव मृदुत्वेन कथिता रोपणे बुधैः ।

सायम्मातर्वाङ्गनं स्यात्तत्सदा नैव कारयेत् ॥ ७३ ॥

नाति शीतोष्ण वाताभ्र वेलायां सम्प्रशस्यते ।

लणभागादधः कुर्यादपाङ्गं यावदङ्गनम् ॥ ७४ ॥

[अथ वर्त्तिः] ॥ शङ्खनाभिर्विभीतस्य मज्जा मथ्या मनःशिला ।

पिप्पली मरिचं कुष्ठं वचा चेति समांशकम् ॥ ७५ ॥

छागी चोरेण सम्मिथ वर्त्तिं कृत्वा यवोन्मिताम् ।

हरेणु मात्रां संघृथ जलैः कुर्यादथाङ्गनम् ॥ ७६ ॥

तिमिरं मांसवृद्धिञ्च काचं पटलमर्बुदम् ।

रात्रान्धं कर्षिकं पुष्पं वर्त्तिं चन्द्रोदया जयेत् ॥ ७७ ॥

इति चन्द्रोदयावर्त्तिं लेखनी

पलाश पुष्प खरसैः बहुशः परिभाविता ।

करञ्जबीजवर्त्तिंस्तु दृष्टेः पुष्पं विनाशयेत् ॥ ७८ ॥

[लेखनीवर्त्तिः] सामुद्रफेन सिन्धूय शङ्खदच्चाण्डवल्कलैः ।

शिशुबीजयुतैर्वर्त्तिः शुक्रादीन् शस्त्र वस्त्रिखेत् ॥ ७९ ॥

दन्तैर्दन्ति वराहोष्ट्र गोहयाऽजखुरोद्भवैः ।

शङ्ख मुक्ताम्बोधिफेनयुतैः सर्वैः विचूर्णितैः ॥ ८० ॥

दत्तवर्त्तिः कृतास्तस्या शुक्राणां नाशिनी परा ।

नीलोत्पलं शिशुवीजं नागकेसरकं तथा ॥ ८१ ॥

एतत् कल्ककृतावर्त्ति रतिनिद्रां निवारयेत् ।

[रोपणीवर्त्तिः] तिल पुष्पाण्य श्रौतिः स्युः षष्टि संख्या कणा कणाः ८२

जात्याः कुसुमपञ्चाशत् मरिचानि च षोडश ।

सूक्ष्म पिष्टाजलैर्वर्त्तिः कृता कुसुमिकाग्निधा ॥ ८३ ॥

तिमिराञ्जनं शुक्राणां नाशनी मांसवृद्धिहृत् ।

एतस्याश्वाञ्जने मात्रा प्रोक्ता सार्धं हरिणुका ॥ ८४ ॥

इति रोपणी कुसुमिकावर्त्तिः

रसाञ्जनं हरिद्रे द्वे मालती निम्बपञ्चवाः ।

गोशकद्रससंयुक्ता वर्त्तिर्नृक्ताम्य नाशनी ॥ ८५ ॥

इति रोपणीवर्त्तिः नृक्ताम्यहरी

अथ सू हनीवर्त्तिः] धा त्र्यक्ष पथ्यावीजानि एकवि त्रिगुणानि ।

पिष्टा वर्त्तिजलैः कुर्यादञ्जनं द्विहरिणुकम् ॥ ८६ ॥

नेत्रस्त्रावं हरत्याशु वातरक्तहृजं तथा ।

[अथ रसक्रिया] तुल्यमाक्षिक सिन्धूत्य सिता शङ्खमनःशिला ८७

गैरिको दधिफेनञ्च मरिचं चेति चूर्णयेत् ।

संयोज्य मधुना कुर्यादञ्जनार्थं रसक्रियाम् ॥ ८८ ॥

वर्त्मरोगार्मतिमिरकाच शुक्र हरम्भरम् ।

लेखनी रसक्रिया] वटचौरेण संयुक्ती मुख्य कर्पूरजं रजः ॥ ८९ ॥

क्षिप्रमञ्जनतो हन्ति कुसुमं तु विमासिकम् ।

चौद्राश्वलालासङ्घृष्टैर्मरिचैर्नैत्रं मञ्जयेत् ॥ ९० ॥

अतिनिद्रा शमं यात्रि तमः सूर्योदयादिव [इति लेखनी रसक्रिया]

जाती पुष्पं प्रवालञ्च मरिचं कटुकं वचा ॥ ९१ ॥

सैन्धवं वस्तमृत्रेण पिष्टं तद्रावमञ्जनम् ।

पैरेचनिकचूर्णं तु द्विशलाकं विधीयते ।

रोपणं त्रिशलाकं स्याद्वत्स्रः स्रैहिकेऽङ्गने ॥ ७० ॥

मुखयोः कुण्ठिताङ्गत्वा शलाकाष्टाङ्गुलोन्मिता ।

अश्वजा धातुजा वा स्यात्कलाय परिमण्डला ॥ ७१ ॥

ताम्र लोहाश्म सञ्जाता शलाका लेखने मता ।

सुवर्णं रजतोद्भूता शलाका स्रैहने मता ॥ ७२ ॥

अङ्गुलीव मृदुत्वेन कथिता रोपणे बुधैः ।

सायम्प्रातर्वाङ्मनं स्यात्तत्सदा नैव कारयेत् ॥ ७३ ॥

भाति शीतोष्ण वाताम्र वेलायां सम्प्रशस्यते ।

कृष्णभागादधः कुर्यादपाङ्गं यावदङ्गनम् ॥ ७४ ॥

[अथ वर्त्तिः] ॥ शङ्खनाभिर्विभीतस्य मञ्जा मथ्या मनःशिला ।

पिप्पली मरिचं कुष्ठं वचा चेति समांशकम् ॥ ७५ ॥

छागी क्षीरेण सम्मिथ वर्त्तिं कृत्वा यवोन्मिताम् ।

हरेणु मात्रां संघृथ जलैः कुर्यादथाङ्गनम् ॥ ७६ ॥

तिमिरं मांसद्विचि काचं पटलमर्बुदम् ।

रात्रान्धं कर्षिकं पुष्पं वर्त्तिश्चन्द्रोदया जयेत् ॥ ७७ ॥

इति चन्द्रोदयावर्त्तिं लेखनी

पलाश पुष्प खरसैः बहुशः परिभाविता ।

करञ्जबीजवर्त्तिसु दृष्टेः पुष्पं विनाशयेत् ॥ ७८ ॥

[लेखनीवर्त्तिः] सामुद्रफेन सिन्धूथ शङ्खदद्याण्डवल्कलैः ।

शियुबीजयुतैर्वर्त्तिः शक्रादीन् शस्त्रं वल्लिखेत् ॥ ७९ ॥

दन्तैर्दन्ति वराहोष्ट्र गोहयाऽजखुरोद्भवैः ।

शङ्ख मुक्ताम्बोधिफेनयुतैः सर्वैः विचूर्णितैः ॥ ८० ॥

दन्तवर्त्तिः कृताङ्गत्वा शक्राणां नाशिनी परा ।

नीलोत्पलं शिबुबीजं नागकेसरकं तथा ॥ ८१ ॥

एतत् कल्ककृतावर्त्तिं रतिनिद्रां निवारयेत् ।

[रोपणीवर्त्तिः] तिल पुष्पाण्य शीतिः स्युः षष्टि संख्या कणा कणाः ८२

जात्याः कुसुमपञ्चाशत् मरिचानि च षोडश ।

सूक्ष्म पिष्टाजलैर्वर्त्तिः कृता कुसुमिकाभिधा ॥ ८३ ॥

तिमिराञ्जनं शुक्राणां नाशनी मांसवृद्धिहृत् ।

एतस्याश्वाच्चने मात्रा प्रोक्ता सार्धं हरिणुका ॥ ८४ ॥

इति रोपणी कुसुमिकावर्त्तिः

रसाञ्जनं हरिद्रे द्वे मालती निम्बपल्लवाः ।

गोशकद्रससंयुक्ता वर्त्तिर्नक्तान्ध नाशनी ॥ ८५ ॥

इति रोपणीवर्त्तिः नक्तान्धहरी

अथ स्नेहनीवर्त्तिः] धा त्रयं च पथ्याबीजानि एकद्वि त्रिगुणानि ।

पिष्टा वर्त्तिजलैः कुर्यादञ्जनं द्विहरिणुकम् ॥ ८६ ॥

नेत्रस्त्रावं हरत्याश वातरक्तारजं तथा ।

[अथ रसक्रिया] तुल्यमाक्षिक सिन्धूत्य सिता शङ्खमनःशिला ८७

गैरिको दधिफेनश्च मरिचं चेति चूर्णयेत् ।

संयोज्य मधुना कुर्यादञ्जनार्थं रसक्रियाम् ॥ ८८ ॥

वर्त्मरोगार्मतिमिरकाचं शूलं हरम्परम् ।

लेखनी रसक्रिया] वटचीरेण संयुक्ती मुख्य कर्पूररजं रजः ॥ ८९ ॥

क्षिप्रमञ्जनतो हन्ति कुसुमं तु दिमासिकम् ।

क्षौद्राश्वलालासङ्घृष्टैर्मरिचैर्ब्रैत मञ्जयेत् ॥ ९० ॥

अतिनिद्रा शमं यात्रि तमः सूर्योदयादिव [इति लेखनी रसक्रिया]

जाती पुष्पं प्रवालञ्च मरिचं कटुकं वचा ॥ ९१ ॥

सैन्धवं वस्तमृत्त्रेण पिष्टं तद्भावमञ्जनम् ।

शिरौष वीजगोमूत्र कृष्णामरिच सैन्धवैः ॥ ८२ ॥

अञ्जनं स्यात्प्रबोधाय सरसो न शिलावचैः ।

अथ रोपणी रसक्रिया] दाह्वी पटोल मधुकं मरिचं पञ्चकोत्पलम् ८३
प्रपौण्डरीकञ्च तानि पचेत्तोये चतुर्गुणे ।

विपाच्य पादशेषञ्च सूतं नीत्वा पुनः पचेत् ॥ ८४ ॥

श्रीते तस्मिन् मधु क्षितां दद्यात् पादांशिकां नरः ।

रस क्रियैषा दाहास्त्ररक्तारोग रजो हरो ॥ ८५ ॥

[रोपणीवर्त्तिः] रसाञ्जनं सर्जरसो जातीपुष्पं मनःशिला ।

समुद्र फेनो लवणं गैरिकं मरिचानि च ॥ ८६ ॥

एतत्समांश मधुना पिष्ट्वा प्रक्षिप्तं वर्त्मनि ।

अञ्जनं क्लेदकण्डूनां पञ्चमणाञ्च प्ररोहणम् ॥ ८७ ॥

[रोपणी रसः] गुडूची खरसः कर्षः क्षौद्रं स्यान्नाषकोन्मितम् ।

सैन्धवं क्षौद्रतुल्यं स्यात् सर्वमेकत्र मर्दयेत् ॥ ८८ ॥

अञ्जयेन्नयने तेन पिष्टान्निं तिमिरं जयेत् ।

काचं कण्डूलिङ्गनाशं शुक्ल कृष्ण गतान् गदान् ॥ ८९ ॥

दुग्धेन कण्डूक्षौद्रेण नेत्रं स्रावञ्च सर्पिषा ।

पुष्पं तैलेन तिमिरं काञ्चिकेन निशाम्बताम् ॥ ९० ॥

पुनर्नवा जयेदाशु भास्करं स्तिमिरं यथा ।

वम्बूल दलनिःकायो लौही भूतं स्तदञ्जनात् ॥ ९०१ ॥

नेत्रं स्रावो व्रजत्याशु मधुयुक्तं नसंशयः ।

हिप्पलस्य फलं घृष्ट्वा पानोये नित्यमञ्जनम् ॥ ९०२ ॥

विष्णुः स्रावोपशान्त्यर्थं कार्यमेतं महीषधम् [रोपणी रसक्रिया]

[सिंहनीरस क्रिया] कतकस्य फलं घृष्ट्वा मधुना नेत्रं मञ्जयेत् १०३

ईषत्कपूर् र सहितं क्षृतं नेत्रं प्रसादनम् ।

नेत्र प्रसादनी रसक्रिया

सर्पिः क्षौद्रञ्चाञ्जनं स्याच्छिरोत्पातस्य भेषजम् [सुहनी]
 [चूर्णाञ्जनम्] कृष्णसर्पं वसा शङ्ख कतका फलमञ्जनम् ॥ १०४ ॥
 रसक्रिया सुखं सिद्धे दन्धानां दर्शनं प्रदा ।
 दद्यादण्डत्वक् शिला काच शङ्ख चन्दन सैन्धवैः ॥ १०५ ॥
 द्रव्यैरञ्जनं योगोऽयं पुष्पार्मादि विलेखनः । [लेखनचूर्णम्]
 कणाच्छाद्य कृन्मध्यं पक्त्वा नेत्र युगेऽञ्जिता ।
 अचिराद्वन्ति नक्तान्धं तद्वत् सक्षौद्र चूर्णणम् ॥ १०६ ॥
 [लेखनमञ्जनम्] शार्णार्धं मरिचं ह्री च पिप्पल्य-र्णवफेनयोः
 शार्णार्धं सैन्धवं शार्णं नवसौवीरकाञ्जनम् ॥ १०७ ॥
 पिष्टं सूक्ष्मं चित्रायां चूर्णञ्जनमिदं शुभम् ।
 कण्डूका च कफान्तानां मलानाञ्च विशोधकम् ॥ १०८ ॥
 लेखनं चूर्णाञ्जनम् शिलायां रसकं पिष्ट्वा सम्यगाप्लाव्य वारिणा
 गृह्णीयात् तज्जलं सर्वं त्यजेच्चूर्णं मधोगतम् ॥ १०९ ॥
 शुष्कञ्च तज्जलं सर्वं पर्यट्टी सन्निभं भवेत् ।
 विचूर्ण्य भावयेत् सम्यक् त्रिवेलं त्रिफलारसैः ॥ ११० ॥
 कर्पूरस्य रजस्तत्र दशमांशेन निक्षिपेत् ।
 अञ्जयेन्नयनं तेन सर्वदोषहरं हि तत् ।
 सर्वरोग हरं चूर्णं चक्षुषः सुखकारि च ॥ १११ ॥
 [गृह्णञ्जनम्] अग्नितप्तं हि सौवीरं निषिञ्चे क्षिफला रसैः ।
 सप्तवेलं तथा स्तन्यैः स्त्रीणां सिक्तं विचूर्णितम् ।
 अञ्जयेत्तेन नयने प्रत्यहं चक्षुषो र्हितम् ॥ ११२ ॥
 सर्वानक्षि विकारांस्तु हननादेतन्न संशयः [प्रसादनं चूर्णाञ्जनम्]
 त्रिफला भृङ्गशुण्ठीनां रसैस्तद्वच्च सर्पिषा ॥ ११३ ॥

गोमूत्रं मध्वजा क्षीरैः सिक्तो नारः प्रतापितः ।

तच्छलाका हरत्येव सर्वाच्चेन भवान् गदान् ॥ ११४ ॥

[शलाकादृष्टि प्रसादिनौ] गतदोषमपेतासु पश्यन्तं सम्यगभ्यसि

प्रस्थात्वाच्च यथा दोषं कार्यं प्रत्यञ्जनं ततः ॥ ११५ ॥

नचा निवृत्तिं दोषेऽपि धावनं संप्रयोजयेत् ।

प्रत्यञ्जनं तीक्ष्णतप्ते नेत्रे चूर्णः प्रसादनः ॥ ११६ ॥

[स यथा] शुद्धे नागे द्रुते शुद्धं तुल्यं सूतं विनिक्षिपेत् ।

कृष्णाञ्जनं तयोस्तुल्यं सर्वमेकत्र चूर्षयेत् ॥ ११७ ॥

दशमांशेन कर्पूरं तस्मिंश्चूर्णं प्रदापयेत् ।

एतत्प्रत्यञ्जनं नेत्रे गदजिन्नयनामृतम् ॥ ११८ ॥

नयनामृतं प्रसादनं चूर्णञ्जनम्

जयपाल भवां मज्जां भावयेन्निम्बुक द्रवैः ।

एकविंशति वेलं तु ततो वर्त्तिं प्रकल्पयेत् ।

मनुष्य लालया दृष्ट्वा ततो नेत्रे तथाक्षयेत् ॥ ११९ ॥

सर्पदष्ट विषं जित्वा संजीवयति मानवम् । [विषहरौवर्त्तिः]

आयुर्वेद समुद्रस्य गूढार्थं मणि सञ्चयः ॥ १२० ॥

ज्ञातः कैश्चिद्बुधै स्तैस्तु कृत्वा विविध संहिताः ।

किञ्चिदर्थं ततो नीत्वा क्रियते संहिता मया ॥ १२१ ॥

कृपा कटाक्ष निक्षेपमस्यां कुर्वन्तु साधवः ।

विविध गदावर्त्तिं दरिद्रनाथं हरि रमणीव करोति योग रत्नैः ।

विलसतु शार्ङ्गधरस्य संहिता सा कविहृदयेषु सरोज निर्मलेषु १२२

इति श्रीदामोदर सूनुना शार्ङ्गधरेण

विरचितायां संहितायां चिकित्सास्थाने

नेत्रप्रसादनकर्म्मविधिरध्यायः ।

समाप्ता इयं संहिता ।

३३	भाषापरिच्छेद मुक्तावलीसहित	...	१
३४	वज्रविवाहवाद	...	।
३५	दशकुमारचरित—सटीक	...	१॥
३६	परिभाषेन्दुशेखर	...	॥।
३७	कविकल्पद्रुम (वोपदेवकृठ)	...	॥
३८	चक्रदत्त (वैद्यक)	...	१॥
३९	उणादिसूत्र—सटीक	...	२
४०	मेदिनी कोष	...	१
४१	पञ्चतन्त्रम् [श्रीविष्णु-शर्मा-सङ्कलितम्]	...	२॥
४२	विहङ्गोदतरङ्गिणी (चम्पू काव्य)	...	॥
४३	माधवचम्पू	...	।=
४४	तर्कसंग्रह (इंगजी अनुवाद सहित)	...	॥
४५	प्रसन्नराघव नाटक (श्रीजयदेव कवि रचित)	...	१
४६	विवेक चूडामणि [श्रीमत् शङ्कराचार्य विरचित]	...	।=
४७	काव्यसंग्रह [सम्पूर्ण]	...	५
४८	लिङ्गानुशासन—सटीक	...	।
४९	ऋतुसंहार—सटीक	...	।=
५०	विक्रमोर्वशी—सटीक	...	१॥
५१	वसन्ततिलकभाग	...	।=
५२	गायत्री	...	॥
५३	सांख्यदर्शन (भाष्य सहित) सांख्य प्रवचन भाष्य	...	२
५४	भोजप्रबन्ध	...	॥।
५५	नलोदय—सटीक	...	॥=
५६	इंश केन कठ, प्रश्न मुण्ड, माण्डूक्य, [सटीक स भाष्य]	...	५६
५७	छान्दोग्य (उपनिषद्) सभाष्य-सटीक]	...	५
५८	तैत्तिरीय ऐतरेय श्वेताश्वतर (उपनिषद्) सभाष्य सटीक	...	२
५९	वृहदारण्यक (उपनिषद्) [भाष्य सहित]	...	१०
६०	सुश्रुत	...	४
६१	शार्ङ्गधर [वैद्यक]	...	१
६२	वेतालपञ्चविंशति	...	॥।०
६३	पातञ्जलदर्शन [सभाष्य-सटीक]	...	४
६४	आत्मतत्त्वविवेक [वैद्याधिकार]	...	२
६५	मुक्तिकोषमिषत्	...	=

६६	उपमान चिन्तामणि	...	१
६७	नागानन्द नाटक	...	१
६८	पूर्णपञ्च दर्शनम् मध्वखामि कृत भाष्य सहितम्	...	२
६९	चन्द्रशेखर चम्पू काव्यम् सम्पूर्ण	...	३
७०	सामवेदस्य मन्त्र ब्राह्मणम् भाष्य सहितम्	...	२
७१	आरण्य संहिता भाष्य सहिता	...	१
७२	विद्धशाल भञ्जिका नाटिका—सटीक	...	१
७३	कारण्डव्यूह [वौद्धशास्त्रम्]	...	२
७४	कुवलयानन्द—सटीक	...	३
७५	प्रियदर्शिका नाटिका—सटीक [श्रीहर्ष विरचित]	...	॥
७६	सारस्वत व्याकरण—सटीक पूर्वार्द्ध	...	११
७७	वासवदत्ता—सटीक	...	२
७८	पद्मवाण विलास काव्य [कालिदास कृत] सटीक	...	॥
७९	महिष शतकम्, पद्मारविन्द शतकम्, स्तुति शतकम्, मन्दस्मित शतकम्, कटाक्षि शतकम्	...	१
८०	मनुसंहिता-कुल्लुकभट्ट कृत टीका सहित	...	५
८१	नैषध चरितम् मल्लिनाथ कृत (टीका सहित)	...	१०
८२	चन्द्रालोक (प्राचीन अलङ्कार ग्रन्थ)	...	॥०
८३	वीरमित्रोदय [स्मृति शास्त्र]	...	१०
८४	भावप्रकाश [वैद्यक]	...	१०
८५	प्रबोधचन्द्रोदय नाटक—सटीक	...	२
८६	अनर्घराघव नाटक [मुरारि कृत]	...	२
८७	दत्तब्राह्मण सभाष्य	...	१
८८	षड्विंश ब्राह्मण सभाष्य	...	१
८९	मीमांसा परिभाषा	...	॥
९०	अर्थ संग्रह (लौगाक्षी कृत) [मीमांसा]	...	॥
९१	रघुवंश —सटीक	...	१॥
९२	मेघदूत—सटीक	...	॥
९३	ईश्वर निरूपणम् [तर्कवाचस्पति कृतम्]	...	१
९४	ईश्वरानुमान चिन्तामणि [गङ्गे शोषाशाय कृत]	...	१
९५	न्यायदर्शन [सभाष्य-संवृत्ति]	...	२॥

कलिकाता संस्कृत द्वि मन्दिरे—वि, ए, उपाधिधारिणः

श्रीजीवानन्द-विद्यासागर-भट्टाचार्य्यस्य

सकाशात् लभ्यानि ।